

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BİLİM DALI

MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE KIZLAR İÇİN YAZILAN
AHLAK KİTAPLARININ EĞİTİM AÇISINDAN
İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Amine Dilan ÇAĞLAYAN

İstanbul
Mayıs-2022

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BİLİM DALI

MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE KIZLAR İÇİN YAZILAN AHLAK
KİTAPLARININ EĞİTİM AÇISINDAN İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Amine Dilan ÇAĞLAYAN

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Gülsüm PEHLİVAN AĞIRAKÇA

İstanbul
Mayıs-2022

TEZ ONAYI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Dr. Öğrt. Üyesi Gülsüm PEHLİVAN AĞIRAKÇA (Islak İmza)

Üye Dr. Öğrt. Üyesi Esra TÜRK (Islak İmza)

Üye Dr. Öğrt. Üyesi Faruk KANGER (Islak İmza)

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Metin TOPRAK
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**Meşrutiyet Döneminde Kızlar İçin Yazılan Ahlak Kitaplarının Eğitim Açısından İncelenmesi**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Amine Dilan ÇAĞLAYAN

ÖN SÖZ

Osmanlı'nın son dönemi birçok alanda yeniliklerin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde kızların eğitime dahil olma süreci hızlanmış, özellikle Meşrutiyet döneminde kızların eğitimine verilen önem artmıştır. Gelecek nesilleri yetiştirecek olan kızların, bilgili, ahlaklı, vatansever bir birey olmaları önemsenmiştir. Bu doğrultuda yapılan çalışmalar neticesinde kızlara mahsus ahlak eserleri ortaya çıkmıştır. “Meşrutiyet Döneminde Kızlar İçin Yazılan Ahlak Kitaplarının Eğitim Açısından İncelenmesi” isimli tez çalışmamızda, kızların ahlak eğitimine dair yazılmış eserler incelenmiştir.

Araştırmanın tüm süreçlerinde, alanla ilgili bilgi ve birikimleriyle kendisinden sürekli istifade ettiğim danışman hocam Gülsüm Pehlivan Ağırakça'ya ve eğitim hayatım boyunca desteklerini esirgemeyen sevgili aileme teşekkür ederim.

Amine Dilan ÇAĞLAYAN

İstanbul-2022

ÖZET

MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE KIZLAR İÇİN YAZILAN AHLAK KİTAPLARININ EĞİTİM AÇISINDAN İNCELENMESİ

Amine Dilan ÇAĞLAYAN

Yüksek Lisans, Felsefe ve Din Bilimleri

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Gülsüm PEHLİVAN AĞIRAKÇA

Mayıs-2022, 172 Sayfa

Tanzimat'tan sonra batılılaşmanın da etkisiyle toplumda yaşanan çözümlerin ancak eğitimle iyileştirilebileceği düşüncesi hâkim olmuştur. Özellikle II. Abdülhamit ve Meşrutiyet döneminde yapılan çalışmalar neticesinde inas mektepleri (ibtidai ve rüşdiye) ders programına ahlak dersi eklenmiş ve istikrarlı bir şekilde programlarda yerini almıştır. Bu çalışma ile inas mekteplerinde okutulan kızlara mahsus ahlak ders kitapları ile dönemin aydınları tarafından yazılan kızlara mahsus ahlak kitapları ele alınmıştır. Çalışmanın öncelikli amacı, bu kitapların tanıtılması ve eğitim açısından incelenmesidir. Kızlara mahsus yazıldığı tespit edilen dokuz ahlak eseri, şekil ve içerik yönünden incelenmiş ve kızların ahlak eğitimine dair öne çıkan konular üzerinde durulmuştur. Kızlara mahsus yazılan ahlak ders kitapları, dönemin ahlak ders kitaplarıyla benzerlik göstermektedir. İncelenen ders kitaplarında ahlak, vazife olarak ele alınmakta ve kızların yerine getirmesi gereken ödevler şeklinde anlatılmaktadır. Kızlara mahsus yazılan ahlak kitaplarında ise yazarların düşünceleri doğrultusunda kızların sahip olması gereken ahlaki özellikler üzerinde durulmaktadır. Eserlerin tamamında kızların en önemli vazifesi, annelik olarak ifade edilmekte ve bu doğrultuda nasihatlere yer verilmektedir. Kızların eğitim almaları, aile içindeki rolleri ve sorumlulukları dikkate alınarak gerekli görülmüştür. Eserlerde kadının yalnızca ailesi için değil toplum içinde önemine değinilerek bilgili annelerin bilgili nesiller yetiştireceği ifade edilmiştir. Bu eserler, içerik bakımından kızların dini, vatani ve bireysel vazifeleri, annelik görevleri, çocuk yetiştirmedeki sorumlulukları, iyi bir eş olmaları için kendilerini yetiştirmeleri ve ev işlerinde maharetli olmaları gibi konularda bilgiler ihtiva etmektedir. Bu doğrultuda kızlardan itaatkâr bir evlat, hayırlı bir eş, bilgili bir anne, ilgili bir komşu, iyi bir dost ve el işlerinde becerikli bir kadın olmaları beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kızlara mahsus, ahlak kitabı, kızların vazifeleri, inas mektepleri

ABSTRACT

AN EDUCATIONAL ANALYSIS OF THE ETHICS BOOKS WRITTEN FOR GIRLS IN THE CONSTITUTIONAL PERIOD

Amine Dilan ÇAĞLAYAN

Master, Philosophy and Religion Sciences

Thesis Advisor: Dr. Öğr. Üyesi Gülsüm Pehlivan AĞIRAKÇA

May-2022, 172 Pages

The idea that the disintegrations in the society could only be improved by education became dominant after the Tanzimat period with the effect of westernization. As a result of the studies carried out especially in the period of the 2. Abdülhamit and the Constitutional Monarchy, ethical courses were added to the curriculum of inas schools (ibtidai and rüşdiye) and took its place in the programs consistently. This study deals with the ethical books for girls taught in the ethic classes in the inas schools and the ethical books for girls written by the intellectuals of the period. The priority aim of the study is to introduce these books and to examine them in terms of education. Nine moral works, which were determined to be written for girls, were examined in terms of form and content, and prominent issues related to the moral education of girls were emphasized. Ethical textbooks written for girls are similar to the ethical textbooks of the period. In these textbooks, morality is considered as a duty and the duties that girls should do are explained. In the ethical books written for girls, the ethical characteristics that girls should have are explained in line with the thoughts of the authors. In all of the books, the most important duty of girls are stated as motherhood and given advices in this direction. It has been explained that girls should become educated considered their role in the family. In those books, referring to the importance of women not only for their families but also for society, that knowledgeable mothers would raise knowledgeable generations were mentioned. In terms of content, these works contain information on the religious, national and individual duties of the girls, their motherly duties, their responsibilities in raising children, their self-education to be a good wife and their skilfulness in housework. Accordingly, girls are expected to be an obedient son, a benevolent wife, a knowledgeable mother, a caring neighbor, a good friend, and a skilled woman in handicrafts.

Keywords: For Girls, Ethics Books, Girls' Duties, Girls' Schools

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
ÖN SÖZ	iii
ÖZET..	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLOLAR LİSTESİ	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
BİRİNCİ BÖLÜM	1
GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	3
1.3. Araştırmanın Yöntemi	4
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları	7
1.5. İlgili Literatür	7
İKİNCİ BÖLÜM	11
OSMANLI DÖNEMİ MEKTEPLERDE AHLAK DERSLERİ	11
2.1. Osmanlı Dönemi'nde Ahlak Eğitimi	11
2.2. Mekteplerde Ahlak Dersleri	16
2.2.1. İbtidaiyelerde Ahlak Dersleri	17
2.2.2. Rüşdiyelerde Ahlak Dersleri	25
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	35
KIZLARA MAHSUS AHLAK KİTAPLARI	35
3.1. Kızlara Mahsus Ahlak Ders Kitapları.....	35
3.1.1. Muhammed Said Efendi, Vezai'fü'l İnas	35
3.1.2. Hüseyin Remzi, Hoca Hanım: Hanım Kızlara Dürûs-ı Ahlak	49

3.1.3. Ali Rıza, Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak	60
3.1.4. Nazım İçsel, Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlâkiye ve İctimaiye	77
3.1.5. Ali Seydi, Terbiye-i Ahlakiye ve Medeniye.....	86
3.1.6. Ahlak Ders Kitaplarının Değerlendirilmesi.....	96
3.2. Kızlara Mahsus Ahlak Kitapları	99
3.2.1. Nâbizâde Nâzım, Hanım Kızlara	99
3.2.2. Necib Âsım, Ev Kızı	105
3.2.3. Rağıb Bey, Terbiye-i Nisvan	114
3.2.4. Nazım, İslâm Hanımlarına Mahsûs Fennî ve Ahlâkî Mektuplar	129
3.2.5. Ahlak Kitaplarının Değerlendirilmesi	143
SONUÇ	145
KAYNAKÇA	154

TABLÖLAR LİSTESİ

- Tablo 1.1 : Kızlara Mahsus Ahlak Eserleri
- Tablo 2.1 : 1887 Yılı Kız Sıbyan Mektepleri Ders Programı
- Tablo 2.2 : 1318 (1900) Tarihli Dersaadet ve Kasabâta Bulunan İbtidai Mekteplerine Mahsus Müfredat Programı
- Tablo 2.3 : 1910-11 Yılı 3 Senelik İbtidai Mektep Programı
- Tablo 2.4 : İnas İbtidai Mektebi Birinci Sene Ders Cetveli
- Tablo 2.5 : İnas İbtidai Mektebi İkinci Sene Ders Cetveli
- Tablo 2.6 : İnas İbtidai Mektebi Üçüncü Sene Ders Cetveli
- Tablo 2.7 : 1873-1874 Yılı Kız Rüşdiye Mektebi Programı
- Tablo 2.8 : 1892 Yılı Kız Rüşdiye Mektebi Programı

KISALTMALAR LİSTESİ

- Bkz. : Bakınız
Ed. : Editör
Haz. : Hazırlayan
vd. : ve diğerleri

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

Ahlak eğitimi, tarih boyunca devletlerin, istikballerini korumak ve toplumu inşa etmek için önem verdikleri bir mesele olmuştur. Osmanlı geleneğinde de ahlak, devletin ilk dönemlerinden itibaren ele alınarak farklı disiplinlerin içinde yer almıştır. Osmanlı'nın son dönemlerine geldiğinde Tanzimat fermanının ilanı sonucunda yaşanan birtakım gelişmeler neticesinde toplumda çözümler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu sebeple devleti ve toplumu içinde bulunduğu bu çöküşten kurtarmak düşüncesi ile ahlak eğitimine verilen önem artmıştır. Dönemin aydınları, toplumdaki bu ahlaki yozlaşmanın toplumun büyük bir çoğunluğunu oluşturan ve toplumun geri kalanını da yetiştiren kadınların eğitimine önem vermekle düzeleceğini ileri sürmüşlerdir. Verilen bu eğitimlerin önemli konularından biri ahlak olmuştur. Çünkü güzel ahlaka sahip bir kadının ahlaklı çocuklar ve nesiller yetiştireceği daha iyi anlaşılmıştır.

Kızların eğitimi, Osmanlı Devleti'nde ilk zamanlardan itibaren gündemde olan bir meseledir. Tanzimat döneminde daha fazla önem kazanan kızların eğitimi konusu Meşrutiyet döneminde de tartışılmaya devam etmiştir. Tanzimat öncesi dönemde kızların eğitim gördükleri yer yalnızca sıbyan mektepleridir. Buralarda genel olarak temel dini bilgiler ve okuma yazma öğretilmektedir. Erkek çocuklarından farklı olarak sıbyan mektebinden mezun olan kız çocuklarının gidebileceği bir üst kurum bulunmamaktadır. Kızlar eğitime evlerde özel hocalar ile devam edebilmektedir. Tanzimat dönemi ile birlikte değişen düşünceler doğrultusunda kızların eğitimine verilen önem artmıştır. Dönemin gazete ve dergilerinde de bu düşünceler aydın kesim tarafından desteklenmiş ve kızların eğitime katılma süreci ivme kazanmıştır. Bu doğrultuda ilk kız rüşdiye mektebi 1859 yılında İstanbul Sultanahmet'te açılan Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi'dir. Böylece kızların sıbyan mektebi sonrasında devam edebilecekleri bir ortaöğretim kurumu açılmıştır. Tanzimat döneminde kızlara sunulan bu eğitim fırsatı önce büyük şehirlerde yaygınlaşmaya başlamış daha sonra kasaba ve köylerde yaygınlık kazanmıştır.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile inas mekteplerinin ders süresi, programları, öğretmenlerinin özellikleri gibi konular birtakım esaslara bağlanmıştır. Kızlara özel

açılan mekteplerin ders programları erkek mektepleriyle benzerlik göstermekle birlikte farklı olarak kızlara mahsus dersler ilave edildiği görülmektedir. Bu derslerden biri ahlak dersleridir. Ahlak dersleri, Tanzimat döneminden önce kıraat ve ilmihal derslerinin içinde işlenmekteyken Tanzimat'tan sonra programlarda müstakil bir ders olarak verilmektedir. Erkek rüşdiyelerinde ahlak dersi düzenli bir şekilde bulunmuyorken inas rüşdiyelerinin programlarında (4, 5 ve 6. senelerde) ahlak dersine istikrarlı bir şekilde yer verilmesi kızlar için bu dersin daha önemli görüldüğünü göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nde mevcut bulunan ahlak eserlerinin yanı sıra mekteplerde okutulmak üzere ayrıca ahlaka dair eserler telif edilmiştir. Mekteplerde okutulan ahlak ders kitaplarında insanın Allah'a, kendine, ailesine, kardeşlerine, akrabasına, hayvanlara karşı vazifeleri gibi konular işlenmiştir. İnas mekteplerinin ders programında bulunan ahlak dersleri için mevcut ahlak ders kitaplarının yanı sıra kızlara mahsus ahlak eserleri kaleme alınmıştır. Bu kitaplar, diğer ahlak kitaplarıyla içerik olarak benzerlik gösterse de farklı yönleri bulunmaktadır. Kızların vazifeleri, toplumdaki rolleri, aile hayatı, çocuk eğitimi, ev idaresi gibi konulara yer verilmiştir. Kızların öncelikle iyi bir eş ve anne olmaları beklendiğinden kitapların içerikleri bu yönde hazırlanmıştır. Mekteplerde okutulan kızlara mahsus ahlak kitaplarının yanı sıra dönemin kızlarına ve kadınlarına hitaben yazılan ahlak kitapları da mevcuttur. Bu kitapların içeriği ahlak ders kitaplarıyla benzerlik göstermektedir.

Araştırmanın konusu, 1876-1911 yıllarında kızlara mahsus yazılmış aşağıda adı geçen dokuz ahlak kitabını kapsamaktadır:

- Muhammed Said Efendi, VezaiFu'l İnas
- Hüseyin Remzi, Hoca Hanım: Hanım Kızlara Dürûs-ı Ahlak
- Ali Rıza, Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak
- Nazım İçsel, Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlâkiye ve İctimaiye
- Ali Seydi, Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye
- Nâbizâde Nâzım, Hanım Kızlara
- Necib Âsım, Ev Kızı
- Rağıb Bey, Terbiye-i Nisvan
- Nazım, İslâm Hanımlarına Mahsûs Fennî ve Ahlâkî Mektuplar

Kitaplar içeriği bakımından dönemin kadın anlayışı, kızların dini, vatani, kişisel vazifeleri, annelik görevleri, çocuk yetiştirmedeki rolleri, iyi bir eş olmaları için kendilerini yetiştirmeleri gibi konularda bilgi vermektedir. Kitaplarda genel olarak vazife ve itaat kavramı üzerinde durulmaktadır. Ayrıca o dönemlerde, kızların sosyal hayatta nasıl konumlandığı, toplumun beklentileri, kızların eğitime neden ihtiyaç duyulduğu, bu eğitimin nasıl yapıldığı gibi konular da ele alınmaktadır.

Araştırma iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde Osmanlı Dönemi'nde ahlak eğitiminden bahsedilip inas mektepleri (ibtidai ve rüşdiye) ve buralarda verilen ahlak dersleri incelenmiştir. Bu doğrultuda inas mekteplerinin açılma süreci, gerekçeleri, ders programları, ahlak dersleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde, kızlara mahsus yazılan ahlak kitapları ele alınmıştır. Bu eserler, mekteplerde okutulan ders kitapları ve mekteplerde okutulmayan ahlak kitapları şeklinde iki ayrı kategoride değerlendirilmiştir. Eserler, şekil ve içerik yönünden incelendiği gibi kızların ahlaki eğitimine dair değinilen konular üzerinde de durulmuştur. Bu bağlamda özellikle mekteplerde kızlara verilen ahlaki eğitimin içeriği, kapsamı, beklentileri ele alınmaya çalışılmıştır.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın temel amacı, Osmanlı'nın son döneminde kızlara özgü yazılan ahlak kitapları ve inas mekteplerinde okutulan kızlara mahsus ahlak kitaplarının şekil ve muhteva yönünden incelenmesidir. Araştırma, I. Meşrutiyet ile başlayan süreçte kızların eğitiminin nasıl olduğunu, nerelerde eğitim gördüklerini ve bu eğitimlerin içeriğini, kızlara mahsus ahlak kitapları üzerinden ortaya koymaya çalışmaktadır.

Araştırma;

- Osmanlı'nın son dönemlerinde inas mekteplerinde verilen ahlak derslerini ele alması,
- Kızlara mahsus yazılmış ahlak kitaplarını tespit etmesi,
- Kızlar için yazılmış ahlak kitaplarının içeriği hakkında bilgi vermesi ve kitaplarla ilgili değerlendirme yapması yönüyle önem arz etmektedir.

Kızlara mahsus yazılmış ahlak eserleri üzerine yapılan araştırmaların çok az sayıda olduğu göz önüne alındığında, bu eserlerin tespit edilip incelenmesinin alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Belgesel tarama, var olan kayıt ve belgelerden veri toplama tekniğidir. Tarananlar, mektup, rapor, kitap, ansiklopedi, resmi veya özel yazılar vb. kayıtlardır. Belgesel tarama, doküman metodu olarak da isimlendirilmektedir. Belgesel tarama yani doküman metodu belli bir amaca dönük olarak kaynakları bulma, okuma, not alma ve değerlendirme işlemlerini kapsar.¹

Araştırmada konu ile ilgili birinci el kaynakları belirlemek için katalog taraması yapılmıştır:

- Öncelikle Seyfettin Özege tarafından hazırlanan “Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu”² taranmıştır. 1971-1975 yılları arası basılan bu katalog 5 ciltten oluşmaktadır. Bunun yanında 1973 yılında Ali Bayram, Lütfi Bayraktutan, M. Sadi Çöğenli tarafından hazırlanan “Seyfettin Özege Bağış Kitapları Ek Kataloğu”ndan³ da istifade edilmiştir.
- 1990 yılında yayına hazırlanan “Türkiye Basmaları Toplu Kataloğu Arap Harfli Türkçe Eserler (1729-1928)”⁴ kataloğu üzerinde tarama kataloğu üzerinde de tarama yapılmıştır.
- “Milli Kütüphanede Mevcut Arap Harfli Türkçe Kitaplar Muvakkat Kataloğu”⁵ 1964-1971 yılları arasında basılmıştır. Çalışmada 10 ciltten oluşan bu eserden de yararlanılmıştır

¹ Niyazi Karasar, Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar İlkeler Teknikler (Ankara: Nobel Yayınları, 2019), 230.

² M. Seyfettin Özege, Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu (İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1971).

³ Ali Bayram vd., Seyfettin Özege Bağış Kitapları Ek Kataloğu: Kitab Adına Göre (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Yayınları, 1973).

⁴ Müjgan Cunbur - Dursun Kaya, *Türkiye Basmaları Toplu Kataloğu Arap Harfli Türkçe Eserler (1729-1928)* (Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, 1990).

⁵ *Milli Kütüphanede Mevcut Arap Harfli Türkçe Kitaplar Muvakkat Kataloğu* (Ankara: Milli Kütüphane Cilt ve Basımevi, 1964).

- “Kadın Konulu Kitaplar Bibliyografyası 1729-2002”⁶ Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı tarafından basılmış ve bu eserden de istifade edilmiştir.
- Bursalı Mehmet Tahir’in “Ahlak Kitaplarımız”⁷ (1907) isimli risalesi kitapları belirme noktasında çok katkı sağlamıştır.

Katalog ve kütüphaneler taranırken “kızlara mahsus, inas, nisvan, terbiye, ahlak, vazife” gibi kavramlar anahtar terim olarak kullanılmıştır. Bu doğrultuda tespit edilen ahlak kitapları muhteva yönüyle incelenmiş ve kızlara mahsus yazıldığı tespit edilenler araştırmaya dâhil edilmiştir. Belirlenen ahlak kitaplarına başta İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi) olmak üzere Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi - Seyfettin Özege Bölümü, IRCICA Dijital Kütüphane, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi ve Kadın Eserleri Kütüphanesi’nden ulaşılmıştır.

Çalışmada, birden fazla baskısı bulunan kitapların ilk basımı esas alınmıştır. Eserler fotokopi ve pdf yoluyla kütüphanelerden temin edilmiştir. Eserler, Osmanlıca aslından okunarak latinize edilmiştir. Bazı eserler (Vezaifu’l İnas, Hanım Kızlara, İslâm Hanımlarına Mahsûs Fennî ve Ahlâkî Mektuplar) ise latinize edilmiş baskıları üzerinden mukayeseli okunmuştur. Ele alınan eserler, kızların ahlak eğitimini ve onların vazifelerini konu edindiği için bu yönüyle değerlendirmeye tâbi tutulmuştur.

Tablo 1.1. Kızlara Mahsus Ahlak Eserleri

Eser	Yazarı	Basım Yılı	Matbaa Bilgisi	Sayfa Sayısı	Ulaşılan Toplam Baskı Sayısı	Ders Kitabı mı?	Hangi Kademedede Okutulmuş ?
Vezaifu’l İnas	Muhammed Said Efendi	1294 1877	Matbaa-i Amire	154	5	Evet	İnas Rüşdiyesi 5. sene

⁶ Aksu Bora - Asena Günay, *Kadın Konulu Kitaplar Bibliyografyası 1729-2002* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006).

⁷ Bursalı Mehmed Tahir, *Ahlak Kitaplarımız* (İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, 1907).

Hanım Kızlara	Nâbizâde Nâzım	1304 1887	A. Maviyan Şirket-i Mürettibiye Matbaası	55	1	Hayır	
Ev Kızı	Necib Âsım	1307 1890	Karabet Matbaası	157	2	Hayır	
Terbiye-i Nisvan	Rağıb Bey	1308 1891	Mahmutbey Matbaası	107	1	Hayır	
Hoca Hanım: Hanım Kızlara Dürûs-ı Ahlak	Hüseyin Remzi Bey	1315 1898	Artin Asaduryan Matbaası	183	1	Evet	İnas Rüşdiyesi
Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak (3 Kısım)	Ali Rıza	1316 1899	Karabet Matbaası	61-92-135	1	Evet	İnas Rüşdiyesi 4-5-6. sene
İslâm Hanımlarına Mahsûs Fennî ve Ahlâkî Mektuplar	Nazım	1316 1899	Kitabhane-i İslam ve Askeri	224	1	Hayır	
Kızlara Mahsus Terbiye-i	Nazım İçsel	1327 1911	Matbaa-i Hayriyye	294	1	Evet	İnas Rüşdiyesi

Ahlâkiye ve İctimaiye			ve Şürekâsı				
Terbiye-i Ahlakiye ve Medeniye	Ali Seydi	1328 1912	Artin Asadurya n Matbaası	32	1	Evet	İnas İbtidai Mektebi

1.4.Araştırmanın Sınırlılıkları

Kızların eğitimi meselesi Tanzimat dönemi ile birlikte farklı bir boyut kazanmış ve bu dönemde inas mekteplerinin açılması gündeme gelmiştir. Açılan mekteplerde okutulmak üzere kızlara mahsus ahlak kitapları telif edilmiştir. Bu kitapların basım tarihleri göz önüne alınarak araştırma, I. Meşrutiyet dönemi ve II. Meşrutiyet'in ilk yılları (1908-1911) arasında kalan dönem ile sınırlandırılmıştır. Bahsedilen dönemde kızların eğitimi sadece mekteplerden ibaret olmamakla birlikte araştırmada, programında ahlak dersleri bulunan mekteplere yer verilmiştir. İnas mektepleri ilköğretimden yükseköğretime (ibtidai, rüşdiye, idadi, sultani, kız sanayi mektebi, darülmuallimat) kadar kızların eğitim gördüğü kurumlardır. Araştırmada ele alınan ahlak kitapları inas ibtidai ve inas rüşdiyelerinde okutulduğu için inas mektepleri bu iki mekteple sınırlı tutulmuştur. Ayrıca bu mekteplerde okutulan ahlak dersleri ve ahlak ders kitapları ele alınmıştır. Erkek mekteplerinde okutulan ahlak ders kitapları ve “kızlara mahsus” kaydı olmayan ahlak kitapları araştırmaya dâhil edilmemiştir. Ayrıca araştırmada, ders kitabı olmamakla birlikte bu dönemde kızlar için yazılmış ahlak kitaplarına da yer verilmiştir. Bu doğrultuda araştırmada, 1876-1911 yılları arasında basıldığı tespit edilen 9 eser kronolojik sıraya göre incelenmeye alınmıştır.

1.5. İlgili Literatür

Araştırmanın muhtevası sebebiyle iki konuyla ilgili ayrı ayrı çalışmalara rastlanmaktadır. Kızların eğitimi konusu Osmanlı eğitim sistemi içinde farklı disiplinlerde birçok yönüyle ele alınmaktadır, bunlardan bazıları şöyledir:

Yasemin Tümer Erdem tarafından hazırlanan “Tanzimat’tan Sonra Osmanlılarda Kızların Eğitimi”⁸ adlı yüksek lisans tezi ve bu tezin devamı niteliğinde “II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kızların Eğitimi”⁹ isimli kitaplaşmış doktora tezi bulunmaktadır. Her iki çalışmadan da kızların eğitim safhalarını kronolojik bir şekilde ele almaları bakımından istifade edilmiştir.

Badegül Eren Aydınlık tarafından çalışılan “Osmanlıların Modern Döneminde Kızların Eğitimi: İnas Rüşdiyeleri ve Eğitim Programları (1859-1908)”¹⁰ isimli yüksek lisans tezi içerik olarak Tümer’in çalışmasına benzemekle beraber özgün bir çalışma olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle inas rüşdiyelerinin eğitim programları konusunda bu çalışmadan yararlanılmıştır.

Osmanlı’nın son devrinde kızların eğitimi ile ilgili Selçuk Akşin Somel’in ele aldığı “Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi”¹¹ isimli makale, kızların eğitimi meselesini tarihsel bir şekilde genel hatlarıyla ortaya koymaktadır. Araştırmada bu makaleden de istifade edilmiştir.

Osmanlı Devleti’nde mekteplerde ahlak eğitimi ile ilgili birçok esere rastlanmaktadır. Öncelikle araştırmamızın temel kaynaklarından biri olan Hüsameddin Erdem’in “Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlak”¹² isimli eseri, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e kadar olan süreçte Osmanlı’daki ahlaki anlayışını dönemin ahlakçılarından örnekler vererek ele almaktadır.

⁸ Yasemin Tümer, *Tanzimat’tan Sonra Osmanlı’larda Kızların Eğitimi* (Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1999).

⁹ Yasemin Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kızların Eğitimi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013).

¹⁰ Badegül Eren Aydınlık, *Osmanlıların Modern Döneminde Kızların Eğitimi: İnas Rüşdiyeleri ve Eğitim Programları (1859-1908)* (Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2018).

¹¹ Selçuk Akşin Somel, “Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi”, *Kebikeç* 10 (2000).

¹² Hüsameddin Erdem, *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlak* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2006).

Gülsüm Pehlivan Ağırakça tarafından doktora tezi olarak hazırlanan ve daha sonra kitap olarak yayınlanan “Mekteplerde Ahlâk Eğitim ve Öğretimi (1839-1923)”¹³ isimli eser, mekteplerin ders programlarında bulunan ahlak derslerini ve okutulan kitapları incelemektedir. Bu eser, inas mekteplerine ve buralardaki ahlak derslerine değinmesi yönüyle araştırmanın temel kaynaklarından olmuştur.

“Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı’da Ahlak Eğitimi”¹⁴ Umut Kaya’nın doktora tezi olarak hazırlanıp yayınlanan eseridir. Tanzimat’tan Cumhuriyet dönemine kadar Osmanlı’da ahlak, terbiye, vazife kavramlarını ele almakta ve o dönemlerde yazılan kitaplar üzerinden örnekler vermektedir. Ele aldığı ahlak kitaplarının özellikleri araştırmaya katkı sağlamıştır.

Tezin ana konusunu oluşturan kızlara mahsus ahlak kitapları hakkında literatürde sınırlı sayıda çalışma yer almaktadır:

Gülsüm Pehlivan Ağırakça tarafından hazırlanan “İnas Rüşdiyeleri’nde (Kız Ortaokullarında) Ahlâk Dersleri – ‘Kızlara Mahsus İlmî Ahlâk’ Ders Kitabı Örneği”¹⁵ adlı makalede, inas rüşdiyeleri ve buradaki ahlak derslerinden bahsedilmiş, Ali Rıza’ya ait Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak ders kitabı, içeriği bakımından ele alınmıştır. Bu makale ile benzerlik gösteren bir diğer makale ise, Hürü Sağlam Tekir tarafından yazılan “Osmanlı Rüşdiyelerinde Okutulan Ahlak Kitabına Bir Örnek: Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak”¹⁶ isimli makaledir. Çalışmada ahlak ilminin tarihsel sürecine değinilmekte ve Ali Rıza’nın kitabının içeriği hakkında bilgi verilmektedir. Adı geçen

¹³ Gülsüm Pehlivan Ağırakça, *Mekteplerde Ahlak Eğitim ve Öğretimi (1839-1923)* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2013).

¹⁴ Umut Kaya, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı’da Ahlak Eğitimi* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2013).

¹⁵ Gülsüm Pehlivan Ağırakça, “İnas Rüşdiyeleri’nde (Kız Ortaokullarında) Ahlâk Dersleri – ‘Kızlara Mahsus İlmî Ahlâk’ Ders Kitabı Örneği-”, *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2017), 56–77.

¹⁶ Hürü Sağlam Tekir, “Osmanlı Rüşdiyelerinde Okutulan Ahlak Kitabına Bir Örnek: Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak”, *Uluslararası Gençlik ve Ahlak Sempozyumu Bildiriler Kitabı Cilt-1* (Sinop: Sinop Üniversitesi, 2016), 529–545.

makalelerin muhtevası, araştırma konumuzla benzerlik gösterdiği için her ikisinden de istifade edilmiştir.

Salih Aybey tarafından yazılan “Son Dönem Osmanlı Ahlak Eğitimi Ali Seydi Bey’in ‘Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye’ İsimli Eserinin Birinci Kısımının Günümüz Türkçesine Aktarım ve Tetkiki”¹⁷ isimli makale, Ali Seydi Bey’in hayatını, eserlerini ve Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye eserinin birinci kısmının günümüz Türkçesine çevrilmiş halini içermektedir. Bu makalenin incelediği ahlak kitabı araştırmamızda yer almaktadır.

Muhsin Bostan tarafından yayına hazırlanan “Aile Olmak”¹⁸ ve Abdurrahman Altındağ tarafından sadeleştirilen “Anne Nasihatleri”¹⁹ isimli kitaplar araştırmada yer verilen *Vezaif’ul İnas* kitabının çevirisi niteliğinde eserlerdir.

Bahanur Garan Gökşen ve Erol Gökşen tarafından hazırlanan “Mini Mini Mektepli-Hanım Kızlara”²⁰ adlı kitap *Nâbizâde Nâzım*’ın iki ayrı eserinin latinize edilmiş şeklini içermektedir. Adı geçen “Hanım Kızlara” adlı eser, araştırmada yer alan kızlara mahsus ahlak kitaplarından biridir.

Literatür taramaları sonucunda kızların eğitimi konusu tezlerde tarihsel bir süreç içerisinde incelenmekteyken kızlara mahsus ahlak kitapları hakkında yazılan herhangi bir tez bulunamamıştır.

¹⁷ Salih Aybey, “Son Dönem Osmanlı Ahlak Eğitimi Ali Seydi Bey’in ‘Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye’ İsimli Eserinin Birinci Kısımının Günümüz Türkçesine Aktarım ve Tetkiki”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2019), 562–586.

¹⁸ Muhammed Said, *Aile Olmak-Vezâifu’l-İnas*, ed. Muhsin Bostan (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2015).

¹⁹ Muhammed Said, *Anne Nasihatleri-Vezâifu’l-İnas*, ed. Abdurrahman Altındağ (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2018).

²⁰ Nâbizâde Nâzım, *Mini Mini Mektepli-Hanım Kızlara*, ed. Bahanur Garan Gökşen - Erol Gökşen (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016).

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİ MEKTEPLERDE AHLAK DERSLERİ

2.1. Osmanlı Dönemi'nde Ahlak Eğitimi

Tarih boyunca devletler istikballerini korumak amacıyla eğitim ve öğretime önem vermiş, ahlaklı bir nesil yetiştirme gayreti içinde olmuşlardır. Ahlak, insan, toplum ve eğitim için vazgeçilmezdir. Ahlak eğitimi devletin, toplumun ve bireylerin huzur ve mutluluklarını sağlama konusunda önemli rol oynamaktadır. Bu yüzden kaynağı ne olursa olsun her devletin, her toplumun, kendine ait bir ahlaki yapısı bulunmaktadır. Osmanlı Devleti ahlakı, kaynağı İslam dini olmakla beraber kendine ait siyaseti, ilmi, fenni, kültürü ile bir “İslam Türk Ahlakı” meydana getirmiştir.²¹

Osmanlı geleneğinde ahlak, önemli bir kavram olup ilk asırlardan itibaren incelenen konulardan biridir. Son dönem Osmanlı ahlakçıları “kavram olarak ahlak” ve “ilim olarak ahlak” olmak üzere ahlakın ayrı ayrı tariflerini yapmaktadır. Kavram olarak ahlak birçok ilim adamı tarafından tanımlanmaktadır. Bunlardan biri olan Ali Rıza Bey ahlakı, “İnsanın hulkunda doğuştan olan bazı hasail-i mümeyyizesi ile mensubu bulunduğu cemiyet-i beşeriyye miyânında iktisap eylediği kâffe-i vezâif ve fezâilin heyet-i mecmuası” olarak tanımlarken, Hüseyin Remzi (1839-1898) ise “İnsan hayatında ve yaşayışında saadeti gerektiren hal ve fiiller” şeklinde açıklamaktadır. İlim olarak ahlakın tanımında ise vazife, huy, ruh, ahlaki fâzilet ve reziletler gibi kavramları merkeze almaktadırlar. Mehmed Said (v.1918) ahlak ilmini şöyle tanımlar: “Kötü huyun güzel huya çevrilmesi sebebiyle insan ahlakından bahseden bir ilimdir.”²² Hüseyin Remzi ise ahlak ilmini, kalbe ve vicdana huzur veren kaynak ve ruhun gıdası olarak görmektedir.²³

Sonuç olarak ahlak ilmi, sistemli bir şekilde bütün ahlaki olgu ve olayları incelemektedir. Gerek son dönem Osmanlı ahlakçıları gerek önceki ahlakçılar bu ilmi

²¹ Erdem, *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlak*, 17.

²² Kaya, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı'da Ahlak Eğitimi*, 67; Erdem, *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlak*, 55.

²³ Hüseyin Remzi, *Hoca Hanım: Hanım Kızlara Dürûs-ı Ahlak Dersleri* (İstanbul: Artin Asaduryan Matbaası, 1899), 19.

“Vazife İlmî”, “Hayır ve Şerrin İlmî”, “Saadetin İlmî” olarak adlandırmaktadır. Bu isimlendirmelerin hepsi insan davranışlarını idare eden kanunu belirtmektedir.²⁴

Son dönem Osmanlı ahlakçıları kendilerinden önce gelen ahlak geleneğinden de etkilenmiştir. İbn Miskeveyh, Gazzâlî ve Kınalızade'nin ahlak kitaplarının bu dönem üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Özellikle Kınalızade'nin *Ahlak-ı Alâî* adlı eseri kendisinden sonra yayınlanan ahlak kitaplarına kaynaklık etmiştir.²⁵ Osmanlı'nın son dönemlerinde Batı'dan ahlakla ilgili eserlerin çevrilmesiyle ahlak kitaplarına “vazife” şeklinde yeni bir kavram yerleşmiştir. Vazife kavramı hem teorik hem pratik yönüyle “ahlaki ödev” anlamında ele alınmaktadır.²⁶

Son dönem Osmanlı ahlakçıları vazife kavramını çeşitli şekillerde tasnif etmektedir. Bu tasnifler genel olarak, kişinin kendine, Yaraticısına ve topluma karşı vazifeleri şeklinde üç ana başlık altında toplanmaktadır.²⁷ Bunların yanı sıra kişinin ailesine, mektebine, vatanına ve diğer insanlara karşı vazifeleri de bazı tasniflerde yer almaktadır. Bunların hepsi altı başlık altında toplanabilir:

- Vezâif-i Şahsiyye
- Vezâif-i Diniyye
- Vezâif-i İctimaiyye
- Vezâif-i Aile
- Vezâif-i Vataniyye
- Vezâif-i Gayrı Nefsiyye

²⁴ Erdem, *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlak*, 56.

²⁵ Ayşe Sıdika Oktay, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 89.

²⁶ Mustafa Çağrırcı, “Vazife (Ahlâk ve Tasavvuf)”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/581.

²⁷ Erdem, *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlak*, 108.

Osmanlı'nın son dönemlerinde ahlak kitaplarının bazılarında bu vazifeler tamamıyla yer alırken bazılarında kısmen bulunmakta ve daha çok ameli ahlak üzerinde durulmakta nazari ahlak ile ilgili çok fazla eser bulunmamaktadır.²⁸

Bireyin ve toplumun gelişiminde önemli bir yer tutan eğitim ve ahlak arasında sıkı bir ilişki vardır. Eğitim bireyin bütün davranışlarında istenilen yönde bir değişiklik meydana getirme çabası; ahlak eğitimi ise insanın ahlaki davranışlarını değiştirme sürecidir.²⁹ Ahlaki eğitim, toplumda oluşan sıkıntıları ve ahlaki bozulmaları önlemede önemli bir konuma sahiptir. Ahlaki çözümlerin görüldüğü son dönem Osmanlı'da da bu durumun eğitimle düzelebileceği düşüncesi öne çıkmıştır. Bu doğrultuda özellikle II. Abdülhamit döneminde ahlak eğitimi hususunda yoğun çalışmalar yapıldığı bilinmektedir.³⁰

Dönemin aydınları, ülkeyi yaşadığı bu çöküşten kurtarmanın ancak eğitimle, özellikle de toplumun yarısını etkileyen ve kalan yarısını da eğiten kadınların eğitimine daha çok önem vermekle mümkün olacağını ifade etmişlerdir.³¹ Verilen bu eğitimin önemli boyutlarından biri ahlaktır. Ahlaki özelliklere sahip bir kadının, ahlaklı çocuklar yetiştirebileceği ve onları topluma kazandırabileceği düşünülmüştür. Bu sebeple onların daha iyi bir anne, eş ve Müslüman olmaları için eğitim almaları gerekli görülmüştür. Böylece kadınlar, evlatlarını sadık birer Osmanlı vatandaşı olarak yetiştirebileceklerdir.³²

²⁸ Hatice Kübra Kanal, *Ali Seydi Bey'in Ahlak Düşüncesi* (İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 3.

²⁹ Recep Uçar - Ahmet Yaman, "II. Abdülhamid Dönemi Ahlâk Risalelerinden Terbiye-i İslâmiyye Üzerine Bir İnceleme", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/8 (2018), 110.

³⁰ Esra Bozkurt, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Örgün Eğitim Kurumlarında Ahlâk Eğitimi", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2015), 101; Muhammed Ali Yazıbaşı, *II. Meşrutiyet Dönemi Sıbyan/İptidai ve Rüştîye Mekteplerinde Ahlak Eğitim ve Öğretimi (1908-1918)* (Doktora Tezi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 25.

³¹ Erdem, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, 10.

³² Sevim Ceylan Dumanoglu, *Osmanlı Devleti'nde Kız Öğretmen Okulu Darülmualimat (1870-1924)* (Doktora Tezi Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler

II. Abdülhamit döneminde kızlara verilen eğitim ile Osmanlı'da entelektüel kadın zümresi oluşmaya başlamış ve bu zümre, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde kadın hareketlerinde önemli roller almıştır.³³

II. Meşrutiyet'e gelindiğinde ise dönemin aydınları kadının eğitimi ile ilgili tartışmalara devam etmiştir. İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık gibi dönemin önde gelen fikir akımları, kadınların eğitimi meselesini farklı açılardan ele almışlardır.

İslamiyet'i bir medeniyet, bir yaşam tarzı olarak gören ve kendilerini İslamcılar diye adlandıran kesim, Tanzimat ile beraber kaybedilen kültürel değerlerin yeniden inşa edilmesine gayret etmiştir. İslamcılar kadınların eğitimi savunarak bunun dine aykırı olmadığını belirtmişlerdir. Ancak onlara göre kadının eğitilmesi, onun çalışma hayatında yer alması ile ilgili değil, terbiyeli, dindar nesiller yetiştirmesindeki rolü sebebiyle gereklidir.³⁴ İslamcılara göre kadın, iyi bir eş ve bilgili bir anne olmak için eğitilmelidir. Bu akımın temsilcilerinden Şeyhülislam Musa Kazım Efendi kadınların eğitilmesinin önemini şöyle vurgulamıştır: "Tahsil-i ulum kadınlara da lazımdır. Çünkü cahil bir kadın gerek umur-ı beytiyeyi mihver-i layıkında ve gerek terbiye-i evladı usul-i meşrua ve kavaid-i hıfzıssıhha dairesinde ifaya muktedir değildir."³⁵ O'na göre bir kadının asli vazifesi çocuk dünyaya getirmek ve onun terbiyesi ile ilgilenmektir. Bu kadının, görevini hakkıyla ifa edebilmesi için eğitim alması şarttır. Ayrıca Musa Kazım yüksek eğitim almalarının kızlar için faydalı olacağını da belirtmektedir. İslamcı görüşün önde gelen isimlerinden Mehmed Akif Ersoy ve Ferid Vecdi de aynı görüşlerde olup Sebilürreşad, Sırat-ı Mustakim dergilerinde bu konuyu ele almışlardır.³⁶

Enstitüsü, 2019), 20; Aydınlik, *Osmanlıların Modern Döneminde Kızların Eğitimi: İnas Rüştüleri ve Eğitim Programları (1859-1908)*, 46.

³³ Mustafa Gündüz, *Osmanlı Eğitim Mirası* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013), 89.

³⁴ Ahmet Özkiraz - M. Nazan Arslanel, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi* 3/1 (2011), 8.

³⁵ Erdem, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, 38.

³⁶ Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997), 93.

Türkçülük, Türk milletini birleştirmeyi, topluma, devlete gerçek kimliğini kazandırmayı ve yabancı unsurlardan ülkeyi temizlemeyi amaçlayan fikri akımdır. Türkçüler, eğitilmiş, modern, Müslüman Türk kadını toplumun önemli bir parçası olarak görerek onların eğitimde erkeklerle eşit haklara sahip olmaları gerektiğini savunmuşlardır.³⁷ Onlara göre kadınlar eğitim ile aile hayatında daha faydalı olurken sosyal hayatta da önemli roller üstlenmelidir. Türkçülüğün en önemli temsilcileri arasında Ziya Gökalp vardır. O'na göre bir kadın, ailenin merkezi, devletin temelidir. Bu yüzden kadının görevi sadece ailesinde çocuk yetiştirmek değil aynı zamanda toplumu yetiştirmektir. Kadının eksikliği ile toplum hayatında çözümler yaşanmaktadır. Bu sebeplerden dolayı kızların eğitim görmeleri önemlidir.³⁸

Batıcılık ise Osmanlı Devleti'nde geri kalmışlığı giderebilmek, devletin ilerlemesini sağlamak amacıyla Batının kültür ve düşünce yapısının benimsenmesi gerektiğini düşünen fikri akımdır. Onlara göre evlatlarını yetiştirmek gibi önemli bir rolü olan kadınların bu sorumlulukları sebebiyle ve sosyal hayatta var olabilmeleri için eğitilmeleri gerekmektedir. Bu akımın temsilcilerinden Rıza Tevfik, kadının eğitilmiş olmasının toplumu etkileyeceğini düşünmektedir. Bu yüzden "İslahata sokaktan değil, aileden başlanmalıdır. Çocukların ilk eğitimcisi olduğundan kadınların eğitilmesi gerekir." demektedir.³⁹

Netice itibariyle son dönem Osmanlı'da toplumun kalkınması ve içinde bulunduğu ahlaki çöküşten kurtulabilmesi için kadınların eğitimine önem verilmiştir. Dönemin önde gelen fikir akımlarının hepsi kadının eğitim almasının gerekliliği üzerinde durmuştur. Batıcılar ve Türkçüler kadının evinin yanı sıra toplumda da rol alması için eğitilmesi gerektiğini söylerken, İslamcılar ise iyi bir ev hanımı ve anne olabilmesi için eğitim alması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Temelde hepsi, kadının

³⁷ Fatma Bilgen Şengil, *II. Meşrutiyet Dönemi Fikir Akımlarının Kadın Algısı* (Yüksek Lisans Tezi İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 105.

³⁸ Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, 103–104. Erdem, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, 43.

³⁹ Abdulazim Şimşek, "II. Meşrutiyet Dönemi Fikir Hareketleri Ekseninde Kadın Tartışmaları", *Anasay* 12 (2020), 30; Yasemin Tümer, "II. Meşrutiyet Dönemi Fikir ve Edebiyat Hayatında Kadın Eğitimi", *Türklük Araştırmaları Dergisi* 10 (2001), 60.

evini idare edebilecek, çocuklarını eğitebilecek kadar bilgi sahibi olması gerektiğini düşünmektedirler.⁴⁰

II. Meşrutiyet eğitimcilerine göre toplumun sorunlarının çözümü için tek tek bireylerin değil toplumun tamamının eğitim görmesi gereklidir. Bu da öncelikle ailenin güçlenmesi ile mümkündür. Ailedeki eğitimci ise annedir. Kadının ahlakının güzelleşmesi ailesine, ailenin iyileşmesi de topluma yansiyacaktır. Dönemin eğitimcileri, kızlarını iyi yetiştirmeyen toplumların kendi istikballerini tehlikeye attıklarını söylemektedirler. Bu sebeple toplumun ahlak ve karakterini düzeltmek için mekteplerde kızlara eğitim verilmesi önemli görülmüştür. Bu eğitimin önemli derslerinden bir tanesi ahlak dersleridir.⁴¹

2.2. Mekteplerde Ahlak Dersleri

Osmanlı'nın son dönemlerinde sosyal ve ahlaki alanlarda birtakım krizler yaşanmıştır. Bu sorun ahlakın korunması ve düzeltilmesi ile ilgili eğitim alanında birtakım çalışmalar yapılmasını gerekli kılmıştır. Bunlardan biri halka ve mekteplere yönelik ahlak kitapları yazım çalışmalarıdır. Diğerleri de mektep programlarına “ahlak dersinin” konulmasıdır.⁴²

Hanımlara Mahsus Gazete’de bulunan “Kadınların Tahsili 1” isimli yazıda kadının ailenin ve toplumun ilk öğretmeni olduğu ifade edilmiştir. Toplumun saadetinin kadının bilgili ve güzel ahlaklı olmasına bağlı olduğu belirtilmiştir. Bu yüzden

⁴⁰ Songül Keçeci Kurt, *Osmanlı Devleti'nde Kadınların Eğitimi (1839 -1920)* (Yüksek Lisans Tezi Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 19; Mesure Gök, *II. Meşrutiyet Dönemi Kadın Dergi ve Gazetelerinin Osmanlı Kadını Üzerindeki Etkileri (1908-1914)* (Yüksek Lisans Tezi Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), 65.

⁴¹ Kurtuluş Öztürk, *II. Meşrutiyet Dönemi Eğitimcilerinin Modern Birey Tasavvuru ve Dönemin Eğitim Politikalarına Yansımaları* (Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi-İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2020), 353–354.

⁴² Kaya, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı'da Ahlak Eğitimi*, 322.

kadınlara verilecek eğitimin mutlaka ahlak dersiyle birlikte verilmesi önerilmektedir.⁴³

Ahlak dersleri Tanzimat dönemine kadar kıraat ve ilmihal derslerinin içinde verilmiştir. Tanzimat dönemi ile birlikte ahlak, ayrı bir ders olarak programda yer almaya başlamıştır. II. Abdülhamit döneminde dini değerlerine bağlı, gelenek ve göreneklerini bilen bireyler yetiştirmek için ibtidai ve rüşdiye ders programlarında din ve ahlak derslerine daha fazla önem verilmiştir.⁴⁴

II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde ahlaki çöküş devletin çöküşünün sebebi olarak görülmüş ve devletin kurtuluşunun iyi bir ahlak eğitimiyle olabileceği görüşü önem kazanmıştır. Bu dönemde meydana gelen değişiklikler ahlak kitaplarına yansıdığı gibi mekteplerde verilen ahlak derslerini de etkilemiştir.⁴⁵

Erkek rüşdiyelerinin programlarına bakıldığında ahlak dersinin süreklilik arz etmediği görülür. Buna mukabil kız rüşdiyelerinde açıldıkları dönemden itibaren ahlak dersinin programlarda yer alması dikkat çekicidir.⁴⁶

2.2.1. İbtidaiyelerde Ahlak Dersleri

Tanzimat döneminde rüşdiyelerin açılmasıyla birlikte sıbyan mekteplerinin rüşdiyeler için öğrenci hazırlayan mektep olması amaçlanmıştır.⁴⁷ Kız öğrenciler Tanzimat dönemine kadar sadece sıbyan mektebinde eğitim almaktaydılar. İlköğretim seviyesinde ders veren bu mektepler beş-altı yaşlarındaki öğrencilere okuma yazma, temel dini bilgiler, temel düzeyde matematik dersleri vermekteydi. Sıbyan mektepleri her mahallede bulunmakla birlikte kızların eğitimi buralarda istenilen düzeyde

⁴³ Savaş Karagöz - Mustafa Şanal, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Kadın Gözüyle Kadın Eğitimi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/39 (2015), 680.

⁴⁴ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi* (Ankara: Pegem Akademi, 2020), 234.

⁴⁵ Yazıbaşı, *II. Meşrutiyet Dönemi Sıbyan/İptidai ve Rüştiye Mekteplerinde Ahlak Eğitim ve Öğretimi (1908-1918)*, 5.

⁴⁶ Ağırakça, *Mekteplerde Ahlak Eğitim ve Öğretimi (1839-1923)*, 113.

⁴⁷ Ağırakça, *Mekteplerde Ahlak Eğitim ve Öğretimi (1839-1923)*, 31.

gerçekleşmemiştir. Mektebe devam etmeyen kız çocukları ise evde özel hocalardan dersler alarak kendilerini yetiştirmişlerdir.⁴⁸

Kız sıbyan mektepleri ile ilgili önemli gelişmelerden biri Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'dir. 1869 yılında yayınlanan bu nizamname Osmanlı eğitim sistemini medreselerden ayırmak için atılan önemli bir adımdır. Kız sıbyan okulları ve rüşdiye mekteplerinin müfredatına, yapısına, içeriğine dair bilinen en eski veriler bu nizamnamede yer almaktadır.⁴⁹

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre ilk kız mekteplerinin eğitim süresi 4 yıldır. Kız çocukları 6-10 yaşına kadar burada eğitim görebilmektedir. Nizamnamede sıbyan okullarında hangi dersler okutulacağı da belirtilmektedir: Yeni Usul ile Alfabe, Kur'an-ı Kerim, Tecvit, **Ahlak**, Din Dersleri, Yazı, Aritmetik, Kısa Osmanlı Tarihi, Kısa Coğrafya, Faydalı Bilgiler. Kız sıbyan okullarının programı erkek okullarıyla aynı olmakla beraber farklı olarak programda biçki, nakış dersleri bulunmaktadır. Nizamnamenin 15. Maddesine göre bölgede iki sıbyan okulu var ise biri kızlara mahsus olacaktır. Sıbyan mektebinden mezun olan öğrenciler sınavsız rüşdiye mekteplerine devam edebilecektir.⁵⁰

II. Abdülhamit dönemine gelindiğinde ise 1876 yılında ilan edilen Kanuni Esasi ile ilköğretim mecburiyetinin yanı sıra kız ve erkek çocuklarına eşit düzeyde eğitim hakkı hukuken sağlanmıştır. Bu dönemde eğitim sıbyan mektepleri ve ibtidailerde devam etmektedir. Ancak ibtidailerin yaygınlaştırılması hedeflenmektedir.⁵¹ Ayrıca bu dönemde kız okullarının sayıları çoğalmıştır. Böylece kız çocuklarının okula gitme

⁴⁸ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2016), 82.

⁴⁹ Somel, "Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi", 226.

⁵⁰ Reşat Özalp - Aydoğan Ataünel, *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı (Talim ve Terbiye Kurulu-Milli Eğitim Şurası)* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977), 549-522.

⁵¹ Zeki Salih Zengin, *II. Abdülhamit Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2009), 61.

imkanları da artmıştır. 1883 yılı İstanbul'da 8 kız ibtidai mektebi ve 637 öğrenci bulunmaktadır.⁵²

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde ve 1871 yılında Selim Sabit Efendi tarafından yayınlanan Rehnüma-yı Muallimin adlı eserde sıbyan mekteplerinde ahlak dersinin okutulması öngörülmektedir. Ancak 1876-1877 ve 1878 yıllarındaki ders programında ahlak dersine rastlanılmamaktadır.⁵³

1880 yılında ise 3 senelik ibtidailerde ahlak dersi yer almaktadır: Elifba, Kur'an-ı Kerim, Tecvid, İlmihal, **Ahlak**, Sarf-ı Osmanî, İmla, Kıraat, Mülahhas Tarih-i Osmanlı, Muhtasar Coğrafya-yı Osmanî, Hesap, Hüsn-i Hat.⁵⁴

1887 yılında ise Şeyhülislam Ahmet Esat Efendi başkanlığında bir komisyon tarafından kız mektepleri için program hazırlanmıştır. Program şu şekildedir:⁵⁵

Tablo 2.1. 1887 Yılı Kız Sıbyan Mektepleri Ders Programı

Birinci Sene	Elifba	Kur'an (Amme cüzü)				
İkinci Sene	Kur'an (Amme cüzünden sonraki beş cüz)	Muhtasar İlmihâl				
Üçüncü Sene	Kur'an (hatim bitirilecek)	<u>Birgivi Risalesi</u>	Tecvit	Hesap		
Dördüncü Sene	Kur'an	Tecvit	Dürr-i Yekta Risalesi	Kısas-ı Enbiya	Hesap	Hat

⁵² Mehmet Ö. Alkan (ed.), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri (1839-1923) Cilt:6* (Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, 2011), 37.

⁵³ Ağırakça, *Mekteplerde Ahlak Eğitim ve Öğretimi (1839-1923)*, 51.

⁵⁴ Necdet Sakaoglu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003), 101.

⁵⁵ Zengin, *II. Abdülhamit Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi*, 62.

Kızlar için açılan mekteplerin hemen hemen hepsinde ahlak dersi ihmal edilmemiş olmakla birlikte bu programda ahlak dersine yer verilmediği görülmektedir. Ahlak dersine özellikle II. Abdülhamit zamanında daha fazla önem verildiği bilinmekle beraber 1887 kız sıbyan mektebi programında ahlak dersinin dikkat çekmektedir. Tanzimat'tan önce sıbyan mektebi programında olan Birgivi Risalesi'nin bu programda da bulunması, ahlak konularının bu derste işlendiğini düşündürmektedir.⁵⁶

1898 ve 1899 tarihli “Dersaadet ile Kasabâta Bulunan Zükur ve İnas Mekatib-i İptidaiyesine Mahsus Müfredat Programı”nda ise kız ve erkek sıbyan mekteplerinde ahlak dersine yer verilmemektedir. Ancak ders programlarında bulunan kıraat dersinde ahlak risaleleri okutulmuş ahlak eğitimi verildiği düşünülmektedir.⁵⁷

1318 (1900) tarihli Maarif Salnâmesinde yer alan “Dersaadet ve Kasabâta Bulunan İbtidai Mekteplerine Mahsus Müfredat Programı”na göre ibtidai mektepleri için hazırlanan program şöyledir:⁵⁸

Tablo 2.2: 1318 (1900) Tarihli Dersaadet ve Kasabâta Bulunan İbtidai Mekteplerine Mahsus Müfredat Programı

Dersler	Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene
Elifba	12	-	-
Kur'an-ı Azimü'ş-şan	12	6	5
Tecvit	-	2	2
İlmihal	2	3	3
<u>Ahlak</u>	-	<u>2</u>	<u>2</u>
Sarf-ı Osmani	-	-	2
İmla	3	3	2
Kıraat	3	2	1

⁵⁶ Ağırakça, *Mekteplerde Ahlak Eğitim ve Öğretimi (1839-1923)*, 53.

⁵⁷ Yazıbaşı, *II. Meşrutiyet Dönemi Sıbyan/İptidai ve Rüştîye Mekteplerinde Ahlak Eğitim ve Öğretimi (1908-1918)*, 105.

⁵⁸ *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1318), 220.

Mülâhhas Tarih-i Osmani	-	-	2
Muhtasar Coğrafya-yı Osmani	-	-	2
Hesap	1	2	2
Hüsn-i Hat	1	2	-

Üç senelik ibtidai mekteplerin 2. ve 3. senesinde ikişer saatlik ahlak dersinin yer aldığı görülmektedir.

II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde mekteplerin müfredatları ve ders kitapları içerik olarak farklılaşmaktadır. Bu dönemde eğitimde millilik ön plana çıkmıştır. Bunun neticesinde ise ahlak dersleri farklı isim ve içeriğe sahip olmuştur. 1908'den sonra programda bulunan ahlak dersleri “**Mâlûmât-ı Ahlâkiye**” adıyla yer almıştır. İçeriğinde ahlak konularının yanı sıra vatandaşlık konuları da bulunmaktadır.⁵⁹

1910-11 senesinde eğitim süresi 3 yıl olan mekteplerde şu dersler okutulmaktadır:⁶⁰

Tablo 2.3: 1910-11 Yılı 3 Senelik İbtidai Mektep Programı

Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene
Elifba	Kur'ân-ı Kerim	Kur'an-ı Kerim
Eczayı Şerife	Ulûm-u Diniyye	Tecvid
Ulûm-u Diniyye	Hesab	Ulûm-u Diniyye
Hesap	Tarih	İlmihal
Kıraat	Coğrafya	<u>Malumat-ı Ahlâkiye</u>
	Kıraat	Türkçe
		Tarih
		Coğrafya

⁵⁹ Yazıbaşı, *II. Meşrutiyet Dönemi Sıbyan/İptidai ve Rüştîye Mekteplerinde Ahlak Eğitim ve Öğretimi (1908-1918)*, 115.

⁶⁰ Mustafa Ergün, *İkinci Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)* (Ankara: Ocak Yayınları, 1996), 282.

1910 tarihli “Zükur ve İnas İbtidai ve Rüşdiye ile Mekatibi İdadi Dâhilinde Bulunan Rüşdiye Sınıflarına ve Bil-umum Mekatibi İdadiyeye Mahsus Ders Kitapları Cetveli” isimli belgede inas ibtidaisine ait 3 yıllık ders programı ve okutulacak kitaplar yer almaktadır.⁶¹

Tablo 2.4: İnas İbtidai Mektebi Birinci Sene Ders Cetveli

Esmâ-i Durûs (Ders İsimleri)	Esmâ-i Kitap (Kitap İsimleri)	Esmâ-i Müellifin (Yazar İsimleri)
Kur'an-ı Kerim		
Tecvid	Karabaş Tecvidi	
Ulûm-ı Diniyye	Birinci İlm-i Hal	
Türkçe	Yeni Sarf-ı Osmanî	Komisyon-ı Mahsus
Arabi	Emsile-i Cedide Tekmiletü'l-Bina	
Hesab	Muhtasar Kavaid-i İlm-i Hesap	
Coğrafya	Coğrafya Dersleri (Birinci Sene)	Abdurrahman Efendi
<u>Ahlak</u>	<u>Kızlara Mahsus Ahlak</u>	<u>Ali Rıza Bey</u>

Tablo 2.5: İnas İbtidai Mektebi İkinci Sene Ders Cetveli

Esmâ-i Durûs	Esmâ-i Kitap	Esmâ-i Müellifin
Kur'an-ı Kerim		
Ulûm-u Diniyye	Dürr-i Yekta	İmamzade Merhum Esad Efendi

⁶¹ Zükur ve İnas İbtidai ve Rüşdiye ile Mekatibi İdadi Dahilinde Bulunan Rüşdiye Sınıflarına ve Bil-umum Mekatibi İdadiyeye Mahsus Ders Kitapları Cetveli, 1326, 2.

Türkçe	Mufassal Yeni Sarf-1 Osmani	Komisyon-1 Mahsus
Türkçe	Kızlara Mahsus Kıraat	Ali Rıza Bey
Arabi	Tekmiletü'l-Maksud	
Farisi	Zeban-1 Farisi	Feyzi Efendi
<u>Ahlak</u>	<u>Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak</u>	<u>Ali Rıza Bey</u>
İdare-i Beytiye	Kızlara Mahsus İdare-i Beytiye	Ali Rıza Bey
Hıfzı's-sıhha	Kızlara Mahsus Hıfzı's- sıhha	Ali Rıza Bey
Hesab	Muhtasar Kavaid-i İlm-i Hesap	
Coğrafya	Coğrafya Dersleri	Abdurrahman Efendi
Tarih	Muhtasar İslam Tarihi	Azmi Bey

Tablo 2.6: İnas İbtidai Mektebi Üçüncü Sene Ders Cetveli

Esma-i Durûs	Esma-i Kitap	Esma-i Müellifin
Kur'an-ı Kerim		
Ulûm-u Diniyye	Dürr-i Yekta	İmamzade Merhum Esad Efendi
<u>Ahlak</u>	<u>Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak</u>	<u>Ali Rıza Bey</u>
Türkçe	Nahv-i Osmani	Komisyon-1 Mahsus
<u>Türkçe</u>	<u>Vezaifu'l İnas</u>	<u>Said Efendi</u>

İdare-i Beytiye	Kızlara Mahsus İdare-i Beytiye	Ali Rıza Bey
Kitabet	Kızlara Mahsus Usul-i İnşa ve Kitabet	Mehmed Fuad Bey
Hıfzı's-sıhha	Kızlara Mahsus Hıfzı's-sıhha	Ali Rıza Bey
Arabi	Telhisu'n-Nahv	
Farisi	Sünbülîstan-Kıraat-ı Farisi	Ali Nazıma
Hesab	Muhtasar Kavaid-i İlm-i Hesap	
Hendese		
Coğrafya	Coğrafya Dersleri (Üçüncü kısım)	Abdurrahman Efendi
Tarih-i Osmani	Muhtasar Osmanlı Tarihi	İbrahim Hakkı ve Azmi Beyler

Tabloda inas ibtidai mektebi ders programının üç senesinde de ahlak dersinin bulunduğu görülmektedir. Ayrıca bu derste okutulacak kitapların isimleri de cetvelde yer almaktadır. Buna göre üç sene boyunca Ali Rıza Bey'e ait *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak* kitabı okutulacaktır. Ayrıca üçüncü senede bulunan Türkçe dersinde Said Efendiye ait bir ahlak risalesi olan *Vezaifu'l İnas* okutulmaktadır. Buradan anlaşıldığı üzere ahlak eğitimi sadece ahlak dersleri ile sınırlı kalmamış, diğer derslerde de üzerinde durulmuştur.

Netice itibariyle Tanzimat'tan sonra sıbyan mekteplerinin ders programlarında düzenli olmamakla birlikte ahlak dersine yer verildiği görülmektedir. Bu derslerde Allah'a ve peygamberlere iman, padişaha itaat, ilim, ibadet, temizlik, adalet ve merhamet, yardımlaşma, dostluk, yalan söylememek, ikiyüzlülük, hilekârlık, gıybet gibi konular ele alınmıştır.⁶²

⁶² Zengin, II. Abdülhamit Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi, 67.

2.2.2. Rüşdiyelerde Ahlak Dersleri

Tanzimat devri ile beraber Osmanlı'da, yaşanan bozulmanın eğitim sistemini ıslah etmek ile çözülebileceği düşünülmüştür. Bu doğrultuda 1839'dan itibaren yapılan çalışmalar erkek öğrencilere yönelik olmuş, kızların eğitimi sıbyan mektebi ile sınırlı kalmıştır. Sıbyan mektebinden sonra kız öğrencilerin gidebileceği bir üst kurum bulunmamakta, kızlar daha fazla eğitim alma imkânı bulamamaktadır.⁶³ Ancak mektebe gitmeyen kız çocukların, ailelerinin sosyokültürel seviyeleri nispetinde evlerinde anne ve babalarından bazen de özel hocalardan ders aldığı bilinmektedir. Böylelikle pek çok ünlü kadın şair, yazar, bestekâr yetişmiş olmakla birlikte, bu tarz eğitimler zengin aileler veya yüksek tabakadan olan kişilerin çocuklarına özel bir durum olarak kalmıştır.⁶⁴

Rüşdiyeler, sıbyan mektebinden sonra öğrencilerin eğitim görebileceği bir üst kurum olarak hizmet vermek amacıyla açılmıştır. Erkekler için ilk rüşdiye “Mekteb-i Maarif-i Adli” adıyla 1838 senesinde açılmıştır.⁶⁵ Bu rüşdiyeden yaklaşık 11 yıl sonra ilk kız rüşdiyesi, 6 Ocak 1859 tarihinde Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi ismi ile İstanbul Sultan Ahmet'te açılmıştır. Bu rüşdiyeye Sultanahmet (At Meydanı) Kız Rüşdiyesi de denilmektedir.⁶⁶

⁶³ Ağırakça, *Mekteplerde Ahlak Eğitim ve Öğretimi (1839-1923)*, 92; Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, 17.

⁶⁴ Bunlardan biri Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye'dir (1862-1936). Çağdaşlarından farklı olarak birçok hocadan özel ders alan Fatma Aliye Hanım'ın hayatında önemli bir yer tutan iki hocası olmuştur. Bunlardan biri babası Ahmed Cevdet Paşa, diğeri ise Ahmed Midhat Efendi'dir. Fatma Aliye Hanım, “Namdaran-ı Zenan-ı İslamiyan” yazısında babasının kendisini kadınların eğitiminden çekinildiği bir dönemde özenle okuttuğunu belirtmektedir. Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991), 145; H. Emel Aşa, “Fatma Aliye Hanım”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 12/262; Fatma Aliye, “Namdaran-ı Zenan-ı İslamiyan”, *Öncü Müslüman Kadınlar-Osmanlı Kadın Yazarları Nasıl Bir Müslüman Kadın Geleneği Hayal Ettiler?* (İstanbul: Turkuvaz Yayınları, 2021), 28.

⁶⁵ Emel Demir Görür, “İnas Rüşdiye Mektepleri: Yanya Hamidiye İnas Rüştiye Mektebi Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/36 (2015), 312.

⁶⁶ Kurt, *Osmanlı Devleti'nde Kadınların Eğitimi (1839 -1920)*, 49.

İnas rüşdiyelerinin açılması ile birlikte kızlar için ideal bir kadın profili ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda kızların eğitimi, kültürlü olmaları, terbiyeli bir nesil yetiştirmeleri, evlatları için iyi birer anne olmaları, günlük yaşantılarında pratik beceriler kazanmaları, vatansever evlat yetiştirmeleri, iyi bir eş olarak vazifelerini bilmeleri amaç haline gelmiştir.⁶⁷

Açıldığı yıllarda halk tarafından kız rüşdiyelerine beklenen düzeyde bir ilgi olmamıştır. Kadın öğretmen bulunmaması, mahrem olması nedeniyle ailelerin kızlarını erkek öğretmen bulunan okula göndermek istememesi bunun nedenlerindedir. 1861 yılında gazetede yayınlanan resmi bir ilanda, okuma-yazma bilmenin erkek ve kadın için gerekli olduğuna, eğitim ile dini ve dünyevi bilgiye sahip olan kadının kocasına karşı itaatkâr olacağına değinilmiştir. Akabinde inas rüşdiyelerinden bahsedilerek buralarda kız öğrencilerin eğitimine önem verildiği, öğretmenlerin güvenilir olduğu vurgulanarak ailelerin kızları okula göndermeleri istenmiştir. Bu sayede okullara gelen öğrenci sayısı artış göstermiştir.⁶⁸

Hanımlara Mahsus Gazete’de çıkan imzasız bir yazıda ise her Müslüman için kadın veya erkek olması fark etmeksizin ilim öğrenmenin farz olduğuna vurgu yapılarak kızların mekteplere gönderilmeleri teşvik edilmiştir.⁶⁹

Yapılan çalışmalar neticesinde inas rüşdiyelerine karşı halkın güveni kazanılmaya başlanmış ve zamanla bu okulların sayılarında artış olmuştur. Özellikle II. Abdülhamit döneminde kız rüşdiyelerinin sayıca fazlaştığı görülmektedir. 1874-1875 yıllarında İstanbul’daki kız öğrenci sayısı 361 iken II. Abdülhamit döneminde bu sayı hızla artmış ve 1900 yılında 1779’a çıkmıştır. II. Abdülhamit döneminin en önemli adımı

⁶⁷ Sadettin Eğri, “II. Abdülhamit Döneminde Eğitim Sisteminde Modernleşme Çabaları: Kızların Eğitimi ve Bursa İnas Rüşdiye Mektebi”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 26 (2014), 135.

⁶⁸ Erdem, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kızların Eğitimi*, 167.

⁶⁹ Senem Gürkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Kadının Eğitimi (19. Yüzyıl ve Sonrası)”, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın*, ed. Osman Köse (Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2016), 2/835.

vilayetlerde de kızlar için okullar açılmasıdır. Çoğu vilayetin merkezinde inas rüşdiyeleri eğitim vermeye başlamıştır.⁷⁰

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile rüşdiyeler için önemli esaslar getirilmiştir. Kız rüşdiye mekteplerinin eğitim süresi 4 yıldır. Öğretmenler kadın olacak, kadın öğretmen bulunmaz ise bu mekteplerde yaşlı ve olgun erkekler ders verebilecektir. Kız rüşdiye mektebinde okutulacak dersler şöyledir: Din Derslerine Giriş (Mebadi-i Ulum-ı Diniye), Tahrir (İmla ve İnşa), Türkçe Gramer (Lisan-ı Osman-i Kavaidi), Seçme Edebi Parçalar, Arapça ve Farsça Gramer (Mebadi-i Kavaid Arabiye ve Farsiye), Ev İdaresi (Tedbir-i Menzil), Özet Halinde Tarih Coğrafya, Dikiş, Aritmetik, Ameliyat-ı Hiyatiye, Yardımcı Nakış Resmi (Nakşa Medar Olacak Derecede Resim), Müzik (Mecburi değildir).⁷¹

Kız rüşdiyelerinde ahlak derslerine önem verilmiş ve programlarda müstakil bir ders olarak yer almıştır. 1873-1874 yılında kız rüşdiyelerinde okutulan dersler şöyledir:⁷²

Tablo 2.7: 1873-1874 Yılı Kız Rüşdiye Mektebi Programı

Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene	Dördüncü Sene
Arabi	Arabi	Arabi	Arabi
Farisi	Farisi	Farisi	Farisi
Hesap	Hesap	Hesap	Ta'dâd ve Terkim
Coğrafya	Coğrafya	Coğrafya	<u>Ahlak</u>
Sülüs	Kıraat-i Türkiye	Kıraat-i Türkiye	İlm-i hal
Rik'a	Sülüs	Sülüs	Sülüs

⁷⁰ Görür, "İnas Rüşdiye Mektepleri: Yanya Hamidiye İnas Rüştiye Mektebi Örneği", 314; Erdem, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, 186; Bayram Kodaman, "Tanzimat'tan Sonra Türk Kadını", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 5/1 (1990), 149.

⁷¹ Özalp - Ataüenal, *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı (Talim ve Terbiye Kurulu-Milli Eğitim Şurası)*, 552.

⁷² Erdem, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, 189.

Kıraat-i Türkiye ve İmla	Rik'a	Rik'a	Nakış
Nakış	Nakış	Nakış	

1876 yılına gelindiğinde ise ders programında değişiklikler olmuştur. Bu yıllarda din dersine daha çok ağırlık verilmiş, “Ulûm-ı Diniyye” dersi programa eklenmiştir.⁷³

1892 yılında yapılan düzenlemeler ile rüşdiyelerin bünyesine ibtidai de dâhil edilmiş ve öğretim süresi 6 yıl olmuş, ayrıca ahlak dersinin sayısı da artmıştır. Kız rüşdiyelerinin 1892 yılındaki programı şu şekildedir:⁷⁴

Tablo 2.8: 1892 Yılı Kız Rüşdiye Mektebi Programı

Dersin Adı	Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene	Dördüncü Sene	Beşinci Sene	Altıncı Sene
Elifbâ ve Şifahi Malumât	18					
Kur'an-ı Kerim, Tecvit	4	6	5	3	2	1
Ulûm-ı Diniyye	-	2	2	2	2	2
Kırâat	4	4	4	2	1	1
İmlâ	4	4	3	2	1	1
Kitâbet	-	-	-	-	1	1
Kavâid-i Osmaniye	-	-	2	2	1	1
Arapça	-	-	-	-	2	2
Farsça	-	-	-	-	1	1
Hüsni Hat	-	2	2	1	1	1
Dürûs-ı Eşyâ ve Malumât-ı Nafia	2	2	2	1	1	1

⁷³ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, 111.

⁷⁴ Ağırakça, *Mekteplerde Ahlak Eğitim ve Öğretimi (1839-1923)*, 100.

İdare-i Beytiye	-	-	-	2	2	2
<u>Ahlak</u>	-	-	-	1	1	2
Hıfzı's-sıhha	-	-	-	-	1	1
Hesap	2	2	2	2	1	1
Coğrafya	-	-	-	2	2	2
Tarih	-	-	-	2	2	1
El Hünnerleri	2	2	2	2	2	2

Bu program ile ahlak derslerinin üç seneye çıkarıldığı ve son sene ders sayısının artırıldığı görülmektedir. 1317⁷⁵, 1318⁷⁶, 1319⁷⁷ ve 1321⁷⁸ Maarif Salnâmelerinde yer alan inas rüşdiye mektebi programı yukarıdaki tablo ile aynıdır. Buradan kız rüşdiyelerinin uzun yıllar istikrarlı bir şekilde ders programını devam ettirdiği ve ahlak derslerinin varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında kız rüşdiyelerinde, programlarına bazı yeni derslerin eklenmesi dışında farklı bir gelişme yaşanmadığı söylenebilir. Bu dönemde kadının eğitilmesi ve meslek sahibi olması devlet politikası olarak benimsenmiş ve bu doğrultuda çalışmalar yapılmıştır.⁷⁹

II. Meşrutiyet'in ilk dönemlerinde ahlak dersi kız rüşdiyelerinin programlarından çıkarılmış ise de daha sonra dersin içeriği genişletilerek **Malûmât-ı Medeniye ve**

⁷⁵ *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1317), 433.

⁷⁶ *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, 1318, 256.

⁷⁷ *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1319), 160.

⁷⁸ *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1321), 164.

⁷⁹ Fatmagül Berktaş, "Önsöz", *Kadının Değişen Dünyası Osmanlı Sosyal ve Kültürel Yaşamından İzler (1908-1918)*, ed. Ayşen Müderrisoğlu (İstanbul: Kronik Kitap, 2021), 11.

Ahlâkiye adıyla programlarda yer verilmiştir.⁸⁰ Döneme ait ders programları, talimatnameler, ders kitapları incelendiğinde bu dersin adının ilk olarak “Malumat-ı Medeniye” olduğu ancak sonraki yıllarda yanına “ahlakiye” ilavesi yapıldığı anlaşılmaktadır.⁸¹

1913 yılına ait kız rüşdiyeleri ders programında ise ahlak dersinin “**Musahabat-ı Ahlakiye**” olarak geçtiği görülmektedir. Programdaki diğer dersler ise şu şekildedir: Kur’an-ı Kerim ve Ma’lumat-ı Diniye, **Musahabat-ı Ahlakiye**, Kıraat, İmla, Ezber, Yazı, Sarf-u Nahiv, Tahrir, Tarih, Coğrafya, Hesap, Hendese, Eşya, El işi, Terbiye-i Bedeniye, Musiki, Resim.⁸²

Netice itibarıyla Osmanlıyı felakete giden yoldan kurtaracak olan şey, eğitim olarak görülmüş ve bu yüzden Osmanlı’nın son döneminde ilköğretimle ilgili düzenlemeler yapılmış, rüşdiyeler açılmış ve eğitime kızların dahil edilmesi yönünde çaba sarf edilmiştir. Kızlara verilen eğitimin niteliği üzerinde durulmuş, kız ibtidai ve rüşdiye mekteplerine özel ders programları hazırlanmıştır. Daha önce ifade edildiği gibi bu dersler içerisinde ahlak dersleri önemli bir yere sahiptir.⁸³

II. Abdülhamit döneminde ahlak derslerinin içeriği sağlam inanç ve itikat sahibi bireyler yetiştirme amacı üzerine hazırlanmıştır. Allah’a, Peygambere, padişaha, hocaya itaat eden terbiyeli, dindar, cesur bir nesil yetiştirme gayreti görülmektedir.⁸⁴ Bu dönemin insanı, yalan söylemeyi sevmeyen, iyilik yapan, kötülükten uzak duran, kanaatkâr, temiz, ilim öğrenmeye hevesli, çalışkan ve tutumludur. Bu doğrultuda II.

⁸⁰ Yazıbaşı, *II. Meşrutiyet Dönemi Sıbyan/İptidai ve Rüştiye Mekteplerinde Ahlak Eğitim ve Öğretimi (1908-1918)*, 147.

⁸¹ Fatma Tunç Yaşar, “II. Meşrutiyet Döneminde Yurttaşlık, Ahlak ve Medenilik Eğitimi: Malumat-ı Medeniye Ders Kitapları”, *Osmanlı Araştırmaları* 52/52 (2018), 327.

⁸² Erdem, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kızların Eğitimi*, 191.

⁸³ Kurt, *Osmanlı Devleti’nde Kadınların Eğitimi (1839 -1920)*, 46.

⁸⁴ Mustafa Gündüz, “II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim”, *Türk Eğitim Tarihi*, ed. Mustafa Gündüz (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2020), 91.

Abdülhamit'in ortaya koyduğu profil klasik Osmanlı ahlakçılarının eserlerinde yer alan profil ile büyük ölçüde örtüşmektedir.⁸⁵

II. Meşrutiyet döneminde ise “itaatkâr vatandaş” yetiştirme yerini “iyi vatandaş” yetiştirme amacına bırakmıştır. Bunda Türkçülük Osmanlılık gibi fikir akımlarının da etkisi bulunmaktadır.⁸⁶ Bu dönemde ülkenin geri kalmışlığından ilim ve fenle kurtulabileceği görüşü hakimdir. Dolayısı ile Batıcı aydınlar yönetimde oldukları sürece düşüncelerini ders kitapları aracılığı ile aktarmaya çalışmışlardır.⁸⁷ İlk zamanlar dini karakter taşıyan ahlak dersi Meşrutiyet ile vatandaşlık eğitiminin önem verildiği bir derse dönüşmüştür. Ahlaki eğitim, bireyin vatanına, kendisine, ailesine, çevresindekilere ve dinine yönelik vazifeleri olarak ele alınmıştır.⁸⁸

Daha önce ifade edildiği gibi gerek II. Meşrutiyet ve gerek II. Abdülhamit döneminde ahlak eğitiminin öneminin artması neticesinde çok sayıda ahlak kitabı yazılmıştır. Bu kitapların bazıları çeviri, derleme, telif şeklinde bir kısmı da mekteplerde okutulmak üzere ders kitabı olarak yayınlanmıştır.⁸⁹ Kızlara mahsus hıfzı's-sıhha, idare-i beytiyye gibi dersler için de eserler hazırlanmış aynı zamanda kızlara mahsus ahlak dersleri için kitaplar kaleme alınmıştır. Mekteplerde okutulacak ahlak kitaplarının içerikleri Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile belirlenmiştir. Bu nizamnameye göre ahlak ders kitapları şu özelliklere sahip olmalıdır:

- İlm-i Ahlakın Mevzuu ve Gayesine Dair Mukaddime,
- Vezâif-i Diniyye,
- Ebeveyne Karşı Vezâif,
- Muallimlere Karşı Vezâif,

⁸⁵ Nuri Doğan, *Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918)* (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1994), 164–165.

⁸⁶ Yazıbaşı, *II. Meşrutiyet Dönemi Sıbyan/İptidai ve Rüştüye Mekteplerinde Ahlak Eğitim ve Öğretimi (1908-1918)*, 128.

⁸⁷ Doğan, *Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918)*, 168.

⁸⁸ Yaşar, “II. Meşrutiyet Döneminde Yurttaşlık, Ahlak ve Medenilik Eğitimi: Malumat-ı Medeniye Ders Kitapları”, 337; Ağırakça, *Mekteplerde Ahlak Eğitim ve Öğretimi (1839-1923)*, 426.

⁸⁹ Faruk Öztürk, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Ahlak Kitapları”, *Kebikeç* 6 (1998), 32.

- Ebna-i Cinsine Karşı Vezâif,
- Nefse Karşı Vezâif,
- Ulu'l-Emre Karşı Vezâif,
- Vatana Karşı Vezâif,
- Kavanin-i Memlekete Riâyetin Vücubu,
- Hayvanât Vesair Mahlûkâta Karşı Vezâif.⁹⁰

Bu nizamname ile ahlak ilmi “vazifeler ilmi” olarak değişmektedir. Nitekim bu dönemde Osmanlı ahlak anlayışı Kant’ın vazife ahlakından etkilenmeye başlamıştır.⁹¹

Kız rüşdiyelerinde -dördüncü senede işlenen- ahlak dersinin içeriği ise şöyledir:

- Halık-ı Kâinata Karşı Olan Vezâif-i Ubudiyet
- Aile İçinde Kız, Biraderlerle Kız Kardeşlerin Vezâifi
- Hademeye Karşı Vezâif-i Ahlakiye
- Mektepte Kız: İtaat, Çalışkanlık, Gayret
- İnsanın Kendi Zatına Karşı Vezâifi
- Vücuda Bakmak: Kanaat, Temizlik ve İtidal
- Oda İdare ve Tasarrufu
- Hayvanata İyilikle Muamele Etmek
- İnsanlara Karşı Vezâif: Şefkat, İyilik, Merhamet

Beşinci senede konular aynı olup daha ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Altıncı senede ise aynı konular tekrar edildikten sonra “Umumun menfaatleri zıddına şahsi menfaatleri gerekli bulma, iman ve ahiret ibadetleri, evlada karşı olan vazifeler” şeklinde konular işlenmektedir.⁹² Kızlar için yazılan ders kitaplarında mektep,

⁹⁰ Tekir, “Osmanlı Rüşdiyelerinde Okutulan Ahlak Kitabına Bir Örnek: Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak”, 531.

⁹¹ Yazıbaşı, *II. Meşrutiyet Dönemi Sıbyan/İptidai ve Rüştiye Mekteplerinde Ahlak Eğitim ve Öğretimi (1908-1918)*, 18.

⁹² Hatip Yıldız, “II. Abdülhamid Dönemi’nde Kız Rüşdiye Mektepleri Müfredat (Öğretim) Programları ve Kızların Eğitimine Katkısı”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17 (2016), 129.

mektepte kız, mektebe devamlılık gibi konuların yer alması kızlara mektebin öneminin kavratılması bakımından önemlidir.⁹³

II. Abdülhamit döneminde ilköğretimde okutulan kitaplar Maarif Nezareti tarafından belirlenmektedir. Bütün ders kitapları ve ders programları sıkı bir şekilde kontrol edilmektedir.⁹⁴ Bu dönemde ilköğretim ahlak kitaplarında yer alan konular, dini bilgiler ve kavramlarla açıklanmakta ve çocukların duygularına hitap etmektedir. Rüşdiyelerde okutulan kitaplarda ise ahlakın pratik yönü ele alınmaktadır. Ayrıca kızlara ev hanımı olacakları düşünülerek ev idaresi ile ilgili gerekli ahlaki vazifeler anlatılmaktadır. Ahlak kitaplarında önce Allah'a sonra Peygambere ve sonra padişaha dua etmenin gerekliliği vurgulanmaktadır.⁹⁵

II. Meşrutiyet'e gelindiğinde ahlak kitaplarının içeriklerinde birtakım değişiklikler olmuştur. Bu dönemin ahlak kitaplarında dine dayalı ahlak anlayışı geri planda kalırken toplumsal ahlak öne çıkmaktadır. İnsanın vatana, millete, insanlığa karşı vazifelerine daha fazla yer verilerek ahlaki vazifelerin sınırları genişletilmiştir.⁹⁶ Kitaplarda vatandaşlık konuları ön plana çıkarılmıştır. Özellikle Meşrutiyetin ilan edildiği 10 Temmuz Bayramı'na bu dönemin kitaplarında yer verilmiştir. 10 Temmuz Osmanlı'nın ilk resmi milli bayramı kabul edilerek 1909 yılından itibaren kutlanmıştır.⁹⁷ Ayrıca bu dönemin kitaplarından padişaha övgü kaldırılmıştır.⁹⁸

Her iki dönemde de kızlara verilen eğitimin amacı, temel dini bilgilere sahip ve ev hanımı olduğunda işine yarayacak bilgiler ile donatılmış bir kız çocuğu

⁹³ Songül Keçeci Kurt - Suat Polat, "Osmanlı Devleti'nde Kızların Eğitiminde Okulun Önemi (1839 -1920)", *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 2/2 (2013), 89.

⁹⁴ Arzu M. Nurdoğan, *Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869 – 1922)* (Doktora Tezi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005), 595.

⁹⁵ Zengin, *II. Abdülhamit Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi*, 100–101; Nurdoğan, *Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869 – 1922)*, 596.

⁹⁶ Muhammed Ali Yazıbaşı, "Son Dönem Osmanlı Ahlak Risalelerinde Öne Çıkan Değerler (1908-1918)", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (2018), 351.

⁹⁷ Sanem Yamak, "Meşrutiyetin Bayramı: '10 Temmuz İd-i Millisi'", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 38 (2008), 328.

⁹⁸ Nurdoğan, *Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869 – 1922)*, 606.

yetiştirmektedir.⁹⁹ Kızların eğitim görmeleri özellikle eş ve annelik vazifeleri için gerekli görülmüştür. Onun en önemli vazifesi eğitimli bir valide olmasıdır. Çünkü iyi eğitim almış kadının ailesini ve toplumu daha iyi idare edebileceği düşünölmektedir.¹⁰⁰

⁹⁹ Fatma Sadıklar, *Osmanlı Kız Mektepleri Müfredatı ile Mir'atü'l-Beyt İçeriğinin Karşılaştırılması* (Yüksek Lisans Tezi, Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 64.

¹⁰⁰ Mustafa Şengil, "Sebilürreşad Dergisi örneğinde Osmanlının Son Döneminde Kadının Eğitimine Bakış", *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 13/25 (2018), 246; Ümüt Akagündüz, "II. Meşrutiyet Yıllarında Kadının Değişen Toplumsal Konumu (1908-1918)", *Kadının Değişen Dünyası Osmanlı Sosyal ve Kültürel Yaşamından İzler (1908-1918)*, ed. Ayşen Müderrisoğlu (İstanbul: Kronik Kitap, 2021), 57.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIZLARA MAHSUS AHLAK KİTAPLARI

3.1. Kızlara Mahsus Ahlak Ders Kitapları

3.1.1. Muhammed Said Efendi, *Vezaifu'l İnas*

*Vezaifu'l İnas*¹⁰¹, Muhammed Said Efendi, Matbaa-i Amire 1294/1877, 154 sayfa.

Muhammed Said Efendi¹⁰² tarafından kaleme alınan eserin bilinen beş baskısı vardır.¹⁰³ Eserin ikinci baskısının kapağında bulunun “inas mekâtib rüşdiyesinde tedris edilmektedir” ibaresinden anlaşıldığı üzere eser, inas mekteplerinde okutulan ahlak ders kitaplarından biridir. Beşinci baskının kapağında yer alan “inas rüşdiyelerin üçüncü senesinde tedris olunmak üzere” ibaresi ile hangi senede okutulduğu bilinmektedir.

Birinci baskıda yazar imza olarak “Takvim-i Vaka’i Musahhihlerinden Muhammed Said” ifadesini kullanmaktadır. İkinci baskıdan itibaren imza şu şekilde değişmektedir: “Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne-i Türkî ve Dâru’l Muallimîn-i Rüşdiye-i Arabî Muallimi Muhammed Said”. Ayrıca, ikinci baskıdan itibaren kapaklarda yer alan şu söz de dikkat çekmektedir: “Âlemde nasıl her eve lazım ise hanım, her hanıma da iş bu kitap öylece lâzım.”

Eser, bir annenin (Ümâme) kızına evlenmeden önce söylediği on nasihatini anlatmaktadır. Bu doğrultuda eser, genç kızlara yönelik yazılmış bir ahlaki öğüt kitabıdır. Yazar, nasihatleri tek tek açıklayarak şiirlere, kıssalara, hadislere, ayetlere

¹⁰¹ Eserin günümüz Türkçesiyle yayınlanan iki baskısı bulunmaktadır: Said, *Anne Nasihatleri-Vezaifu'l-İnas*. Said, *Aile Olmak-Vezaifu'l-İnas*.

¹⁰² Muhammed Said Efendi uzun yıllar mekteplerde Ahlak İlmi ve Osmanlı Türkçesi dersleri vermiştir. Üç dilin edebiyatı ile ilgili ender rastlanan faydalı bilgilere sahip olduğu bilinmektedir. 1918 yılında vefat etmiştir. Ahlak-ı Hamide eserinin yazarıdır. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri 2. Cilt*, ed. A. Fikri Yavuz - İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınevi, 1972), 372.

¹⁰³ İkinci Baskı: İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1302. 144 s. Üçüncü Baskı: İstanbul: Kitabçı Arakel Matbaası, 1303. 141 s. Dördüncü Baskı: İstanbul: Nişan Berberyan Matbaası, 1311. 164 s. Beşinci Baskı: İstanbul: Arakel Matbaası, 1322. 204 s.

ve hikmetli sözlere yer vermektedir. Bu alıntılara yer verirken kişiler veya kitaplar hakkındaki bilgilendirici notları dipnotta paylaşmaktadır.

Eser mukaddime ve on bölümden (on nasihatten) oluşmaktadır. Bölümlerin bazıları birlikte verilmiştir. Bölüm başlıkları şöyledir:

1. Kanaat
2. Zevce İtaat
- 3-4. Nezafet -Taharet
- 5-6. Âdeti Zevce Muraât
- 7-8. Muhafaza-i Emval-Riâyet-i Akraba
9. Ketum-û Esrar
10. Tazim ve Hürmet

Eserde bölüm başlıklarının yanı sıra ara başlıklarda kullanılmaktadır. Bütün başlıklar bir Fihrist şeklinde eserin sonunda verilmiştir. Fihristin devamında “Hata ve Sevap Cetveli” bulunmaktadır. Yanlış yazılan on kelimenin sayfa numarası, satırı, hatası ve sevabı (doğrusu) tablo halinde gösterilmektedir. Bu tablo farklı kelimelerle ikinci baskıda da mevcuttur. Eserin sadece dördüncü baskısında içindikiler bulunmamaktadır. Dördüncü ve beşinci baskısında ek olarak geniş bir Lügatçe bölümü yer almaktadır. Araştırmada eserin birinci baskısı ele alınacaktır.

Yazar, besmele ile başlayarak bir annenin (Ümâme) kızına düğün öncesi verdiği on nasihati sıralamaktadır. Ümâme'nin kızına hitaben söylediği bu nasihatler her kadının kulağına küpe olmalıdır. Yazar burada kitabı yazma amacını şöyle ifade etmektedir: “Kadınların anlayabilecekleri lisan ile açıkça beyan ve bu münasebetle şer'an üzerlerine icrası lazım olan vezâifi dahi derç ve dermeyan ederek işbu risaleyi cem ve tertip eyledim.”¹⁰⁴ Ayrıca kitabın yazıldığı dönemde kadınların ilim ve marifet tahsil etmelerinin günden güne arttığını da belirtmektedir.

Yazar, mukaddime kısmında Allah-u Teâlâ'nın kadın ve erkeği birbiri için yarattığına, nikâh akdiyle kurulan bağın sadece dünyalık zevkler içermediğine, sevgi ve muhabbetin devamlı ve güzel olması ayrıca sağlıklı bir nesil yetiştirebilmek için eşlerin ortak sorumluluklarının olduğuna değinmektedir. Konunun devamında eşlerin,

¹⁰⁴ Muhammed Said, *Vezâifu'l İnas* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1878), 6.

birbirlerinin kusurlarını yüzlerine vurmadan görev ve sorumluluklarını yerine getirmede ortak anlayış geliştirmelerini, kötü huyları terk edip, gönüllerin hoşnut edilmesinin önemini gündeme getirmektedir. Güzel geçinmek, güzel ahlaka sahip olmak bir evlilikte en önemli faktördür. İnsan elinden geldiğince güzel geçinmelidir. Kadın ve kocası evlilikte kendi sorumluluklarını bilir ve bunları muhabbetle yerine getirirse evlilikleri güzel ilerleyecektir. Zira eşler arasında ülfet ve muaşeret olmazsa geçim zorlaşır. Eşler arasında geçimsizlik olduğu zaman birbirlerinin ayıplarını bulma, kabahatlerini yüzüne vurma gibi kavgalar ortaya çıkmaktadır. “İşte bu ecilden insaniyete yakışmayan dirliksizliğe sebep olmamak için kadınların hukuk-u zevciyeti bilip hanımlığa lazım olan vezâifi kemal-i itina ile ifa etmeleri lazımedendir.”¹⁰⁵ Yazar kendisinin de ifade ettiği gibi “kadınların böyle yapması gereklidir” diyerek erkeklerin vazifelerini anlatmadığı için sözlerinin yanlış anlaşılmasından çekinmektedir. “Erkekler zevcelerine ne muamelede bulunur ise bulunsunlar eziyet etsinler, şiddet göstereyinler, her ne yapsalar mutlaka haklıdırlar kadınlara hemen itaat lazımdır deniyor gibi bir mana anlaşılıp da erkekler târâbe çıkarılıyor zan olunmasın.”¹⁰⁶ Erkeklerin de evlilikte yerine getirmesi gereken vazifeleri vardır. Nasıl hanımlar eşlerine saygıda kusur etmezlerse erkeklerde zevcelerine hürmet ve riayet etmelidir. Buna göre erkekler, eşlerini giydirip kuşatmaya, helal rızık ile beslemeye, dini kaideleri öğretmeye, eziyet etmemeye dikkat etmelidirler. Yazarın, kadınlara eziyet etmeme konusunun üstünde durması dikkat çekicidir. Erkekler nezdinde eziyet etmemek, yalnızca iyi geçinmek demek değildir. Zamanı geldiğinde karısının kusurlarına tahammül edebilmek ve “habbeyi kubbe” yapmadan hoş görülme olabilmektir. Bu sebeple yazar, eşine “cevr-ü cefa” edebilecek olan kimseyle evlenmenin şer’an mekruh olduğunu belirterek karısına eziyet edeceği belli olan adamla evlenmenin haram olduğunu ifade etmektedir.

Ümâme’nin kızına verdiği ilk nasihat kanaatle ilgilidir: “Kanaate razı ol zira kanaat edilir ise kalp rahat eder.” İnsan öyle bir varlıktır ki ne kadar çok altını olsa da gözü doymayarak daha fazlasını istemektedir. Bu yüzden Ümâme kızına arsızlık ve açgözlülük ederek eşiyile arasının açılmamasını öğütlemektedir. Kanaati elindekiyle yetinmeyi bilip daha fazlası için başkasına boyun eğmemek olarak tanımlayan yazar,

¹⁰⁵ Said, *Veżâifü’l İnas*, 11.

¹⁰⁶ Said, *Veżâifü’l İnas*, 17.

hırs ve tamahın bir bela olduğunu insana zillet vereceğini söylemektedir. Bu beladan kurtulmanın, kanaat sıfatıyla vasıflanmanın çaresi ise ahlak kitaplarında yazılmıştır. Buna göre insan ne isteyecekse Allah'tan istemeli, başkasına boyun eğmemelidir. Hırs ve tamahtan kurtulmanın diğer bir yolu da iktisada dikkat etmektir. Ele geçen parayı, malı müsriflik etmeden dikkatlice harcamak gerekir. “Akçeyi kazanmak yüksek bir dağın başına büyük bir taş çıkarmak; sarf etmek, o taşı dağdan aşağı yuvarlamak gibidir.”¹⁰⁷ Malı, parayı idareli kullanmak, israftan kaçınmak önemlidir. Yazar, tasarruf ve cimrilik arasında dikkat edilmesi gereken bir noktayı ele alarak yemeyip içmeyip mal biriktirmenin tasarruf değil cimrilik olacağını belirtmektedir. Kişi ev hanesine layıkıyla bakmalı parasını, malını onlardan esirgememelidir. Konuyla alakalı hadislere yer verdikten sonra örnek olarak Arap şairlerinden İbrahim bin Herme'den bahseder. İbrahim bin Herme evinin ihtiyaçlarına dikkat etmeyen bir kimsedir. O gelen misafire bol bol yedirip kendi cömertliği hakkında beyitler söyleyip övünmeyi sevmektedir. Bir gün evinin önüne misafirler gelir, kapıda oynayan kıza babasını sorarlar. Kız, babasının cömert insanlarla görüşmeye gittiğini hayli gün olduğu halde dönmediğini söyler. Misafirler, kızdan annesine kendileri için yemek hazırlamasını söylemesini ister. Kız ise, yiyecek hiçbir şeyleri olmadığını ifade eder. Bunun üzerine misafirler İbrahim bin Herme hakkında duydukları övgü dolu beyitlerin aslı olmadığını düşünür. Kızı ise, babasının müsrifane hareketlerinin kendilerini bu duruma soktuğunu belirterek müsrifliğin sonucunu göstermektedir. Yazar eski zaman kadınlarından bahsederek onların, kocalarının alamayacakları şeyleri isteyip aile huzurunu bozmamak için mallarını dikkatli kullanmaya özen gösterdiğini söylemektedir. Onlar, sabahları işe giden kocalarına “Aman sakın haram kazançta bulunmayın! Aç kalırsak sabredebiliriz amma azabın ateşi ile yanmaya tahammül edemeyiz”¹⁰⁸ diyerek işin ahiret boyutunu da düşünmektedirler. İzzetli yaşayıp gece gündüz çalışıp kanaatkâr olan bir adam ile eline geçen malı, hüsn-i idare ile kullanmayı müsriflik edip elbiseler kıyafetler alan bir kadın güzelce geçinebilir mi? Yazara göre bu iki kişi birbiriyle geçinemez hüsn-i saadeti sağlayamaz. Erkeği düz ağaca kadını eğri bir ağaca benzeten yazar, bu ikisinin yan yana konulsa bile birbirine kavuşamayacağını ifade etmektedir. Yazar, evlenecek genç kızların ilk olarak

¹⁰⁷ Said, *Vezaifü'l İnas*, 28.

¹⁰⁸ Said, *Vezaifü'l İnas*, 37.

erkeklerin zenginliğini sorduğunu eğer zengin ise başka yönlerine bakmadıklarını söylemektedir. Bu kadınlar nimet içinde yaşamaya meyilli olduklarından karı-koca arasında meydana gelen kavgaların çoğunluğu kanaatsizlik sebebiyledir. Bu yüzden Ümâme kızına ilk olarak kanaatli olmayı tavsiye etmiştir.

Ümâme'nin kızına ikinci nasihati şöyledir: “Hüsn-i sem'i ve tâatle muaşeret eyle. Yani ona riâyet ve itaatte kusur etmeyerek ülfet ve ünsiyet eyle bu vechile üns ve ülfet olunursa rıza-ı Bâriye muvafık hareket edilmiş olur.”¹⁰⁹ Bir kadının kocasına itaat etmesi, onun sözünde durması evlilikte önemli bir kaidedir. Ümâme de kızına ikinci olarak eşine güzel muamele etmesini ve ona itaat etmesini nasihat etmiştir. Bir kocanın hanımı üzerinde birçok hakkı bulunduğunu ve bu hakkın büyüklüğü konusunda birçok eser yazıldığını söyleyen yazar, hadisi şerifler ile konunun önemine değinmektedir. Buna göre kadınlar birtakım işleri yapmadan önce kocalarından izin almalıdır. Örneğin, bir kadın eşinin rızası olmadan nafile ibadet yapmamalıdır. Hatta komşuya, camiye, çarşıya dahi gitmemelidir. Yazar, kocaya itaatin sınırlarını da belirterek Allah'a isyan olmayan işlerin tümünde eşe itaat etmek gereklidir demektir. “İnsan vazifesini bilmek her vakit güzel ve vazifesini tanımamak cem-i zamanda çirkindir.”¹¹⁰ Bu yüzden erkek erkeklik vazifesini gereğiyle yerine getirmeli kadın da kadınlık vazifesini gereğiyle yerine getirmelidir. Bir kadın kocasının eza ve cefasına sabır gösterirse Allah da ona Âsiye'ye verdiği ecir ve sevabı verir. Bu yüzden kadınlar Allah'ın rızasını kazanmak, eşini hoşnut etmek için her zaman iyilerin yolundan gitmelidir. İnsanın annesi babası olsa dahi kötü ahlaka, kötü tavırlara sürükleyecek teşvik ve hareketlerden sakınmak gereklidir. Bu yüzden Ümâme kızına ikinci olarak kocaya itaat etmeyi öğütlemiş ve bunun sevabını anlatmıştır.

Ümâme'nin kızına öğütlediği üçüncü ve dördüncü nasihat ise şöyledir: “Zevcinin göreceği yerlere itina eyle. Sakın çirkin görünecek bir şey gözüne ilişmesin. Kokusu alınacak mahalleri kollayıp araştır daima güzel kokular duyup burnuna bed bir koku girmesin ve malumun ola ki su, azam-ı esbab-ı letafet ve nezafettir.”¹¹¹ Yazar bölüme öncelikle kadınların kendi temizlikleri ve ziynetleri hakkında dikkat etmeleri gereken

¹⁰⁹ Said, *Veżâifü'l İnas*, 39.

¹¹⁰ Said, *Veżâifü'l İnas*, 43.

¹¹¹ Said, *Veżâifü'l İnas*, 44.

hususları anlatmakla başlar. Temizlik yalnızca bulunulan çevrenin temiz olmasına özen göstermek değildir. Kişi kendi temizliğine dikkat etmeli, özen göstermelidir. Bir kadın için temizlik ve nezafete dikkat etmek öncelikli olarak yapması gereken işlerdendir. Peygamberimiz hadisinde: “Kadınlarınızın hayırlısı ekseriya ıtrıyyat istimal eden ve yıkanıp arınıp temiz gezmeyi imtiyad eyleyenlerdir.”¹¹² buyurmaktadır. Yazar, kadınların yalnızca güzellikle eşlerinin dikkatini çekemeyeceğini söylemektedir. Huy güzelliği ve hüsn-i cemalin yanı sıra kadınların kendilerine yakışacak, güzelliklerini arttıracak şeyleri bilip eşleri için bunları kullanmaları gerektiğinden de bahsetmektedir. Kadınların, eşleri için giyinip süslenmeleri zühd ve takvaya engel oluşturmamaktadır. Kâdimetü’l-Cenâh adlı eserde, “Kadınların kendilerini zevclerine sevdirep gönül alabilmeleri ancak söz dinleyip muvafık eylemek zevçlerinin neşadlı zamanlarında arz-ı muhabbet eylemek ve giyinip kuşanıp neşad ve ferah verecek güzel hey’etler ile karşılarında gezmek tariki ile olabileceği”¹¹³ anlatılmaktadır. Yazar, kadınların giyinip kuşanmasını teşvik ederken bazı noktalarda dikkatli olmaları gerektiğini belirtmektedir. Bunlardan ilki iğreti saç takmaktır. Bu saç takmak kadınların güzel görünmesinden ziyade kocalarının onlara nefretle yaklaşmasına neden olacağı için bu saçın kullanılmaması gereklidir. İkinci olarak dikkat edilmesi gereken nokta, Avrupa’dan gelen “örümcek ağı gibi çürük” kumaşlarla elbise yaptırmak ve onları giymektir. Yazara göre ülkemizde benzersiz kumaşlar olmasına rağmen bunların tercih edilmesi teessüf edilecek bir durumdur. Üçüncü olarak dikkat edilecek diğer husus kadınların güzel görünmek için ciltlerine sürdükleri zararlı maddelerdir. Yazar, ilk zamanlar zararı yok gibi görünen zararlı maddelerin kullandıkça kadınların yüzlerinde bozulmalar oluşturacağını henüz genç yaşlarda olmalarına rağmen ciltlerinin buruşup altmış yaşındaki koca karı çehresine döneceğini belirtmektedir. Bu gibi maddeleri kullanmak dış sağlığına da zarar vermektedir. Dişlerin beyaz olması ise kadınlar için makbul ve muteber bir ziynettir. Dördüncü olarak dikkat edilmesi gereken nokta kadınların erkekler gibi giyinmekten kaçınmasıdır. Bir kadının güzel ve marifetli olması onun evliliğinin devamını getirmesine yetmemektedir. Bunların yanı sıra ırz ve namusuna leke getirmemeye dikkat etmelidir. Hayâ bir kadın için büyük bir şeref ve meziyettir. Yazar, kişisel

¹¹² Said, *Veżâifü’l İnas*, 45.

¹¹³ Said, *Veżâifü’l İnas*, 47.

temizlik ve ziynetin öneminden bahsettikten sonra evin temizliği ve idaresi gibi konulara değinmektedir. Temizlik, kullanılan eşyanın dikkatlice kullanılması ve hemen kirletilmemesidir. Yıkanan çamaşır, bulaşık yerli yerine düzgünce bırakılmalıdır. Bu şekilde evin intizamı sağlanmış olur. Özellikle mutfakta tencere, tabak ortalık yerlerde bırakılmamalı, yerli yerinde durmalıdır. “Zira mutfak kadınların temizliklerini murdarlıklarını bildirir bir mihenktir.”¹¹⁴ Kadınlar temizliği bir alışkanlık haline getirmelidir.

Yazar burada bir parantez açarak çocuk terbiyesinden de bahsetmekte ve bu hususta dikkat edilecek konuları anlatmaktadır. Çünkü çocuğun küçük yaşlarda nasıl alışkanlıklar edinirse büyüdükçe o şekilde davranmaya devam edeceğini düşünmektedir. Çocuk terbiyesinde yazarın değindiği hususlar şunlardır:

- İmam Gazzâli “Çocuk ana babası nezdinde bir emanet olup çocuğun kalb-i tahiri her güne nakş-ı suretten hali bir cevhere-i nefise olarak her ne nakşedilmek istenilirse onu ahze kâbil ve her ne cihete meylettirilirse ise ol cihete mâildir.”¹¹⁵ demiştir. Bu yüzden yazar çocukların küçük yaşlardan itibaren hayra sevk edilmelerini söylemektedir. Çocuklara güzel ahlakı öğretmek, onları kötü kimselerle görüştürmemek, naza alıştırmamak, rahatı sevdirmemek gereklidir. Çocuk bir şeyleri ayırt etmeye başlayınca onda ilk olarak utanma alameti ortaya çıkmaktadır. Yazar bu alametin ortaya çıkmasının çocukta “itidâl-i ahlaka ve safâ-yı kalbe delâlet eden bir müjde” olduğunu belirtmektedir.
- Çocuklar, yiyeceğe düşkün yetiştirilmemelidir. Sağ elle yemek, besmele çekmek, önünden yemek gibi sofrada adabı öğretilmelidir. Yazara göre fazla yemek yiyen çocukları zemmetmek, az yemek yiyen çocukları övmek gerekmektedir.
- Çocuk hüsn-i tedip ve terbiye ile kötü ahlaktan korunmalıdır. Büyüyünce mektebe gitmeli ve Kur’ân-ı Kerim, özlü sözler, kıssalar, sulehâ-yı kiramin hayatı onlara öğretilmelidir. Yazar çocukların aşk ve aşka dair şiirlerden

¹¹⁴ Said, *Vezâifü'l İnas*, 58.

¹¹⁵ Said, *Vezâifü'l İnas*, 60.

korunması gerektiğini söylemektedir. “Zira öyle şeyler çocukların içine fesat bırakır.”¹¹⁶

- Çocuk kötü bir davranış yapacak olursa birinci defa görmezlikten gelinmelidir. Eğer ki çocuk kendi kusurunu saklamaya çalışırsa o zaman dikkat edilmesi lazımdır. Bu durumda çocuğun, kötü davranışı bir daha tekrarlamaması için, gizlemeye çalıştığı kötü fiili meydana çıkarmak gerekir. Eğer bu hareketi tekrar ederse çocuk, gizlice azarlanmalıdır. Ancak azarlamanın da bir sınırı vardır. Babalar sözlerinin heybetli olması için çocuğu ara sıra azarlamalıdır. Anneler ise çocukları babaları ile korkutup yaramazlıktan alıkoymalıdır.
- Çocuklar gündüzleri uyumamalıdır. Çünkü gündüz uykusu tembellik getirir. Gece ise vücutları sağlamlık kazansın diye uyumalıdırlar. Yumuşak yatak yerine sert yatak tercih edilip buna alışmaları sağlanmalıdır.
- Yazar, ebeveynlerin çocukları mala düşkün yetiştirmemeleri gerektiğine de değinmektedir. “Altına gümüşe muhabbet etmenin afet ve mazarratı çocuklarca belki büyüklerce zehirlerin afet ve mazarratından ekseriya olduğundan çocuklar yılanlardan akreplerden ziyade altın ve gümüşten tehzir olunarak altına gümüşe muhabbet ve tamah etmek tekbih kılınmalıdır.”¹¹⁷
- Çocuğa âdâb-ı muaşeret kuralları öğretilmelidir. Bunlardan birkaçı şöyledir: Çocuk toplum içinde esnememeye, sümkürmemeye dikkat etmelidir. Nasıl oturup nerede ne zaman konuşacağını bilmelidir. Sövüp saymaktan menedildiği gibi sövüp sayanlardan uzak tutulmalıdır. Mektepte hocası dövecek olursa yaygara etmeyip yiğitler gibi durması gerekmektedir. Mektepten kalan zamanlarda oyun oynamalıdır. “Çocuk oyundan men olunup daima tahsil ve talime sevk edilecek olursa kalbi fevtolur ve zekâvet ve fetânete hâlel gelir.”¹¹⁸

Yazara göre bir çocuk temyiz yaşına gelinceye kadar bu şekilde büyütülürse o çocuğun büyüüşü salah üzere olur. Bu hususlar “taşa kazınmış nakış gibi kalbinde sabit kalır.” Çocuk eğitimi ile ilgili bilgileri aktardıktan sonra yazar, kadının ev ile ilgili vazifelerine değinir. Evin idaresini üstüne almış bir hanımın evinin her köşesini

¹¹⁶ Said, *Vezâifü'l İnas*, 64.

¹¹⁷ Said, *Vezâifü'l İnas*, 67.

¹¹⁸ Said, *Vezâifü'l İnas*, 68.

dolaşması ve işlerle bizzat ilgilenmesi gerektiğini söylemektedir. Evin temiz ve düzenli olmasının yanı sıra hizmetçinin hareketlerine de dikkat etmelidir. “Çünkü bir hanenin hanımı tıpkı bir dairenin müdürü hükmündedir.”¹¹⁹ Evin hanımı evin içinde neler olduğunu bilmeli gerekirse mutfağa bile girmelidir. Hizmetçilerle ilgilenirken kötülük yapmamaya ve onları azarlamamaya dikkat etmelidir. Onlarla laubali olmayıp gerektiği kadar muhabbetini esirgememelidir. Yazar, kölelere güzel muamele etme ve kölelik hakları ile ilgili birçok kıssaya ve özlü sözlere yer vererek, bir insanın yanında bulunan köleye nasıl davranması gerektiğini örneklerle anlatmaktadır.

Ümâme'nin kızına söylediği beşinci ve altıncı nasihat şöyledir: “Yemek yiyeceği zamanı gözet. Uyuyacağı vakti geçirme yani âdeti nasıl ise o zamanlarda yemek ve yatağını hazırla zira açlık insanı ateşlendirip uykusuzluk da öfkelenirir.”¹²⁰ Ev idaresinde her iş vaktiyle yapılırsa bir düzen oluşmaktadır. Bu düzen içerisinde eşlerin alışkanlıkları ve âdetleri vardır. Ümâme bu konuya dikkat çekerek evinin hanımı olacak olan kızını, özellikle eşinin uyku ve yemek zamanlarına dikkat etmesi noktasında uyarmaktadır. Düzensiz ve dengesiz beslenme ve uyku insan sağlığını ve aile ilişkilerini olumsuz etkilemektedir. Açlık ve uykusuzluk sinirleri gerginleştirmekte eşler arasında tartışmalara yol açmaktadır. Hanım, ev içerisinde düzeni sağlayamamış işleri düzgün yapamamış olursa eşler arasında huzursuzluk ve kavga sebebi olacağı için bir hanım ev işlerini muntazam bir surette yerine getirmelidir.

Ümâme'nin yedinci ve sekizinci nasihati şöyledir: “Emval ve eşyasını vikâye ve sıyânet. Akraba ve müteallikatına riayet eyle. Çünkü hıfz-ı mal ve eşya iş bilmekten ve müteallikatına riayet hüsn-i idare ve tedbirden neşet eder.”¹²¹ Bu bölümde yazar, ev idaresi, ev ekonomisi gibi konularda evin hanımının üstüne düşen görevleri anlatmaktadır. Yazarın daha önce değindiği gibi ev hanımı aynı zamanda evin müdürüdür. Bu yüzden evin eşyasını koruması, ekonomiye dikkat etmesi gibi hususlarda eşlerinden daha çok dikkat etmelidirler. Aile ne kadar zengin olursa olsun tasarrufa riayet etmezse bir zaman sonra eline geçen miktar yetmez ve borçlanmaya

¹¹⁹ Said, *Vezâifü'l İnas*, 70.

¹²⁰ Said, *Vezâifü'l İnas*, 87.

¹²¹ Said, *Vezâifü'l İnas*, 90.

başlar. Bu yüzden “Erkeklerin cömert olması makbul olduğu gibi kadınların da buhul olmaları muteber sayılmıştır”¹²². Tasarrufa riayet edilirken eşlerin dikkat etmeleri gereken bir nokta cimrilikten ve israftan sakınmalarıdır. Yazar, azlığına çokluğuna bakmayarak malın hüsn-i idare ile faydalı işlerde kullanmasını öğütlemektedir. Kadınların dikkat etmesi gereken bir diğer nokta komşularıyla ilişkilerinde aşırıya kaçmamasıdır. Bazı edepsiz kadınların güler yüzüne kanıp mal ve eşyasını onların uğruna harcayan hanımlar yazara göre hiç doğru bir davranışta bulunmamaktadır. İyi insanlarla görüşen kişi iyi huylar kapacağı gibi kötü huylu insanlarla görüşen kişi kötü huylar kapmaktadır. Bir kadın ahlakını bozacak, kendisini kötü yönde etkileyecek kişilerle münasebette bulunmamalı, her zaman sınırını korumalıdır. Ahlak ve tavırları çevresi tarafından bilinen, evin idaresini bilen, terbiyeli ev hanımları ile sohbet etmek, yakınlık kurmak insanın değerini arttıracığından bu hususa dikkat edilmelidir. Hatta yazara göre eve gelen aşçı ve hizmetçilerin bile seviyesiz, bed ahlaklı olmamasına dikkat edilmelidir. Ev idaresi, evin her türlü gelir giderini bilmek, israftan kaçınmak, tasarrufa riayet etmek bir hanımın ev içindeki görevlerindedir. Nitekim yazar, Fransa krallarından Şarlman’ın karısının mutfaktaki giderlere kadar kontrol ettiğini, bir gün bir tavuk çalındığı için kral olan eşine şikâyetle bulunduğunu kadınlara örnek göstermekte ve kralın karısının bu davranışını takdir etmektedir. Yazar çarşıya, pazara, hamama alışverişe giden bir kadının elindeki akçeyi doğru kullanabilmesi için hesap ilmini öğrenmesi gerektiğini düşünmektedir. “Kadınlar mademki alışveriş ediyorlar aldanmayacak kadar olsun hesap bilmelidirler.”¹²³ Çünkü kadınların kocalarından görecekları hürmet ve iltifat evlerinin idaresinde sarf edecekleri dikkat ve özenle uyumludur. Bu yüzden yazar kız rüşdiyelerinde okumuş, hesap bilen kızlar oldukça diğer cahil kızların evlilik dahi yapamayacağını söylemektedir. Mahallede kendi aralarında sohbet eden kadınlardan birinin “on kızım olsa birini rüşdiyeye vermem” demesi üzerine yazar bu hanımın bakış açısının eksik ve yanlış olduğuna değinerek okumanın öneminden bahsetmektedir. Eskiden erkekler içinde okumanın bir önemi bulunmazken eskiye kıyasla şimdi erkeklerin okumamış olanlarının ne ticarete ne sanatta ilerleyemediklerini söylemektedir. Okuyan erkekleri atlıya, cahil erkekleri ise yayaya benzeten yazar, yaya kimsenin atlıya yetişemeyeceğine dikkat çekmektedir.

¹²² Said, *Vezaifü'l İnas*, 92.

¹²³ Said, *Vezaifü'l İnas*, 99.

Yazar okumayan erkeklerin zamanla bir iş tutamayacağı gibi mektepte yetişmeyen kızların da kimsenin hüsn-i nazarını celb edemeyeceklerini ve evlenemeyeceklerini söylemektedir. Bu yüzden “Kızlarını mukteziyat hal ve zamana göre terbiyeye itina ve gayret eylemek analara ve babalara lazımedendir”¹²⁴ demektedir. Artık erkekler güzellikten ziyade malumat ve maharet aramaktadır. Çünkü bilgili insanlar cahiller ile oturup kalkmak istemezler. Yazar, kızların ilim öğrenmesinin erkeklere benzemek olarak görüldüğü, erkeklere benzemenin ise Peygamberimiz tarafından nehy edildiği tartışmalarına cevaben; kadınların görünüş olarak erkeklere benzemelerinin yasaklandığını ilim konusunda benzemelerinin ise övüldüğünü anlatmaktadır.

Yazar sekizinci nasihat olarak akrabalara hürmet konusunu ele almaktadır. Öncelikle anne-babaya itaatin önemine değinmektedir. Anne baba hakkı ile ilgili birçok hadis-i şerif bulunduğunu belirten yazar bunlardan bazılarına değinmektedir. Peygamberimizin Yemen’den cihat için gelen adamı anne babasının rızası yok diye geri yollaması hadisesi bunlardan biridir. Yazar, anne hakkının baba hakkından daha büyük olduğunu söylemektedir. Hadis-i şeriflerde de bu durum belirtilmektedir. Anne ve babaya itaat dinimizce emredilen bir durumdur. Ancak burada dikkat edilmesi gereken noktayı yazar şöyle açıklamaktadır: “Eğer haram olduğu şüphesiz bir şey ise o vakit sözleri dinlenmez. Çünkü Hâlık Teâlâ hazretlerine mâsiyet olan şeyde mahlûka tâat caiz değildir.”¹²⁵ Ancak günah olan durumların dışında anne babaya itaat etmek, emirlerini yerine getirmek gereklidir. Anne ve baba hakkı evlatları için nasıl önemli ise evlat hakkı da anne baba için dikkat edilmesi gereken bir haktır. “Ana babanın bed bed muameleler ve türlü türlü eziyetler ile evlatlarının asi olmalarına sebebiyet vermemeleri ve bilakis onların tahsil-i rıza eylemelerine yardım etmeleri üzerlerine vaciptir.”¹²⁶ Yazara göre o dönemde anne babaya hürmet kalmamış, evladın ebeveynine hürmet ve ikramı azalmış, ebeveynin evlada acıma ve şefkati yok olmuştur. Ancak bu saygısızlıklar sadece evladın hayırsızlığından değil anne baba tarafından da kaynaklanmaktadır. Bu yüzden anne ve babanın görevi evladını güzelce terbiye edip onlara daima hayır duası etmek ve büyüklere riayet, küçüklere hürmeti öğretmektir. Yazara göre özellikle kız çocuklarının bu eğitimi önemsenmelidir.

¹²⁴ Said, *Vezâifü'l İnas*, 102.

¹²⁵ Said, *Vezâifü'l İnas*, 121.

¹²⁶ Said, *Vezâifü'l İnas*, 124.

Kızların ileride evlendiklerinde kocalarına riayet etmeleri, akrabasına güzel muamele etmesi, ikram ve hürmette bulunması özellikle anneleri tarafından öğretilmesi gereken önemli bir husustur. Üvey evlat ve yetim konularına da değinen yazar, bir evin hanımının kocasının öksüz bir yavrusu var ise onu kendi evladından ayırmamasını, ötede beride azarlayıp kötü muamele etmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Üvey babalar da aynı şekilde çocuklarından daha çok yetim ile ilgilenmelidir. Eşinin muhabbetini kazanmak için olmasa bile akrabaya her daim hürmet gösterilmelidir. Hizmette kusur edilmemelidir. Komşuluk hakkı, komşuya ikram, İslami âdetlerdendir. Yazar hadis-i şerifleri aktararak bu konunun önemini göstermektedir. Komşulara daima ikramda bulunup hastayken sıhhati sorulmalı, dünyevi ve uhrevi bilgiler öğretilmeli, kusur ve kabahati mazur görülmelidir.

Ümâme'nin kızına dokuzuncu nasihati şudur: “Zevcenin vakıf olduğun sırrını sakın fâş eyleme, edecek olursan cevrenden emin olamazsın.”¹²⁷ Yazar, sır saklamanın sanıldığı kadar kolay olmadığını bu yüzden hanımların dikkatli olmaları gerektiğinden bahsetmektedir. Eflatun, “İnsanın kalbi, esrarın sandığı, ağzı ve dudağı, o sandığın kilidi, dili anahtarıdır”¹²⁸ demiştir. Sır saklamayı mal saklamakla kıyaslayan yazar, malın kilit altında korunabildiği ancak sırrın lisan altında dahi olsa kolaylıkla yayılabileceğini söylemektedir. Çünkü bir ağızdan çıkan sır, birçok ağza yayılır. Malların bekçisi çoğaldıkça güvenliği artarken sırrın bekçisi çoğaldıkça emniyeti azalmaktadır. Hamiyyet sahibi hikmetli insanlara sır saklamalarından dolayı “Kulübü'l-ahrâr kuburü'l esrâr” denildiğini aktaran yazar bu ifadeyi şöyle açıklar: “Mekarim-i ahlak ashabının kalpleri, esrarın kabirleridir.”¹²⁹ Evlilikte sır saklamak evliliğin bekası için önemli konulardan biridir. Eşinin paylaştığı bir sırrı, komşusuna akrabasına söyleyen bir hanımdan hayır gelmeyeceğini belirtir yazar. Böyle yapan kadınlara eşleri düşmanlık eder, zamanla aralarına yabancılık girerek sırrlarını, durumlarını birbirlerine söylemezler. Bu yüzden kadınlar kocalarının sırrlarını saklama hususunda dikkatli olmaya gayret etmelidirler.

¹²⁷ Said, *Veżâifü'l İnas*, 138.

¹²⁸ Said, *Veżâifü'l İnas*, 138.

¹²⁹ Said, *Veżâifü'l İnas*, 145.

Ümâme'nin kızına onuncu ve son nasihati şöyledir: “Zevcenin emrini yerine getir. Muhalefet ve isyan eyleme. Eğer isyan ve muhalefet eyleyecek olursan kendine kinlendirip düşman edersin.”¹³⁰ Ümâme, ikinci nasihatte bahsettiği kocaya riayet hususuna onuncu nasihatte tekrar değinerek belki de bu konunun evlilikteki önemini vurgulamak istemiştir. Bir kadın, evlilikte kocasının emirlerini, isteklerini yerine getirmelidir. Eğer emrine isyan edecek olursa aralarında düşmanlık olur. “Meşhur ve mütevatir olduğu üzere huysuzluk edip muhalefet gösteren kadın insanın vakitsiz saçını sakalını ağartır.”¹³¹ Kadınların kocalarının sözlerine itaat etmesi onun vazifesidir. Ancak erkeklerin eşlerinin eza ve cefasına tahammül etmesi, vazifesi değil faziletindedir. Yazara göre bir erkek ne kadar huysuz olursa olsun eşi sorumluluğunu bilip vazifelerini yerine getirirse güzelce geçinip giderler. “Erkeği kullanmak kadının elindedir.”¹³² Hüsn-i ahlak ile âdâb-ı ülfet ile bir kadın kocasının gönlünü fethedebilir.

Ümâme on nasihatten sonra kızına son olarak ülfetle geçinmeye dair bazı tavsiyelerde bulunur. Eşinin gamlı olduğu zaman sevinçli olmamasını, sevinçli olduğu zaman gamlı durmamasını söyler. “Malumun olsun ki bu vecihle muamele ve harekette ancak gerek istediğin ve gerek istemediğin her ne olursa olsun onun isteğini sen kendi heva ve hevesine ve onun rızasını nefsinin rızasına tercih edersen muktedir olabilirsin.”¹³³

Muhammed Said Efendi tarafından yazılan *Vezaifü'l İnas* eserinin ders kitabı olarak mekteplerde okutulduğu bilinse de içerik olarak dönemin ders kitaplarından farklı tarzda hazırlanmıştır. Genellikle ders kitaplarında bulunan başlıklar burada mevcut değildir. Ancak içerdikleri konu bakımından benzerlik göstermektedir.

Yazar sık sık alıntılar, hikâyeler, kıssalar, özlü sözler, ayet ve hadislerden örnekler vererek anlatımını zenginleştirmektedir. Eserde, İslam âlimlerinden, batılı filozoflara kadar geniş bir yelpazede farklı birçok kişiden naklettiği bilgiler mevcuttur. Ayrıca eserde geçen kişi ve kitap adlarıyla ilgili dipnotların bulunması ve detaylı açıklamalar yapılması okuyucuyu bilgilendirmek açısından önemlidir. Eserin besmele ile

¹³⁰ Said, *Vezaifü'l İnas*, 147.

¹³¹ Said, *Vezaifü'l İnas*, 148.

¹³² Said, *Vezaifü'l İnas*, 152.

¹³³ Said, *Vezaifü'l İnas*, 154.

başlaması, sonunda padişaha övgünün yer alması o dönemin kitaplarıyla benzerlik göstermektedir.

Eser; tecrübeli bir annenin evlenecek olan kızına huzur ve mutluluk içinde yaşamasını öğütlemesi, eşini sevmesi, itaat etmesi, hareketlerinin yumuşak olması, ahlakını güzelleştirmesi gibi hususlarda nasihatte bulunarak genel olarak kızlara görev ve sorumluluklarını hatırlatmaktadır. Bu bağlamda kadının topluma karşı sorumlulukları, eşine, çocuğuna, ailesine, komşusuna karşı vazifeleri anlatılmaktadır. Yazar, kadını bir eş olarak tasvir etmekte ve asli görevinin ev hanımlığı olduğunu belirtmektedir. Buna göre kadının kanaatkâr, itaatkâr, iktisatlı, okuma yazma hesap bilen, hürmetkâr, saygılı, edepli olması beklenmektedir. Kadının ev içinde edindiği farklı rollerin gerekliliklerinden bahsetmektedir. Öncelikle kadın, eş olma vazifesini yerine getirmelidir. Bu doğrultuda Ümâme, kızına evini, vücudunu ve elbiselerini temiz tutmasını tavsiye ederek kocasının kendisine hayranlıkla bakmasının ipuçlarını vermektedir. Ayrıca kendisini eşinden soğutacak durumları engellemek için de yapmaması gereken davranışları açıklamaktadır. Bir kadın için sadece güzellik yeterli değildir. Bakımlı olmak, ilim sahibi olmak, hayâlı, iffetli, edepli olmak da önemli meziyetlerdir. İkinci olarak kadın bir evin müdürü olduğu için evinin her köşesinden haberdar olmalı, temizliğine düzenine dikkat etmelidir. Evinde çalışan hizmetçilere hoşgörülü davranmalıdır. Ev ekonomisine dikkat etmeli, hesabını bilmelidir. Üçüncü olarak kadın, ev içinde anne rolünü üstlenmektedir. Yazarın eserde özellikle değindiği noktalardan biri çocuk terbiyesidir. Çocuk anne babaya verilen bir emanet olup kalbine ne nakşedilirse onu alacağı için küçük yaşlardan itibaren hayra sevk edilmeleri gerekmektedir. Yazar, çocuklara hüsn-i ahlak kazandırmak için dikkat edilmesi gereken noktaları detaylıca açıklamaktadır.

Yazarın değindiği diğer bir nokta, kızların rüşdiyelerde eğitim almasının gerekliliğidir. Kitabın yazıldığı dönemlerde rüşdiyelere olan ilginin arttığını belirterek ailelerin kızlarını rüşdiyeye göndermelerini teşvik etmektedir. Rüşdiyelerde kızlara ev hanımlığı, ev idaresi, çarşı pazar alışverişi yapacak kadar hesap ilmi gibi derslerin verildiğini, bunları öğrenmenin kızlar için faydalı olacağını düşünmektedir. Ayrıca okuma yazma bilmenin evliliğe olan olumlu etkisinden bahsetmektedir. Kız rüşdiyelerinde okumuş, hesap bilen kızlar oldukça cahil kızların evlenemeyeceğini söylemektedir. Çünkü erkekler arasında okur-yazar oranı artmakta ve erkeklerin cahil eş istemediklerini belirtmektedir. Yazarın, kızların erkekler gibi okula gitmesinin

uygun olmayacağı çünkü Peygamberimizin erkeklere benzemeyi yasakladığı yönünde ortaya çıkan tartışmalara da kitabında yer vermesi dikkat çekmektedir.

Yazarın kitapta değindiği önemli konulardan bir diğeri de erkeklerin vazifeleridir. Kitap boyunca evlilikte kadının sorumluluklarını anlatmakla beraber yer yer erkeklerin sorumluluklarından da bahsetmektedir. Bu sorumluluklar kadının vazifeleriyle benzerlik göstermekte ancak farklı olarak kadınlara eziyet etmemek ile ilgili tavsiyeleri önem arz etmektedir. Karısına eziyet, sıkıntı vereceği muhtemel olan adamla evlenmenin mekruh, eziyet edeceği aşikâr olan adamla evlenmenin ise haram olduğunu belirtmektedir. Eziyet etmemekten maksadın eşinin kusurlarına hoşgörülü yaklaşabilmek olduğunu ifade eden yazar huzurlu bir yuvanın ancak hoşgörü ve anlayışla inşa edilebileceği üzerinde durmaktadır.

3.1.2. Hüseyin Remzi, Hoca Hanım: Hanım Kızlara Dürûs-ı Ahlak

Hoca Hanım: Hanım Kızlara Dürûs-ı Ahlak, Hüseyin Remzi Bey, İstanbul, Artin Asaduryan Matbaası, 1315/1898, 183 sayfa.

Hüseyin Remzi Bey¹³⁴ tarafından yazılan eser, müellifin vefatından sonra yayınlanabilmiştir. Eserin kapağında yer alan “Muallim-i Şehir Tabip Miralay Hüseyin Remzi Bey Merhumun Metrûkât-ı Kalemîyesinden Birinci Kitap” ifadesinden de anlaşılacağı üzere bu eser, Hüseyin Remzi'nin vefatından sonra oğlu Nureddin Remzi Bey tarafından yayına hazırlanan “Metrûkât-ı Kalemîyye”¹³⁵ serisinin ilk kitabı olarak basılmıştır.

¹³⁴ Hüseyin Remzi Bey 1839 yılında İstanbul Kasımpaşa'da doğmuştur. 1896 yılında vefat etmiştir. Mekteb-i Tıbbiye'den kol-ağalık rütbesiyle mezun olarak Üçüncü Ordu'da hekimlik görevine başlamıştır. Çeşitli vazifelerden bulunmuştur. İnceleme yapması için yurtdışına da gönderilmiştir. Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin kurucu üyelerindedir. İlk Türk Mikrobiyoloğudur. Halkın bilgilenmesi için tıp ile ilgili birçok kitap yazmış ve bu kitaplarında basit, anlaşılır bir dil kullanmayı tercih etmiştir. 58 adet eserinin olduğu bilinmektedir. Bir kısmı vefatından sonra basılmıştır. Sadıklar, *Osmanlı Kız Mektepleri Müfredatı ile Mir'âtü'l-Beyt İçeriğinin Karşılaştırılması*, 13–17.

¹³⁵ Metrûkât-ı kalemîyye serisi, Nureddin Remzi Bey tarafından yayınlanan Hüseyin Remzinin 7 adet eserini içeren seridir.

Eser, “Kızım Kevser’e” ithafıyla başlamaktadır. Miralay Hüseyin Remzi Bey’in fotoğrafının akabinde Bekir Sıdkı tarafından yazılan Miralay’ın hayatının anlatıldığı ve eserlerinin listesinin bulunduğu bir bölüm yer almaktadır. Bu bölümde Miralay vefat edince hakkında çıkan gazete yazılarına da yer verilerek vefatının herkes tarafından üzüntüyle karşılandığı ifade edilmektedir.

Eserde “Ders 1, Ders 2, Ders 3” şeklinde 30 başlık bulunmaktadır. Bu dersler sırasıyla şöyledir: İlm-i Ahlakın Lüzûmu, Aile, Aileye Muhabbet, Valide ve Pedere İtaat, Dostluk, Üstad ve Hocaya Karşı Vezâif, Nezafet, Vicdan yahud Ahkâm-ı Tabiyye-i Beşeriyye, Ruh-u’l-İnsani, Sıdk ve Muhâleset- Kat’en Yalan Söylememek, Vakar (Haysiyet-i zatiye), Tevazu, Kibir ve Gurur, İffet ve Edep, Tembellik, Gazap, Metanet, Hayvanata Karşı Vezâif-i İnsaniye, Lütuf ve Kerem, Tahammül, Namus ve Şöhret, Fasıl-ı Mezemmet, İstikamet, İnsaf, Nezaket, Uhuvvet, Atıfet, Şükran ve Afv ve İhsan, Vezâif-i Diniyemiz, Cenab-ı Hakka Karşı Vezâif-i Ubûdiyetimiz, Namaz Kılmak, Ruh-u Aile, Askerlik, Sancak ve Bayrak, Fenn-i Servet.

Eserde dersler kadın hoca tarafından soru cevap şeklinde işlenmekte, kız öğrenciler derse aktif katılım sağlamaktadır. Eserin inas mekteplerinde okutulduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır.

“İlm-i Ahlakın Lüzumu” ile derse başlayan yazar bu ilmin “ilm-i vazife-i beşer” olarak adlandırılmasının daha doğru olacağını söylemektedir. Çünkü bu ilim, insanın istikbal ve saadetine yardım etmektedir. Bir insanın ilim ve hüner ile meydana getirdiği şeyi ilm-i ahlak ile süslemesi gerekir. İnsanın, “İlim ve marifetin semere-i nafiasını görmek için hüsn-i ahlak sahibi olması şarttır”¹³⁶. Beden gıdaya muhtaç ise ruh da gıdaya muhtaçtır. Ruhun gıdası ise ilm-i ahlaktır. Yazar, ahlak ilminin insanın kalp ve vicdanına huzur veren kaynak olduğunu ifade etmektedir.

Yazar aile, aileye muhabbet, valide ve pedere itaat konularını ayrı ayrı dersler şeklinde işlemektedir. Muhabbetin aile arasında bulunduğunu söyleyen yazar onun sayesinde ailenin bir arada durduğunu belirtmektedir. Anne ve babanın evlada şefkati ve merhameti, evladın anne babaya hürmet ve itaati bu muhabbetin meyveleridir. Toplumun ilk temelini aile olduğunu belirten yazar, aile arasında bulunan muhabbetin topluma da yansıtacağını söyler. Daha sonra pederin vazifelerinden

¹³⁶ Remzi, *Hoca Hanım: Hanım Kızlara Dürûs-ı Ahlak Dersleri*, 19.

bahseder. Ona göre peder, ailenin reisi, valide ailenin müdiresidir. Peder, evine yiyecek, içecek getirmek için çalışır çabalar, ailenin saadetini sağlar. Öğrencilerden birinin, babasına niçin bu kadar yorgun olduğunu sorması üzerine babası, bu yorgunluğunun ancak kızının büyüüp ailesini mutlu edecek bir valide olduğunu, oğlunun ise yetişip güzel bir aile babası olduğunu gördüğünde geçeceğini söylemektedir. “Âlemde en güç şeylerden biri evlat yetiştirmektir. Bir çocuğu terbiye ederek büyütmek bir ruh hâsıl etmektir.”¹³⁷ Yazar, anne ve babanın çocuklarını yetiştirmek için ne kadar zahmetler çektiğine dikkat çekerek bugün evlatların onlara borçlu olduğunu söylemekte ve bu borçlarını hürmet, riayet ve itaatle ifa etmeleri gerektiğini belirtmektedir. “Saadet-i dareyne nailiyet ebeveyne hürmet ve riayetle olur. Cennet annelerinizin ayakları altındadır. Rızasını tahsile çalıştıkça âlem-i bekada pek büyük mükâfatını görürsünüz.”¹³⁸ Kızlar, annelerine mecbur oldukları itaati onlara ev işlerinde yardım ederek, hastalandıklarında hizmetlerini yaparak gösterebilirler. Yazar anne ve babaya itaatin insanın ilk vazifesi olduğunu söyleyerek, kızlara bunları yalnızca öğrenmekle sınırlı kalmamalarını hayatlarında da uygulamalarını nasihat etmektedir.

Eserinde dostluk konusuna da yer veren yazar dostluğun, insanın dünyada sahip olduğu bir “ahsen-i ilahi” olduğunu ifade etmektedir. Çünkü dostluğun temeli muhabbettir. Yazar insanın sadık dostunun kalbinin sahibi olduğunu belirterek dostlara karşı vazifeleri sıralamaktadır. Dostun kötü bir işe meylettiğini gördüğünde onu alıkoymak, kusurunu görünce onu düzeltmeye çalışmak, dostuna karşı sadık olmak, kötü düşünceleri var ise onu ıslah etmek bunlardan bazılarıdır.

Yazar, insanın anne ve babasına itaat ettiği kadar hocalarına da itaat etmesi gerektiğini söyleyerek onlara karşı vazifelere yer vermektedir. Öğrencilerin muallimlere karşı vazifesi; saygı göstermek, itaat etmek, övmek ve daima teşekkür etmektir. Öğretmenlere karşı yerine getirilmesi gereken vazifeler ebeveyne karşı yerine getirilmesi gereken vazifeler ile aynıdır. Çünkü her ikisi de çocukların yetişip büyümeleri için emek harcamakta ve sıkıntılar çekmektedir. Kızların hayatlarında en çok lazım olacak iki sıfat namus ve iffettir. İyi bir valide ve iyi bir eş olmak için bu

¹³⁷ Remzi, *Hoca Hanım: Hanım Kızlara Dürûs-ı Ahlak Dersleri*, 27.

¹³⁸ Remzi, *Hoca Hanım: Hanım Kızlara Dürûs-ı Ahlak Dersleri*, 30.

sıfatların gerekli olduğunu söyleyen yazar bunların muallimeden öğrenileceğini belirtmektedir.

İnsanın bedenine karşı yerine getirmesi gereken birtakım vazifeler de vardır. Bunlardan ilki nezafettir. Yazar, kızların nezafeti âdet edinmelerini öğütleyerek elbiselerine ve ev kadını olduklarında evlerine özen göstermelerini söylemektedir. “Cesedin paklığı ruhun paklığındandır. Usul ve intizama muhabbet, kendi nefesine ihtiram diğerlerini dahi muhterem tutmanın alametidir.”¹³⁹

İnsanı hayvandan ayıran noktanın manevi yönü olduğunu söyleyen yazar bu sayede insanın mükemmel ve yüce bir varlık olduğunu vurgulayarak “Vicdan” bölümüne giriş yapmaktadır. Öğrencilerden birinin kavanin ile ahkam-ı tabiiye-i beşeriye yani vicdan arasındaki farkı sorması üzerine muallime şöyle cevap vermektedir:

*Kavanin mevzusu: cemiyet-i beşeriye efradının vezâifini cüziyatına varıncaya kadar tayin ve tahdid ve hilaf-ı harekette bulunanlara ya dünyevi veya uhrevi bir ceza ile tehdit eder. Kavanin-i tabiiye-i beşeriye ise herkese vicdanında bir vazife tayin eyler. Bu vezâifi, icraya teşebbüs etmemek de kendi nefesine zulüm ve Cenab-ı hakka isyan etmek demektir.*¹⁴⁰

Vicdan, insanda fitri olarak bulunmakta ve yapılacak bir işin iyi mi kötü mü olduğunu içeriden fısıldayarak insanlara söylemektedir. İnsan iyilik işlediği zaman yalnızca vicdanı rahat etmekle kalmaz insanlardan hürmet de görür. Vicdanına muhalefet edenler ise cezasız kalmazlar. Vicdanları daima onları kınar ve azarlar.

Yazar, “Ruhu’l-İnsani” bölümünde melekât-ı ruh, ruhun ölümsüzlüğü gibi konuları öğrencilere açıklamaktadır. İnsanın cismi bulunduğu gibi bir de ruhu vardır. Ruh ve ceset ayrılmaz bir bütündür. Ruh ve beden birbirine etkileri vardır. Beden hastalandığında ruhu müteessir eder. Ruhun melekelerinin üç tane olduğunu söyleyen yazar onları kuvve-i akliyye, kuvve-i hissiyye ve kuvve-i irade olarak sıralamaktadır. Kuvve-i akliyye, anlamak, hükmetmek demektir, terbiye ve edep tahsili ile geliştirilir. Kuvve-i hissiyye, zevk alma, hoşlanma, üzülme, kederlenme melekesidir. Kuvve-i irade ise bir işi yapma veya yapmama iradesine sahip olmaktır. Ruhun ölümsüzlüğüne de değinen yazar bu hususun her kavim ve dinler nezdinde sabit ve muhakkak

¹³⁹ Remzi, *Hoca Hanım: Hanım Kızlara Dürûs-ı Ahlak Dersleri*, 47.

¹⁴⁰ Remzi, *Hoca Hanım: Hanım Kızlara Dürûs-ı Ahlak Dersleri*, 51.

olduğunu söylemektedir. Bir öğrenci, öğretmeninden izin isteyerek konu hakkında bir anısını anlatır. Bu öğrencinin abisi savaşta şehit düşmüştür. Şehit haberi eve gelince validesi önce ağlar sonra da şöyle der: “Ey benim şehit olan oğlum, validelik muktezası yüreğim yanıyor da onun için ağlıyorum. Hâlbuki sen hayat-ı maneviyye ile haysın. Bugün seni gözümün önünden gaib eyledim. Yarın benim de o âleme geleceğime şüphe yok. Orada seni görür ve seninle birlikte bulunurum.”¹⁴¹ Yazar, insanların bu fani âlemde teselli bulmasının ancak ruhun ölümsüz olduğunu bilmesi ile mümkün olduğunu söylemektedir.

Natikiyet yani güzel konuşma insanlar için ihsan olunmuş bir meziyettir. Bu yüzden insanlar dillerine yalan dolan karıştırmamalı ve onu kirletmemelidir. “Yalana muadil olabilecek başka bir fenalık günah yoktur. Zira yalancılık her fenalığın menşeidir.”¹⁴²

Yazar, eski zamanlarda insanların çocuklarına iki şey öğrettiğini söyler, doğru ok atmak ve doğru söz söylemek. Doğru söz, söyleyeni saygın kılmaktadır. İftiranın yalancılığın bir çeşidi olduğunu söyleyen yazar hanım öğrencilerinin kimseye iftira atmayacağına ve yalan söylemeyeceğine emin olduğunu belirtmektedir. Bunun üzerine öğrencilerden biri eskiden validesine yalan söylediğini ancak bir daha kimseye yalan söylemeyeceğini ifade etmiştir. Yazar, latife olarak dahi olsa yalan söylemekten uzak durmalarını kızlara öğütlerken aklından geçenleri doğrudan söylemeyi de tavsiye etmez. Çünkü insan söyleyeceği sözü düşünmek zorundadır ama her düşündüğünü söylemek zorunda değildir. “Şurasını da unutmayınız: İnsan hakikati söylemeye mecburdur. Yalnız her bir hakayıkı söylemeye mecbur değildir. Zira her bir hakikati dinlemek iyi ise de hepsini söylemek iyi değildir.”¹⁴³

Yazar, haysiyet-i zatiyyeye dair vakar: tevazu, kibir ve gurur, iffet ve edep, tembellik, gazap, metanetten bahsederek kızlar için dikkat edilmesi gereken noktaları açıklamaktadır. Kızlar için vakar, daima temiz olmak, dilini edepli tutmak, hiddetli olmamak, iyiyi ve güzeli araştırmak, kedere düşer ise tahammül eylemek, sabretmek demektir. Tevazu, hanım kızlara en çok yakışan haldir. Kibir ise büyük bir kusurdur ki Cenab-ı Hak kibir sahibini cezalandırır. Yazar kızların neye güvenip

¹⁴¹ Remzi, *Hoca Hanım: Hanım Kızlara Dürûs-ı Ahlak Dersleri*, 67.

¹⁴² Remzi, *Hoca Hanım: Hanım Kızlara Dürûs-ı Ahlak Dersleri*, 70.

¹⁴³ Remzi, *Hoca Hanım: Hanım Kızlara Dürûs-ı Ahlak Dersleri*, 74.

kibirlendiklerini sorarak, mallarının bugün var ise yarın olmayacağını, güzelliklerinin küçük bir illetle solacağını, ilim ve hünelerinin ise pek az olduğunu söyleyerek kibirlenecek hiçbir durumlarının olmadığını anlatmaya çalışmaktadır. “Hanımların kendi nefislerine icra etmek üzere mükellef oldukları vezâifin en başlıcası iffet ve edeptir.”¹⁴⁴ Edep ve iffetin hanımların libası olduğunu belirten yazar iffeti olmayan bir kız çocuğunun hayrı olmayacağını söylemektedir. İşve ve hiffet (hafiflik) kadınlarda fitraten bulunan özelliklerdendir. Bu yüzden kadınlar süslenmeyi sever. Yazar, kızlara münasip surette giyinebileceklerini, yaşları ve eşlerinin gücü nispetinde süslenebileceklerini söylemektedir. Abartıya kapılıp modaya ayak uydurmamaları gerektiğini şu sözlerle ifade eder: “Çok hanımlar tuvalet sevdasıyla erkeklerin emvalini israf ve helak eylemiş ve evlatlarının istikbali ve hanesinin umran-ı hatırına bile gelmeyip giyinip kuşanmış velhasılı modalara talip kalmak ile sonunu hiç düşünmemekte bulunmuşlardır. Böyle hanımları görenler gülerler.”¹⁴⁵ Tembellik, sadece insanı değil bulunduğu toplumu da mahvetmektedir. Bu yüzden yazar kızlara tembelliğin kötü bir hal olduğunu, tembel olanların beceriksiz ve liyakatsiz bir kadın olacağını söylemektedir. Cehalet ruh hastalıklarından en kötü olanıdır. Dünyada tüm kötülükler cehaletten çıkmaktadır. Yazar, buldukları asırda cehalete müsaade edilmeyeceğini, okuma yazma bilmeyenlerin geçinemeyeceğini söyleyerek kızlara bir hanımefendiden örnek vermektedir. Bu hanımefendi gayet sevimli, akıllı, eşine itaatkâr bir kadınmış. Ancak hiç yazı yazmaz ve uzun söz söylemezmiş. Bunun sebebi sorulduğunda ise bulunduğu mevkiye uygun ilim tahsil etmediğini bu yüzden yazım kurallarını bilmediğini, konuşurken hatalar yaptığını söylemiş. Akıllı olduğu için kendince böyle bir çözüm bulmuş ancak bu çözüm onu çok üzdüğü için evlatlarının cahil yetişmemesi için elinden geleni yaparmış. Yazar “Cehalet insanın dilini keser, kalemini kırar her daim her yerde mahcup eder”¹⁴⁶ diyerek kızlara okuma yazmanın önemini bu hanım üzerinden anlatmaktadır. Genç kızlar nazik, latif, itaatli, sabırlı ve tahammüllü olduklarından dolayı onlara gazap hiç yakışmamaktadır. Bu minvalde yazar, “Düşününüz yavrularım, kardeşlerine ve akrabasına gazaplanmış olan hanım kızın hali ne olur. Zevcine karşı gazap ateşiyle tutuşmuş bir hanımı tefekkür ediniz.

¹⁴⁴ Remzi, *Hoca Hanım: Hanım Kızlara Dürûs-ı Ahlak Dersleri*, 88.

¹⁴⁵ Remzi, *Hoca Hanım: Hanım Kızlara Dürûs-ı Ahlak Dersleri*, 91.

¹⁴⁶ Remzi, *Hoca Hanım: Hanım Kızlara Dürûs-ı Ahlak Dersleri*, 96.

İnsan kılığında çıkmış bir divane olmuş olmaz mı? Şu hallere dūçar olmuş olan bir hanım kadar zavallı var mıdır?”¹⁴⁷ sözlerini kullanmaktadır. Gazabın herkeste olduğunu söyleyen yazar onun hüsn-i idare edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Eğer kızlar hüsn-i ahlaklarını idare edemeyip gazabı yenemez ise gazap onları yener. Bu yüzden kızlar dikkatli davranarak gazabın kendilerini yenmesine izin vermemelidir. Metanet, tehlikeli zamanda soğukkanlı kalmak, aklına mukayyet olmaktır. Metanet yalnızca askerlerin özelliği değildir. Kızlar içinde gerekli bir özelliktir. Kızlara göre metanet, ailelerine layık surette bulunmak, vicdanını dinleyerek doğru yolda olmak, arz ve vakarı ayakaltına almamaktır.

Eserde hayvanlara karşı vazifeler de yer almaktadır. Yazar, tabiatlarında nezaket ve incelik bulunduğu için öğrencilerinin hayvanlara eziyet etmeyeceğine itimat etmektedir. Dolayısıyla bu konuyu anlatmasındaki amaç kızlara nasihat vermek değil, hayvana eziyet eden biriyle karşılaştıklarında nasıl davranmaları gerektiğini öğretmek içindir. Avrupalıların hayvanları himaye etmek için cemiyet kurduğundan bahseden yazar bu hususta da bizden geri kaldıklarını söylemektedir. Çünkü şariat-ı garra-i ahmediyye (parlak ve nurlu olan şariatı muhammediyye) ile hayvan hakları güvence altına alınmıştır. Yine sultan Mahmut Han hazretleri zamanında hayvanlara eziyet edilmemesi yönünde kanunlar çıkarılmıştır. Yazar burada Avrupa’da bulunduğu zamanlarda gördüğü William Hogarth’a ait iki resmi öğrencilerine detaylıca tasvir etmektedir.

Eserin devamında lütuf ve kerem, tahammül, namus ve şöhret, istikamet, nezaket, âtıfet, şükran, afv ve ihsan gibi ahlaki faziletler yer almaktadır. Lütuf ve kerem insan için önemli bir özelliktir. Lütuf ve kerem insanın, hizmetinde bulunanlara iyi davranmasına, fakire sadaka vermesine vesile olur. Lütuf ve kerem sahibi kızlarda haset bulunmamaktadır. İnsan ne kadar güzel ahlak sahibi olsa da kusurdan azade olamaz. Yazar, kızların etrafında da kusurlu arkadaşları olabileceğini söyleyerek onların hatalarını yüze vurmamayı nasihat etmektedir. İnsanların hepsinin birbirinden farklı olduğunu belirterek görüşlerinin de farklı olabileceğini, bu yüzden insanları dinlerken tahammüllü olunması gerektiğini de eklemektedir. İnsan iftira, kınama, kötüleme ile kendi namusuna halel getirebilir. Yazar örnek olarak bir evde toplanan hanımlardan bahsetmektedir. Bu hanımlar, komşuları hakkında her türlü fenalığı sayıp

¹⁴⁷ Remzi, *Hoca Hanım: Hanım Kızlara Dürûs-ı Ahlak Dersleri*, 99.

dökerler, onu yerden yere vurular. Yazar bu konuda kızlara şu nasihati vermektedir: “İşte Hanım kızlarım, unutmayınız şu nasihatimi küpe gibi tutunuz. Komşunuzun iyiliklerini söyleyiniz. Kötülüklerini sükût ile geçiştiriniz.”¹⁴⁸ Âtîfet, karşılık beklemeden iyilik yapmaktır ve kızlar için birinci dereceden lazım olan bir özelliktir. Nezaket ise âtîfetin kisvesidir. Yazar nezaketsiz hanımın hiçbir şeye yaramayacağını belirtmekte ve âtîfetsiz nezaketi münafıklık olarak görmektedir.

Yazar, eserde dini vazifelere de değinmektedir. Öncelikle öğrencilerinden Allah’a dair neler bildiklerini anlatmalarını istemektedir. Daha sonra O’nun birliğini, varlığını anlatmaktadır. İnsanın Allah’a karşı vazifelerini onu bilmek, ona muhabbet duymak ve hizmet etmek olarak sıralamaktadır. “İşte hizmet-i Rabbaniye demek ubûdiyet demektir. Bu da Hazreti Nebi Zîşan’a kemaliyle tebaiyet eylemektir. Şu ubudiyet zahiren ibadet ile vücut bulur.”¹⁴⁹ Kızların ibadetlerini kalbi ve aleni olmak üzere ikiye ayırdığını belirten yazar erkeklerin bir ibadetleri daha bulunduğunu onun da cemaat olduğunu söylemektedir. Erkekler cemaat için cami veya mescide giderler ancak kızların böyle bir yükümlülüğü yoktur, evlerinde namaz kılmaları daha iyidir. İbadetlerin en mükemmeli namaz kılmaktır. Namaz insanın kalbini ihya etmektedir. Hanım kızlar namaz kıldıktan sonra dua etmeli, bu duaya yalnız kendilerini değil herkesi katmalıdırlar.

“Ruh-ı Aile” bölümünde yazar aile olmanın önemini Avrupa ile kıyaslayarak anlatmaktadır. Avrupa ve Amerika memleketlerindeki kadınlara göre evleri bir hapisane gibidir, orada duramazlar. Bunun farkında olan Avrupalı yazarlar ahlaklarının günden güne bozulduğunu, kadınların eğlenmek için sokaklarda, tiyatrolarda, mağazalarda vakit geçirdiğini, çocukların ise bu gibi yerlerde vakit geçirerek ilim tahsil edemediğini söylemektedirler. Ahlaklarını düzeltmek için kadınların evde çoluk çocuğuyla yaşaması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Yazar, kızlarına bu memleketlerin durumunu anlatarak onların ahvalinden ibret almalarını istemektedir. Çünkü günden güne kendi âdetlerinin de bozulduğunu söylemektedir. Çarşı pazarda bir şey öğrenilemeyeceğini asıl öğrenilecek bilgilerin evde olduğunu belirterek kızlara şöyle nasihat vermektedir:

¹⁴⁸ Remzi, *Hoca Hanım: Hanım Kızlara Dürûs-ı Ahlak Dersleri*, 127.

¹⁴⁹ Remzi, *Hoca Hanım: Hanım Kızlara Dürûs-ı Ahlak Dersleri*, 144.

Sizin saadetiniz bir haneyi hüsn-i idare etmektir. Sabır ve tahammül ile letafet ve nezaketle, âtifet ve mülayemetle, velhasıl mehasin-i ahlak ile hanenize sahip olmaktır. Böylelikle ruh ve vicdanınız sıhhat ve afiyette olur. İslamiyet kadınlarımıza hakikaten pek müstakim bir hatt-ı hareket tayin buyurmuştur. Hatta hamama bile mazeret ve lüzumu kati olmadıkça gitmenize müsaade göstermez. İşte bunlar memalik-i mütemeddine ahlakının arayıp da bulamadıkları emirlerdir. Bu nimet-i azimanın kadrini bilelim. Bir ailenin ahlakının bozulması ekşimiş yemeğe benzer. Buna nasıl çare bulamaz iseniz, ev de aynıyla öyledir.¹⁵⁰

Yazar bu sözleri, Avrupa memleketleriyle münasebetlerin arttığı o günlerde kızların, Batı'nın ileri olduğu hususlarda onlardan istifade etmek yerine onların kötü âdet ve ahlaklarını örnek almamaları için söylemektedir.

Evlilik konusuna da değinen yazar kızların yirmi yaşından sonra akile ve müdebbire olduğu için evlenebileceğini söylemektedir. “Bir kızın kocaya varması peder ve valide ve akrabasının tamamıyla rızalarına muvafık olmalıdır. Zira izdivaç aile açmanın bidayetidir. Aile ise cemiyet-i beşeriyenin mebdeidir.”¹⁵¹ Evliliğin meyvesi ise evlattır. Bir evlat dünyaya gelince öncelikle şunların yapılması gerekmektedir: Mahalle imamına haber verilmeli, nüfus kâğıdı alınmalı, üç aylık olunca aşıları yaptırılmalı ve beden sağlığına dikkat edilerek büyütülmelidir.

Yazar eserde “Askerlik” konusuna ayrı bir başlık açmıştır. Kızlara hitaben yazılan eserde askerlikten bahsetmesi oldukça dikkat çekmektedir. Aile içinde vazifesini bilen bir anne çocuğunu dini, devleti ve vatani uğruna hazır bir evlat olarak yetiştirmelidir. Askerlik için cesaretlendirmeli, bu yolda terbiye etmelidir. “Evladın hasenatı da seyyiatı da peder ve maderine atfolunur. Güzel terbiye edildiyse behemehal mehasin-i ahlakı câmi, terbiye edilemediyse her türlü müsavi-i ahlaka mail olur.”¹⁵² Bu yüzden valideler evlatlarını asker olmanın bilincinde yetiştirmeli dinine devletine hizmet edecek birey olmalarını sağlamalıdır. Zamanın rahatlık vakti olmadığını belirten yazar askerlerin canları pahasına meydanda bulunduğunu söyleyerek kızların da onlar için

¹⁵⁰ Remzi, *Hoca Hanım: Hanım Kızlara Dürûs-ı Ahlak Dersleri*, 155.

¹⁵¹ Remzi, *Hoca Hanım: Hanım Kızlara Dürûs-ı Ahlak Dersleri*, 159.

¹⁵² Remzi, *Hoca Hanım: Hanım Kızlara Dürûs-ı Ahlak Dersleri*, 162.

dua etmelerini istemektedir. Bunun yanı sıra çamaşır, elbise, ilaç gibi ihtiyaçlarını tedarik ederek onlara yardımcı olmalıdırlar. Askerlik bir mektep olduğu için orada erkekler edep, nezaket, vakar, ağırbaşlılık gibi özellikler kazanmaktadır. Ancak askerlik mektebinden kaçmaya çalışan erkeklerde vardır. Yazar kızları bu konuda uyararak böyle erkekler ile evlenmemeleri konusunda onları uyarmaktadır. Sancak ve bayrak bölümünde ise bunların tarihini kızlara anlatmaktadır.

Eserin son bölümü “Fenn-i Servet” yani ekonomi ile ilgilidir. Yazar bu bölümde kızlara, servetin kısımlarını, ürünlerin nasıl ortaya çıktığını, ucuzluk ve pahalılığın neye göre belirlendiğini anlatmakta ve insanların harcamalarına dikkat etmeleri gerektiğini ifade etmektedir. Lüzumsuz yere para harcamak insanı sıkıntıya sokan bir durumdur. “Buna sebep ise hanım kızlarım gücenmeyiniz kadınların cehaletidir. Kadın bilmez ise bilmeyerek çok para sarfına girer ve encam-ı zevcini mahv-u perişan eder. Zevçe, zevcesinin arzusunca yaşamak ve onu kimseye muhtaç etmemek ister. Zevce ise delice masârife girişir.”¹⁵³ Bu yüzden kadınlar eşlerinin kazancını bilip buna göre hanelerini idare etmelidirler.

Hüseyin Remzi Bey tarafından yazılan eserin inas mekteplerinde okutulduğuna dair bilgi bulunmamakla beraber derslerin kadın hoca tarafından kız öğrencilere verilmesi ve kitabın muhtevası inas mekteplerinin programlarıyla benzerlik gösterdiği için bu eserin inas mekteplerinde okutulduğu kanaatindeyiz. Eserde konular hikâye örnekleri ile desteklenerek anlatılmaktadır. Eser kız çocuklarına hitap ettiği için verilen örneklerin kızlara yönelik olması dikkat çekmektedir.

Eser, kız öğrencilere hitap ettiği için onların ahlakını güzelleştirecek doğrultuda nasihatler içermektedir. Eserde kızlar, itaatkâr, hürmetli, doğru sözlü, iftiradan kaçınan, tevazu sahibi, iffetli, edep, kibir haset ve tembellikten uzak duran, itidalli, nazik, âtîfet sahibi, nezaketli, hesabını bilen bir profildedir. Bu şekilde tanımlanan kızların başlıca vazifeleri şöyle anlatılmaktadır: Anne ve babalarına karşı yardımsever olmak, onlara karşı hürmet ve riayette bulunmak, ailelerine layık evlat olmak, ev işlerinde yardım etmek, dostunu yeri geldiğinde uyarmak, muallimesine karşı hürmetli ve itaatkâr olmak, temizliğine daima özen göstermek, hiddetli olmamak, sıkıntıya düşerse tahammül edip sabretmek, iffetli olmak hafif hareketlerde bulunmamak,

¹⁵³ Remzi, *Hoca Hanım: Hanım Kızlara Dürûs-ı Ahlak Dersleri*, 182.

ölçülü bir şekilde süslenmek, süslenmede aşırıya kaçmamak, ırz ve vakarını ayakaltına almamak, dedikodu yapmamak, dışarıda çok vakit geçirmemek, çocuklarıyla ilgilenmek, evini hüsn-i idare ile geçindirmek, israftan kaçınmak, eşinin gücü nispetince harcama yapmaktır.

Yazarın üzerinde durduğu diğer bir konu evliliktir. Yirmi yaşına gelmiş kızların kemale erdiğini söyleyerek ailelerinin rızasıyla evlenmelerinde bir mahsur bulunmadığını ifade etmektedir. Evlilik neticesinde meydana gelen çocuk için yapılması gerekenleri de anlatmaktadır. Burada dikkat çeken nokta, yazarın doktor kimliği ile üç aylık olduklarında bebeklere aşı yaptırılmasına dair hatırlatma yapmasıdır. Ayrıca yazar askerlik görevinden kaçan bir kişiyle asla evlenilmemesi gerektiğini de belirtmektedir. Çünkü vatanına karşı sorumluluğunu yerine getiremeyen bir insanın eşine karşı sorumluluğunu yerine getirmesi beklenilemez.

Yazar okuyup yazmanın öneminden de bahsetmektedir. Buldukları asırda insanların okuma yazma bilmeden geçinemeyeceğini söylemektedir. Bu yüzden kızları ilme teşvik etmiş, cahil kalmamalarını öğütlemiştir. Cahil kadınlar hesap bilmedikleri için parayı çok harcarlar ve eşlerini sıkıntıya sokarlar. Bu duruma düşmemek için kadınlar hesap yapmayı ve parayı doğru bir şekilde harcamayı bilmelidirler.

Yazarın dikkat çektiği diğer bir nokta askerlik konusudur. Kızlara hitaben yazılan eserde askerlik konusunun bulunması oldukça dikkat çekicidir. Ancak yazarın konuyu ele alış biçimi bu bölümün neden eserde bulunduğunu göstermektedir. Yazar kızların, anne oldukları vakit evlatlarına vatan sevgisi aşılayarak onları, dinine, milletine, devletine hayırlı askerler olarak yetiştirmeleri gerektiğinden bahsederek askerlik vazifesinin önemini anlatmaktadır. Kızlardan da vatanlarına karşı vazife olarak askerler için dua etmelerini, onların ihtiyaçlarını gidermede yardımcı olmalarını istemektedir.

Eserde hayvanlara karşı vazifelere de yer verilmektedir. Yazar, öğrencilerin hayvanlara eziyet etmeyeceğini düşündüğü için konuyu farklı bir açıdan ele almaktadır. Avrupalıların hayvan hakları ile ilgili birçok cemiyet kurduğunu ancak Osmanlı'da 1300 senelik kanunların mevcut olduğunu söyler. Bu bağlamda Avrupa'nın Osmanlı'dan geri kaldığını ifade eder.

Eserde dikkat çeken bir başka nokta, yazarın Avrupa'yı birçok yönden eleştirmesidir. Onların medenileşme konusunda bizi geçtikleri iddialarına alaycı bir tavırla yaklaşarak

birçok konuda bizden geri kaldıklarını belirtmektedir. Avrupa'daki kadınların ahlaklarının bozulduğundan bahseder ve kızlara onlardan ibret almalarını tavsiye eder. Ayrıca yazar, öğrencilerine, onların ahlaklarını, yaşayış biçimlerini değil de ilim ve fende ileri oldukları hususları örnek almalarını tavsiye eder.

Eserde dini vazifeler de yer almaktadır. Yazar, Allah'a karşı insanın yerine getirmesi gereken vazifeleri açıklamaktadır. Namaz kılmak, dua etmek gibi ibadetleri anlatmakta ve Hz. Peygamber'e itaat etmenin önemine değinmektedir.

3.1.3. Ali Rıza, Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak

Ali Rıza'ya¹⁵⁴ ait Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak isimli eser 3 kısımdan oluşmaktadır.

Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak, Ali Rıza, (1. Kısım), İstanbul: Karabet Matbaası, 1316/1899, 61s.

Eserin kapağında yer alan “İnas mekatibinin dördüncü senesinde tedris olunmak üzere” ibaresinden anlaşıldığı üzere eser, inas mekteplerinde okutulan ahlak ders kitaplarından biridir. Birinci kısımda yazar imza olarak “Mabeyn-i Hümayun Cenab-ı Mülukane Mütercimlerinden” ifadesini kullanmaktadır.

Eser 12 başlıktan oluşmaktadır. Bunlar: Vezâif-i Ubûdiyet, Âdâb-ı İslâmiyye, Ebeveyn ve Akraba, Karındaşlarını ve Birbirini Sevmek, Hademeye Hüsn-i Muamele, Talebenin Vezâifi, Vezâif-i Zâtiyye, İdare ve Tasarruf-i Beytiyye, Hayvanat Hakkında Muamele, Şefkat ve Merhamet, Cümel-i Hikemiyye ve Hülâsa Fezâil-i Ahlak şeklindedir.

Yazar eserine kulluk vazifelerini anlatarak başlamaktadır. Kulluk vazifesini, yoktan var eden Allah'a ve Kur'an'ın Allah'ın kelamı olduğuna iman etmek, Hz. Peygamberin “resul” olduğunu kabul etmek, ibadetleri yerine getirmek olarak sıralamaktadır. Bunun yanı sıra yalan söylememenin insanın en büyük faziletlerinden biri olduğuna da değinmektedir. Yazar, “Âdâb-ı İslâmiyye” kısmında padişaha itaat etmenin Allah'ın emirlerinden olduğunu söyleyerek padişaha beş vakit dua edilmesi gerektiğini ifade etmektedir: “Mümin-i kâmil olanlar veli nimetleri olan padişahlarına

¹⁵⁴ 1800-1900'lü yıllarda yaşadığı tahmin edilen Ali Rıza Bey'in “Kızlara Mahsus İdare-i Beytiyye, Kızlara Mahsus Hıfzı's-sihha” gibi kızlara yönelik yazılmış ders kitaplarının yazarı olduğu bilinmektedir.

ve sevgili memleketlerine muhabbet ederek ebeveyn ve akrabasına hürmet ve riayet ve akran ve emsaline hüsn-i muavenet ve küçüklerine lütuf ile muamele eylerler.”¹⁵⁵ Devamında sadakat, hamiyet, haysiyet-i zatiye, tevazu, sabır ve tahammülden bahsederek bunların faziletleri hakkında bilgi vermektedir. Hiddet, tekdir, hased, tembellik, cehalet ise ahlak-ı zemimeden olduğu için insanların büyüklerinin nasihatlerini dinleyerek ve iyi arkadaşlıklar kurarak bunları düzeltmeleri gerektiğinden bahsetmektedir.

Yazar, ebeveynin, akrabasının, kardeşlerin ve hizmetçilerin vazifelerine de değinmektedir. “Ebeveyne muhabbet ve şükranियet mecburi bir vazifedir.”¹⁵⁶ Ebeveynler evlatlarından sadece ihtiyaçlarını karşılamalarını değil aynı zamanda sevgi ve muhabbet göstermelerini de beklerler. Bu yüzden evlatlar anne ve babalarına karşı samimi, sadık, hürmetkâr olmalıdırlar. Akriba ve kardeşler için de durum aynıdır. Kardeşler arasındaki muhabbetin bir ailenin saadetini arttıracakını belirten yazar, kardeşleri hakiki bir dost olarak görmenin ve onların kıymetini bilmenin önemini vurgulamaktadır. Büyük kardeşler anne ve babanın yokluğunda onların yerine geçeceği için küçük kardeşler büyüklere hürmet ve riayete mecburdurlar. Yazar, akraba ve ailesine karşı kötü muamelede bulunan bir kıza hitaben yazılan mektuba yer vererek öğrencilerine böyle davranmamalarını öğütlemektedir. Evin hizmetçileri de aile üyesi sayıldığından onlara daima hoşgörölü davranmak gerektiğini söylemektedir. “Bir hanımı hanım eden hizmetçisi olduğundan daima hizmetçilere karşı nezaket ile muamele ve hareket gösterilerek onların isticlab-ı muhabbetine çalışmak lazımedendir.”¹⁵⁷ Hizmetçinin giyimi, ahlakı ev hanımının ahlakına delalet ettiğinden dolayı ev hanımı, hizmetçiler ile güzel ilişkiler kurmalıdır.

Yazar, eserde öğrencinin vazifelerine de yer vermektedir. Mektebe devam etmek, dersleri dinlemek, muallimeye hürmet göstermek bir öğrencinin önemli vazifelerindendir. “Mektebe muntazam devam edip derslerine sebatla çalışan her şeyi suhuletle öğrenir.”¹⁵⁸ Bu yüzden öğrenciler mektebe gelirken mektebin düzenine

¹⁵⁵ Ali Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak 1. Kısım* (İstanbul: Karabet Matbaası, 1899), 6.

¹⁵⁶ Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak 1. Kısım*, 13.

¹⁵⁷ Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak 1. Kısım*, 21.

¹⁵⁸ Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak 1. Kısım*, 22.

uymalı, intizamı bozacak davranışlardan sakınmalıdır. Bir öğrencinin ders esnasında gürültü çıkarmaması, arkadaşlarıyla iyi geçinmesi, kitap ve defterini temiz tutması ve derslerine çalışarak öğretmenlerine saygılı bir tavır sergilemesi onun vazifelerindedir.

İnsanın kendi zatına karşı yerine getirmesi gereken vazifelerden bahseden yazar, ilk vazifenin sağlığı korumak (hıfz-ı sıhha) olduğunu söylemektedir. Yazar, bunun nezafet sayesinde olabileceğini söylemektedir. Ayrıca dini vecibeler yerine getirildiği zaman nezafete de dikkat edilmiş olacağını ifade eder. Nezafete dikkat etmek ile ilgili bazı tavsiyelerde bulunur. Buna göre insan, daima temiz hava almalı, oturduğu yeri sık sık havalandırmalıdır. Fazla yemek yiyip midesine zarar vermekten çekinmelidir. Terli olduğu vakit rüzgâra çıkmamalıdır. Bu sayede insanın beden sağlığını koruyabileceğine değindikten sonra ruha karşı olan vazifeleri anlatmaktadır. “Zihni daima envar-i mearifle tenvir için tahsil-i ilim ve maarife bezl-i gayret eylemelidir.”¹⁵⁹ Yazar burada hadislerle yer vererek ilim öğrenmenin öneminden bahsettikten sonra kadınlarla ilgili nasihatlere yer verir. Kadının süslenip temiz görünmesinin dinen sakıncalı olmadığını belirtir. Ancak süslenmeye fazla önem vermenin iyi bir hareket olmadığını söyleyerek kızlara sade elbiseler giymelerini tavsiye eder. Hem giyimde hem de yeme içmede itidalli ve kanaatkâr olmayı öğütler. Mahviyet yani alçakgönüllü olmak insanın faziletlerindedir. Kızların bu fazileti kendilerine âdet edinmesi gerektiğini söyleyen yazar şu nasihati vermektedir: “Eğer arzuların tahdidini ve ihtiyacatın tahfifini öğrenir iseniz, daima az şeye memnuniyet-i kalp ile tahammül edersiniz. İnsan az bir şeye malik olmakla fakir ad olunmaz.”¹⁶⁰

Yazar, çalışıp çabalamanın önemine de değinmektedir. Sa’y ve amel insanın refah ve saadetine vesile olmaktadır. Bir işle uğraşıp onu nihayete erdirmeyi, yarım bırakmamayı tavsiye etmekte ve çalışmanın insan ruhuna neşe ve ferahlık vereceğini vurgulamaktadır. Kızların mektepten mezun olduklarında evlerine, ebeveynlerine, kardeşlerine faydalı olacak işler edinmeleri gerekmektedir. “Her kadına biçim dikiş nakış örgü vesair bu misüllü el hünelerinin bilmesi lazımdır. İleride bir ev kadını olacağını düşünerek mektepte her ders gibi el hünelerini dahi tahsile gayret

¹⁵⁹ Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak 1. Kısım*, 25.

¹⁶⁰ Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak 1. Kısım*, 29.

etmelidir.”¹⁶¹ El hünerlerini öğrenmiş olan bir hanım, kadınlık vazifelerinin baŐlıcasını yerine getirmiş olur. Bu hünerleri tahsil etmemiş kız ise aile sahibi olduğunda boş kalmaktan canı sıkılır, akranlarına karşı mahcubiyet hisseder.

Yazar eserde hayvanlara karşı vazifelere de yer vermektedir. Ahlaki faziletler, insanları birbirine karşı hoşgörü ile muamele etmeye mecbur kıldığı gibi hayvanlara karşıda hoŐg r l  davranmayı gerektirmektedir. Bir hayvanın sahibinden g receğı muameleye karşı vahŐi veya uysal olacağını söyleyen yazar insanın küçük bir karıncadan en büyük hayvana kadar bütün hayvanlara karşı sert muameleden uzak durması gerektiğini ifade etmektedir.

Yazar Şefkat ve merhamet bölümüne diğer kısımlara göre daha fazla ağırlık vermektedir. Şefkat ve merhamet insanlık vazifesi olduğu gibi aynı zamanda dini bir vazifedir. “Muhtacine elden geldiği derecede muavenet ve iyilik etmek dünyada güzel bir isim kazanmayı temin eylediği gibi ahiret e dahi mükafat-ı ilahiyeye mazhar kılar.”¹⁶² İyilik, insana rahatlık vermektedir. İnsan kalben rahat olmazsa sağlığı da bozulabilir. Bu yüzden herkesle güzel geçinmek sağlığı korumak için de önemlidir. Yazar bu bölümde kızlarla ilgili konulara da değinmektedir. Kadınlara yalnızca gerekli olduğu zaman dışarı çıkmasını, dışarıda işlerini hallederken acele etmesini tavsiye etmektedir. Bir hanımın en büyük emeli evinin düzenini sağlamak olduğu için bu noktaya dikkat etmeli ve dışarı ile ilişkilerini sınırlandırmalıdır. Hanımlar ketum olmalı, evde konuşulan konuları başkalarına anlatmamalıdır. Yazar, geçen hanımların asıl vazifeleri, kendilerine lazım olacak terbiye ve bilgiyi mektepten öğrenmeleridir diyerek ev hanımının işlerini sıralamaktadır. Bunlar, yemek pişirmek, ortalığı temizlemek, evini idare etmek, çocuklarının terbiyesine  zen göstermek, ailesinin refahı ve saadeti için çalışmak, ailesini g cendirecek kötü hareketlerden uzak durmaktır. Mektepte öğrenilen bilginin uygulandığı yer ev olduğu için kız öğrenciler gerek annelerinin gerek hizmetçilerin hareket ve tavırlarına dikkat ederek kendilerine örnek almalıdır. Yazar bir ev hanımının ev işleri hakkında günlük olarak herhangi bir kimsenin ondan “istizah etmeye” (bir husus hakkında açıklama isteme) hakkı olmadığını da belirtmektedir. Tüm gün ev iŐleriyle ilgilenip yorulan ev hanımı,

¹⁶¹ Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak 1. Kısım*, 32.

¹⁶² Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak 1. Kısım*, 36.

istirahat vaktinde bu gibi şeyler ile uğraşmamalıdır. Eğer ki kendisi yapılan işte bir eksiklik görür veya hissederse zaten kendi vicdanı onu uyarmaktadır. “Müşfik bir valide kendisini evlatlarının hakiki bir mürebbiyesi ve hanesinin en sadık bir cariyesi hükmünde telakki ederek evin dâhil-i umurunu bunun kadar düşünür hiçbir fert tasavvur olunamaz.”¹⁶³ Bu yüzden annelere itaat ve onlara iş konusunda yardımcı olmak her aile ferdinin görevidir. Yazar, hanımlar için ayıp ve çirkin görülecek bazı durumlara da değinmektedir. Birine bir şey anlatırken yaklaşarak nefesiyle rahatsız etmek, yürüdüğünde ayağını sert vurmak, esnemek aksırmak öksürmek gibi durumlarda mendil ile ağzını kapatmamak, bir yerlerini kaşımak, söze karışmak, bilmediği şey hakkında bilgili gibi konuşmak gibi hareketlerden hanım kızlar sakınmalıdırlar. Yazar bölümü bitirirken kitap boyunca anlattığı kızlara ait vazifelerini şöyle özetlemektedir:

*Bir hanım kız için vahdeniyyet-i ilahiyyeyi ve risalet-i peygamberiyi kalben tasdik ve lisanen ikrar eyleyerek evâmir-i ilahiyye ve sünnet-i seniyye-i Muhammediye dairesinde hareketle emirü'l müminin halife-i güzün sevgili padişahımız efendimiz hazretlerine itaat ve ubûdiyyet ve hükümet ve memleketine sadıka ve mutia kalmak ve ebeveyniyle büyüklerine her zaman itaat ve hürmet ve riayet ile onların rızasını tahsile çalışmak ve meziyyât-ı âliyye ve hüsn-i ahlak sahibesi olarak evinin idare ve tasarrufunu ve hanesindeki hademelerine ve hizmetinde bulunan hayvanata hüsn-i muamele ederek onları kendinden memnun etmeye gayret etmek ve ben-i nev'ine elinden geldiği mertebe hizmet ve muavenete şetebân olarak her hâl ü kârda şefkat ve merhametini kimseden deriğ etmemek daima herkesle hüsn-i imtizac ederek dünyada kimseyi zerre kadar incitmemeğe sarf ma hasl-ı gayret eylemek ve çalışmanın maddi ve manevi ve akran ve emsaliyle menafîni takdir ederek her işte mukaddem olmak bu alem-i fanide ifasıyla mükellef olduğu akdem-i vezâif-i insaniyye ve ahlakiyyeden olduğunu bilmelidir ki dâreyinde muazzez mesûd ve bahtiyar olsun.*¹⁶⁴

¹⁶³ Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak 1. Kısım*, 41.

¹⁶⁴ Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak 1. Kısım*, 47.

“Cümel-i Hikemiyye” bölümünde yazar, birkaç cümleden oluşan hikmetli sözlere yer vermektedir. Bu sözlerin muhtevası eser boyunca anlatılan konuyu pekiştirici niteliktedir. İlim öğrenmenin önemi, vicdan, hiddet hali, ifrat ve tefrit, sa’y, haysiyet-i zatiyye, gayret ve sebat konuları hakkında cümleler yer almaktadır. “Hülasa-i Fezail-i Ahlak” bölümü ise önceki bölümün devamı niteliğindedir. Saadet, vaktini boş geçirmemek, beden sağlığına dikkat etmek, iffet ve namusu muhafaza etmek, nezafet, insanlarla iyi geçinmek, iyilik yapmak, aile içinde hoşgörülü olmak, anne ve babaya hürmet ve riayet etmek, kardeşlere muhabbet duymak konuları hakkında bilgiler verilmektedir.

Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak, Ali Rıza, (2. Kısım), İstanbul: Karabet Matbaası, 1316/1899, 92s.

Eserin kapağında yer alan “İnas mekatibinin beşinci senesinde tedris olunmak üzere” ibaresinden anlaşıldığı üzere eser, inas mekteplerinde okutulan ahlak ders kitaplarından biridir.

Eser, 26 başlıktan oluşmaktadır: Cenab-ı Halık-ı Kâinat Rabbimiz Teâlâ Tekaddes Hazretlerine Medyun Olduğumuz Vezâif-i Ubûdiyet, Yalan Söylememek Yalan Yere Yemin Etmemek, Âdâb-ı Diniye, Sevgili Padişah Âlempenah Efendimiz Hazretlerine ve Hükümet-i Seniyyelerine ve Memlekete Karşı Olan Vezâif, Sadakat ve İstikamet, Haysiyet-i Şahsiye, Nefsin Noksanlarını Görmek, Mihnet Zamanında Sabır, Hiddet ve Hased, Hased, Aile, Aile İçinde Kız, Biraderlerle Kız Kardeşlerin Vazifeleri, Uhuvvet, Hademeye Karşı Vezâif-i Ahlakiye, Mektepte Kız, Muallim ve Refikalara Karşı Vazifeler, İnsanın Zatına Karşı Olan Vazifeler, Kanaat ve İtidal, Evde İdare ve Tasarruf, Sa’y, El İşlerinin Muhsenatı, Hayvanlara İyilikle Muamele Etmek, Ebna-ı Nev’ine Karşı Vezâif, Lütûf ve Kerem, Hüsn-i İmtizâc ve İstînas

Her başlığın sonunda bulunan “Vazife” kısmında konuyla ilgili sorular yer almaktadır. Bu sorular konuyu tekrar ettirecek mahiyettedir. Eserde konu aralarında örneklerle sıkça yer verilmektedir. Örnekler, “Misal” başlığı ile ayrıca numaralandırılmıştır. Buna göre eserde 23 misal bulunmaktadır. Bu örnekler bazen hikâye olarak, bazen karşılıklı soru cevap şeklinde verilmektedir. Eser kızlara hitaben yazıldığı için örnekler de kız çocukları üzerinden verilmektedir.

Yazar, esere “Vezâif-i Ubûdiyet” ile başlamaktadır. Allah’a kulluk etmenin en mukaddes vazife olduğunu belirtmektedir. Bu vazife ise emirlere uymak, yasaklardan

uzak durmak ile yerine getirilmiş olur. İnsanın Allah'a gönülden iman etmesi gerekmektedir. Ancak bu şekilde kıyamet gününde mükâfat kazanabilir. Allah'a itaat ve peygambere bağlılığın öneminden bahsettikten sonra yazar padişaha, hükümete ve millete karşı yerine getirilmesi gereken vazifeleri anlatmaktadır. Padişah, Peygamberin vekili olduğu için her Müslümanın padişahın emrine uyması gerekir. Hatta her Müslüman günde beş vakit padişah için dua etmelidir. “Evvelen padişahımıza saniyen hükümete karşı itaat ve inkıyaddan bir dakika ayrılmamak ve memleketine hüsn-i hizmet etmeyi ikdâm ve ikdas-ı vazife bilmek büyük küçük her ferdin vezâifindedir.”¹⁶⁵ İnsanın konuşma, akıl, feraset ve zekâ ile hayvanlardan mümtaz yaratılmış bir varlık olduğuna dikkat çeken yazar, insanın bu özellikleri sebebiyle yalandan uzak durmasının dini bir vazife olduğunu ifade eder. Sadakat ve istikametın insanın ziyneti olduğunu söyleyen yazar, bu sıfatlara sahip olan insanın yalan söylemekten de uzak duracağını belirtir. Sadakat insani ilişkiler için gerekli bir meziyettir. Kendi çıkarını gözetip karşısındakine sadık olmayan insanın hiç kimseye faydasının dokunması beklenemez ancak sadık ve istikamet üzere olan insan iki cihanda aziz ve muhterem olacaktır.

“Haysiyet-i Şahsiye” başlığında yazar, bir çocuğun haysiyet-i zâtiyesinin nasıl muhafaza edildiğine değinmektedir. Çocuk, hareketlerinde edebi gözetip dilini kötü sözlerden arındırmalı ve daima hüsn-i ahlakı kazanacak davranışlarda bulunmalıdır. Bu konuda yazarın verdiği âyet meali dikkat çekmektedir. “Kur’an-ı Kerim’de ‘Cenneti Firavun ve Hâman gibi mütekebbirler için değil ancak mütevaziler için halk ettim’ mealinde bir âyet-i celile de vardır”¹⁶⁶ demektedir.¹⁶⁷

Yazar eserde nefsin kusurlarını bilmek konusuna da değinmektedir. Nefsinin kusurlarını bilip bunu düzeltmeye çalışmak yazara göre büyük bir meziyettir. Bazen ebeveyn, akraba, arkadaşlar da insanın kusurunu görüp düzeltmeye çalışır ki bu noktada onlara darılmamak gerekir. Yazar, eserin diğer başlıklarında ise sabır, hiddet, hasetten bahsederek sıkıntı, zorluk anlarında sabırlı davranmanın, hemen hiddetlenmemenin, hasetten uzak durmanın faydalarını söylemektedir. Yazar, “Bir

¹⁶⁵ Ali Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak 2. Kısım* (İstanbul: Karabet Matbaası, 1899), 16.

¹⁶⁶ Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak 2. Kısım*, 22.

¹⁶⁷ Yazarın belirttiği şekilde bir ayet meali bulunmamaktadır.

hanım kız gayet mut’i hâlim sabırlı nâzik olmak lazım gelirken öyle hiddetle çehresini buruşturarak kendisini çirkin eder mi?”¹⁶⁸ diyerek kız çocuklarına hiddeti hiç yakıştıramamaktadır. Kız çocuğu ailesine, arkadaşlarına karşı, ev hanımı hizmetçilerine çalışanlarına karşı hiddetli davranmamalıdır. Ancak bazı kızların tabiatlarında ani hiddetlenme bulunabilir. Bu durum kızların çevresiyle hoş geçinememesine neden olacağı için bu kusuru nefislerinden temizlemeleri gerekir

Eserin devamında aile olmanın önemi, anne ve babanın görevleri, aile içinde kızların vazifeleri, kız ve erkek kardeşlerin vazifeleri konularına değinilmektedir. “Bir valide evin vasıta-i meserret ve saâdetidir. Valide pederin medar-ı teselliyet ve saâdetidir.”¹⁶⁹

Annenin görevi, hilm ve sabır ile dikkatini evlatlarına vererek onların yetişmesi için çalışmaktır. Babanın görevi ise evin her türlü noksanını tedarik için çalışmaktır. Yazar, evlatların anne ve babasının hakkını ödeyemeyeceği için yapacakları işlerde anne ve babasının hayır duasını almalarını ve onlar için her türlü mihnet ve meşakkate göğüs germelerini tavsiye etmektedir. Ayrıca anne ve babanın eşit derecede sevimli olması gerektiğini ifade etmektedir. Çocuk anne kucağında yetişmiş olsa bile babanın emeği anneninkinden az değildir. Anne ve baba birbirine yardım ederek bir çocuğu yetiştirip topluma kazandırmaktadır “Evladın ebeveyne karşı olan muhabbeti ‘muhabbet-i ferzendâne’ tabir olunur. Vazife-i ferzendâne muhabbet, itâat, hürmet ve şükranıyetten mürekkeptir.”¹⁷⁰ Yazar, kızların anne ve babalarına karşı vazifelerine de değinmektedir. Buna göre kızların, ebeveynlerine kalpten şükran duymaları, yaşlandıklarında onlara yardımcı olmaları ve hastalandıklarında ise tedavi etmeleri en mukaddes vazifelerindendir. Yazar, kardeşlerin bir elin parmakları gibi farklı ama birbirine bağlı olduğuna değinerek birbirlerine karşı vazifelerini anlatmaktadır. Evin büyük çocukları küçüklere örneklik teşkil edeceği için numune-i imtisal olup hareketlerine özen göstermelidir. Küçük kardeşler ise büyüklerine hürmet ve riâyet etmelidir. “Bir aile birader ve hemşireler, aralarındaki muhabbet sayesinde daima ikbal ve saadetle kâmuran olurlar.”¹⁷¹ Aile içinde dikkat edilmesi gereken önemli bir konu

¹⁶⁸ Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak 2. Kısım*, 31.

¹⁶⁹ Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak 2. Kısım*, 40.

¹⁷⁰ Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak 2. Kısım*, 42.

¹⁷¹ Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak 2. Kısım*, 49.

hizmetçilere karşı gösterilen tutum ve davranışlardır. Aile üyeleri hizmetçilere, hizmetçilerde evin hanımı ve beyine hüsn-i muamele göstermelidir. Hizmetçilerine hoşgörü ile yaklaşan ev hanımı, evinin düzenini sağladığı gibi hizmetçisini de memnun etmiş olur.

Eser, “uhuvvet” konusuyla devam etmektedir. “İnsanlar yekdiğerine olan muhabbet sayesinde nail-i refâh ve saâdet olur. Hayatın lezzeti ancak muhabbet ve uhuvvetle kaimdir.”¹⁷² Yazar kızlara dostluğun vazifelerinden bahsetmektedir. Başlıca vazifesi, yanlış yola giren dosta nasihat ile doğru yolu göstermektir. Dostlukta dikkate alınacak önemli bir nokta kızların yaşça aynı olması ve iffet, namus sahibi olanlarla arkadaşlık kurulmasıdır.

“Mektep ilim ve fezâil mecmu’u olup buraya devam edenler haylazlık ve fena huylardan masûn kalırlar”¹⁷³ diyerek “Mektepte Kız” bölümüne başlayan yazar mektebe devam eden kız çocuğunun özelliklerini aktarmaktadır. Buna göre, çehresinde “alâim-i memnuniyet” görülür, muallimelerine itaat ve riâyeti öğrenir, derslerini dikkatlice dinleyip muallimesini hoşnut ve ebeveynini mesut eder, başına gelen zorluklardan korkmayıp sebat gösterir, kendisinin hata ve kusurlarının farkında olup düzeltmeye çalışır, uslu terbiyeli ve çalışkan bir mektep çocuğu olmaya özen gösterir. Yazar böyle bir çocuğun ileride saygın bir hanım olacağını söylemektedir. Misal kısmında ise bu tanımlara uyan Fetanet Hanım’dan bahsederek, onu öğrencilere örnek göstermektedir. Fetanet Hanım, giyim kuşamı, eşyalarına gösterdiği intizamı, ders esnasında dikkatli olması, okuyup yazarken muntazam davranması ile dört dörtlük bir hanım öğrencidir. Sınıf ortamında dikkat edilmesi gereken konulardan bir diğeri öğretmene hürmet ve itaattir. Öğrettiklerine karşılık onlara kalben şükran duyulması gerekmektedir. Dikkat edilmesi gereken bir başka husus da öğrencilerin birbirleri ile hoşgörülü geçinmeleri, arkadaşları ile alay etmemeleri ve onları kıskanmamalarıdır.

Eserin sonraki bölümlerinde insanın kendine karşı yerine getirmesi gereken vazifelere değinilmektedir. İnsanın kendisine karşı ilk ilk vazifesi nezafettir. Mini mini bir hanım kız elbisesinin pak, ellerinin ve yüzünün temiz olmasına özen göstermelidir. Nezafet,

¹⁷² Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak 2. Kısım*, 52.

¹⁷³ Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak 2. Kısım*, 63.

bedenin sıhhat ve afiyetini de etkileyen bir husus olduğundan sağlığı korumak için dikkat edilmesi gereken önemli bir görevdir. Kanaat ve itidal insan için gerekli diğer iki vazifedir. İtidali, “ıfrat ve tefriti menedip arzu ve hissiyatı maruf dairesinde bulundurarak fena meyillerden uzaklaştırmak” olarak tanımlayan yazar kanaati ise “yemek ve içmekte itidalı gözetmek” olarak tanımlamaktadır. Tasarruf dikkat edilmesi gereken diğer bir noktadır. Tasarruf ile her şey güzelce kullanılıp muhafaza edilir, intizam sağlanmış olur. İntizamın sağlandığı yerde ise idare kolaylaşmaktadır. Bu yüzden “Mini mini hanımlar evde her nev’i meşguliyetlerde idare ve intizamın pek çok müstelzim olduğunu unutmamalıdır.”¹⁷⁴

İnsanın diğer insanlara karşı yerine getirmesi gereken vazifelerinin de olduğunu söyleyen yazar, bunları “adl ve şefkat” şeklinde iki kelime ile ifade etmektedir. “Adl bir kimseye fenalık etmekten mücânebet eylemek manasına mevzu olup şefkat ve merhamet dahi elden gelen lütuf ve muâveneti asla diriğ etmeyerek ifâsına gayret etmekten ibarettir.”¹⁷⁵ Daha sonra lütuf ve keremin öneminden bahseden yazar bu iki fazilette diğer insanların saadetine hizmet edildiğini söylemektedir.

El işlerinin kadınlar için can sıkıntısına en iyi çare olduğunu söyleyen yazar, mini mini hanımların el işlerini küçük yaşta öğrenmeleri gerektiğini belirtmektedir. Kasnak işi, kanaviçe ve örgü öğrenmenin yanı sıra ev işlerinde yardımcı olacak dikiş, çamaşır çorap tamiri, sade elbiseler dikimi gibi lüzumlu işleri de bilmelidir. “Daimî bir meşguliyet kadınları lüzumsuz yere söz söylemekten muhafaza ile söylemezden evvel biraz düşünmeye meydan verip lüzumsuz bir şeyi dinlememeye bahane olur.”¹⁷⁶ Fransa hükemasından meşhur Fénelon¹⁷⁷ kadınlarla ilgili eserinde şöyle demektedir: “El hünerleri kadınlar için öyle nâfi ve ehemmiyetli bir meseledir ki onları beyhude yere çalışmaktan menedip bir şey söylemezden evvel düşünmeye mecbur eder.”¹⁷⁸

¹⁷⁴ Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak 2. Kısım*, 74.

¹⁷⁵ Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak 2. Kısım*, 82.

¹⁷⁶ Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak 2. Kısım*, 79.

¹⁷⁷ Fénelon hakkında detaylı bilgi için bkz: François de Salignac de la Mothe Fénelon, *Kızların Eğitimi*, ed. Yusuf Emiroğlu (İstanbul: Muhayyel Yayıncılık, 2020).

¹⁷⁸ Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak 2. Kısım*, 80.

Yazar, diğer birçok ahlak kitabında olduğu gibi hayvanlara karşı yerine getirilmesi gereken vazifelere de değinmektedir. Hayvanların Allah'ın kullarına bir “bahşayış-ı ilahiyesi” olduğunu bilip onlara şiddetle davranmamak gerekmektedir.

Eser “Hüsn-i İmtiza ve İstînas” bölümü ile sonlandırılmaktadır. Yazara göre hayat, beşerin hüsn-i imtizaç (güzel geçinme) ve istînası (ünsiyet kurma) ile kaim olmaktadır. İnsanda bu iki husus, toplumda göreceği talim ve terbiyenin derecesine göre belirlenmektedir. Bu yüzden çocuklar küçüklüklerinden itibaren hüsn-i ahlaka sahip insanların yanında bulunmalıdırlar. Bu sayede onlardan gördükleri güzel davranışları taklit ederek öğrenirler.

Eserde sıkça âyet-i kerime kullanılmaktadır. Ayetlerin bazen sadece meali ya da Arapça metni ile birlikte meali verilmektedir. Eserde ahiret vurgusu çokça dikkat çekmektedir. Konu anlatımında, olaylar hem dünyevi hem de uhrevi açıdan ele alınmaktadır.

Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak, Ali Rıza, (3. Kısım), İstanbul: Karabet Matbaası, 1316/1899, 135s.

Eserin kapağında yer alan “İnas mekatibinin altıncı senesinde tedris olunmak üzere” ibaresinden anlaşıldığı üzere eser, inas mekteplerinde okutulan ahlak ders kitaplarından biridir.

Eser, başlık numaralarından anlaşıldığı üzere 35 başlıktan oluşmaktadır. Ancak tekrar eden numaralar bulunduğu için başlık sayısı toplamda 37'dir. Talim-i Ahlak, Aile, Talim ve Terbiye, Ebeveyn-Valide, Peder, Evladın Ebeveyne Karşı Vezâifi, Büyük Peder ve Büyük Valide, Birader ve Hemşireler, Ahbaplık, Hademe, Hademe İntihabı, Mektepte ocuk, Muallimlere Karşı Vezâif, Arkadaşlar, İnsanın Kendi Nefsine Karşı Vezâifi, İtidal ve Kanaat, İffet ve İsmet, İdare ve Tasarruf, Haset ve İsrâf, Sa'y, Haysiyet-i şahsiye, Kibir ve Gurur, Cehalet, Tembellik, Sabır ve Tahammül, Hiddet, Hayvanata Karşı Vezâif, İnsanlara Karşı Vezâif, Lütuf ve Kerem, Afv, Sadakat, Hayat-ı Aile, Nur-ı İman ve İslam, Vezâifi Zevciyet, Menaf'ı-i Zatiye, Âkile Hanım, Terbiye-i Etfal.

“Geçen sene derslerinde fezâil-i ahlâkiyeye dair malûmâtı sual ve cevap tarzında bu sene tekrar ederek mekârim-i ahlâkiyeye müteallik olan malûmâtınızı tevsi ve takviye

edeceğiz.”¹⁷⁹ ifadesinden anlaşıldığı üzere eserin 3. kısmı önceki seneye ait konuların tekrarından oluşmaktadır. Dersler muallim ve öğrencilerin karşılıklı konuşması şeklinde işlenmektedir. Eserde, âyet ve hadislerle sıkça yer verilmekte, hikayeler ve kıssalar anlatılmaktadır. Konu başlıklarının sonunda yer alan “Vazife-i Tahrir” ile öğrencilere konuyu pekiştirecek sorular yöneltilmektedir.

İlm-i ahlakın tanımı ile esere başlayan yazar ahlakın, ahlak-ı nazari ve ahlak-ı ameli olmak üzere iki kısma ayrıldığını belirterek bunları açıklamaktadır. Güzel ahlak, hilm, tevazu, şecaat, sabır, kanaat, sıdk, şefkat, merhamet, alicenaplık, şükran, afv gibi “harekât-ı memduha”dır; kötü ahlak ise cehl, hiddet, gazap, buhul ve haset, kibir ve gurur, korkaklık ve kizibtir. Yazar kadınların hüsn-i ahlaklarına dikkat etmelerini tavsiye etmektedir. “Çünkü iyice bilinmelidir ki bir kadın bir aileyi teşkil eder. Ve bir hanımın selameti ve mesudiyeti aile ve revabıtıyla hüsn-i muaşerete vabeste bulunur.”¹⁸⁰ Dini ve dünyevi vazifelere hakkıyla dikkat eden kadın topluma faydalı hizmetler gösterebilir. Çünkü bir ailede güzel ahlakı ancak anne öğretebilir.

Yazar esere aile konusuyla devam etmektedir. Peder, valide, büyük peder ve büyük validenin aile içerisindeki vazifelerini anlatmaktadır. “İnsanın başlıca hasail-i mümtazesinden birisi mensup olduğu ailesi efradına ale’l-devam muhabbet eylemesinden ibarettir.”¹⁸¹ Ancak aileye yalnızca muhabbet duymak tek başına yeterli olmamaktadır. Sadakat ve samimiyet de ailede önem verilmesi gereken kavramlardandır. Yazar, ebeveynlerin vazifelerinden birinin evlatlarına talim ve terbiye vermek olduğunu söylemektedir. Annenin vazifesi, evlatlarını şefkat ve merhamet ile yetiştirmek, ihtiyaçlarını gidermektir. Babanın vazifesi ise ailenin tüm ihtiyaçlarını tedarik etmek, aileyi himaye etmektir. Yazar annenin çocuklarının bahtiyar olması için gayret ettiğini söylerken babanın ise çocuklarının istikbali için çalıştığına vurgu yapmaktadır. Bunun yanı sıra evladın ebeveyne karşı vazifelerine de değinmekte, kızların anne ve babalarına samimi, hürmetli, itaatli davranmalarını tavsiye etmektedir. Yazar ayrıca dostluk konusu üzerinde durmaktadır. Dostluğun ilk vazifesi kötü ahlaka meyleden arkadaşı menetmektir.

¹⁷⁹ Ali Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak 3. Kısım* (İstanbul: Karabet Matbaası, 1899), 1.

¹⁸⁰ Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak 3. Kısım*, 9.

¹⁸¹ Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak 3. Kısım*, 12.

Eserin devamında aile içerisinde yer alan hizmetçiler, onlarda bulunması gereken vasıflar ve hizmetçilere karşı nasıl muamele edilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Hizmetçi seçimi önemli bir konu olarak görülmektedir. Zira hizmetçiler evde çocuklarla da muhatap olmaktadır. Dolayısıyla çocukların kötü etkilenmemesi için hizmetçilerin namuslu, iffetli, hüsn-i hal üzere olanını seçmek gerekmektedir.

“İnsan dünyaya geldiği vakit hiçbir şey bilmez fakat talim ve terbiye onu bulduğumuz hal-i kemale getirir.”¹⁸² Bu talim ve terbiyenin yapıldığı yer ise mekteptir. Yazar mektebin önemini bir hikâye üzerinden anlatarak mektebe gitmenin olumlu yanlarından söz etmektedir. Aynı zamanda buralarda edinilen arkadaşlıklardan da bahsetmektedir. Kızların mektepte birbirine iyi davranmasını nasihat etmektedir. Çünkü kızlar ileride birer hanım olarak arkadaşlarıyla karşılaştıklarında birbirlerinin mektep hallerini hatırlayacak ve bunları yâd edeceklerdir. Bu yüzden birbirlerine güzel hatıralar bırakmalıdırlar. Yazar, muallimelere karşı olan vazifeleri ebeveynlere karşı olan vazifelere benzeterek bunları hürmet, itaat, şükranîyet ve minnet olarak sıralamaktadır.

İnsanın kendi nefesine karşı olan vazifelerin ilkinin nezafet olduğunu belirten yazar, ilmi ahlakın önemli bir kısmının ilm-i hıfzı’s-sıhhadan oluştuğunu söylemektedir. Bu sebeple temizliğe dikkat etmek insanın en mühim vazifesidir. Diğer vazifeler ise itidal ve kanaattir. Devamında yazar, ahlaki faziletler ve reziletlerden bahsetmekte; burada iffet, ismet, hayâ, idare, tasarruf, israf, haset, kibir, gurur, cehalet, tembellik, sabır, tahammül ve hiddete yer vermektedir. Kadınların özellikle ev idaresinde tasarrufa dikkat etmeleri gerektiğini söylemekte ve tasarrufu seven kadının hazine değerinde olduğunu belirtmektedir. Kızların büyüdüleri zaman muktedir bir ev hanımı olmaları için gençliklerinde tembellik etmemeleri gerektiğine değinen yazar kızlara şu nasihati vermektedir: “İçinizden tembel olanlar şimdiden ıslah-ı hal ile çalışmayı itiyad edinmeli ve ileride büyük bir ev hanımı olmak için sarf-ı gayret ile tahsile râğb olmalıdır.”¹⁸³ Kızlara yakışmayan diğer bir durum hiddetli olmalarıdır. Onların halim, itaatli, sabırlı, nezaketli olması gerekir çünkü yaratılış gereği kalpleri lütuf ve kereme meyillidir. Hilm ve mülâyemetin kadınlar için gerekli özelliklerden olduğunu söyleyen

¹⁸² Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak 3. Kısım*, 40.

¹⁸³ Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak 3. Kısım*, 84.

yazar kadınların evlilikte erkeklerin hiddetlerine tahammül etmeye mecbur olduğunu da belirtmektedir. Bu sayede kadınların evlerinde rahatsızlıktan ziyade hüsn-i muaşeret ortaya çıkmış olur.

Sa'y yani çalışmanın çabalamanın en önemli mesele olduğunu söyleyen yazar ilim öğrenmenin kızlar için önemine değinerek "İyi bir ev hanımı olmak için tahsil-i ulûm ve fûnûn lâzımdır"¹⁸⁴ demektedir. Bunlar, ulûm-ı diniyye, hesap, coğrafya, tarih, idare-i beytiyye, ilm-i eşya, ilm-i ahlâk ve el hünerleridir. Kızlar, bu ilimler ile gerek ev hanımlığı gerek çocuk terbiyesi hakkında gerekli birçok bilgi öğrenirler. Yazar, bu ilimleri öğrenmiş kızın akranları arasında mümtaz olacağını ve her türlü zorluğu kolaylıkla çözeceğini ifade etmektedir. "Her ev hanımı her işini kendi kendine görebilmek iktidarını iktisab etmeye çalışmalıdır."¹⁸⁵ Bu yüzden kızların, ileride bir valide olacakları düşünülerek evin her türlü işleri ile ilgilenmeleri ve el işlerini öğrenmeleri elzem görülmektedir. Yazar, hanımların el işleri ve ev işleri ile ilgilenmesinin hiçbir zaman hor görülmediğini aksine çok kıymetli olduğunu da belirtmektedir. İnsanın gerek kendi gerek akranları nezdinde üstün olacağı bir durum varsa bunun haysiyet ve namus olacağını belirten yazar kızlara bu hususta tavsiyeler vermektedir. Kızlar ciddi, akıllı, vakur birer hanım olarak başkaları hakkında kötü konuşmamalıdır. Özellikle insanların haysiyet ve namusuna halel getirecek her türlü hareket ve sözlerden uzak durmaları gerekir. Çünkü başkalarının ayıbını söyleyen kızlar kendi değer ve kıymetini düşürür.

Yazar hayvanlara karşı yerine getirilmesi gereken vazifelere de değinmekte onlara daima hoşgörülü davranılmasını tavsiye etmektedir. Onların ihtiyaç duyduğu yiyecek ve içeceği temin edip onları muhafaza etmek bütün insanların görevidir. Devamında, "Nur-ı iman ve İslam" başlığında imanın şartlarını anlatmakta ve Müslüman olmanın faydalarına değinmektedir.

Yazar, insanın diğer insanlara karşı vazifelerini hakkaniyet, merhamet, lütuf ve kerem, sadakat, affetmek olarak sıralamakta ve bunlar hakkında bilgiler vermektedir. Hakkaniyet insanlara fenalık etmemeyi emrederken merhamet ise insanlara karşı daima iyiliği emreder. İnsanlara iyilik etmenin, saadetlerine yardımcı olmanın lütuf ve

¹⁸⁴ Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak 3. Kısım*, 70.

¹⁸⁵ Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak 3. Kısım*, 71.

kerem sayesinde olduğunu belirten yazar kızlara örnekler vererek insani ilişkilerini güzelleştirmelerini nasihat eder. Kızlar, arkadaşlarıyla arası bozulduğunda, validesini gücendirdiğinde, muallimesini üzdüğünde, birisi ondan yardım istediğinde lütuf ve kerem ile onların kalplerini hoş etmelidir. Arkadaşlarından, tanıdıklarından, akrabalarından göreceği büyük ve küçük kusurları affederek bu sayede hüsn-i imtizaç ve muaşeret ile yaşayabilir. Sadakati “Âhârın menafi’ini vikaye için menafi-i zatiyesini unutmak yani kendi nefsinin menfaat-i amme feda eylemek”¹⁸⁶ olarak tanımlayan yazar sadakatin herkes için mecburi olduğunu söylemektedir.

“Aile Hayatı” başlığında yazar, kadınların evlerinde mutluluğu ve intizamı sağlayabilmeleri için neler yapması gerektiğinden bahseder. “Kızlar için en iyi mektep kendi evleridir.”¹⁸⁷ diyerek onlara evlerinde dikkat etmeleri gereken vazifeleri anlatır. Buna göre, bir kız herkese karşı sabırlı, lütufkâr, nezaketli, çok konuşmayan, yardımsever olmalıdır. Hakiki saadet başka yerde değil aile evinde bulunmaktadır bu sebeple aile hayatını seven kızlar mesut olurlar. Yazar, saadetin devamının sağlanması için eşlerin birbirine karşı vazifeleri olduğuna da değinmektedir. Eşler birbirini gücendirmeyip akrabalarına karşı hürmetkâr olmalıdır. Bir kadın eşinin istediği şeyleri kemal-i nezaket ile yerine getirmelidir. Zira yazara göre, “Bir kadın zevcine karşı itaat ve inkiyada tab’an ve diyaneten mecbur ve medyundur.”¹⁸⁸

Yazar, Arap hükemasından birinin kızına söylediği nasihatlere yer vererek kadınlara rehber-i saadet olacak bazı hususları aktarmaktadır: Buna göre kadın, eşinin getirdiği yiyeceği, giyeceği kabul etmeli, emrettiği şeyleri yapıp, yasakladıklarından uzak durmalı, evini, üstünü başını temiz tutmalı, ev işlerini zamanında yapmalı, israftan kaçınmalı, eşinin sırlarını saklamalı, eşinin üzüntülü zamanında üzüntülü, sevinçli zamanında sevinçli olmalıdır.

Yazar, “Akile Hanım” başlığı ile bir hanımda bulunması gereken özelliklere değinmekte ve bu bağlamda Hz. Ayşe’nin sözünü aktarmaktadır. Hz. Ayşe, akıllı bir kadında bulunması gereken özellikleri şöyle sıralamaktadır: Halkla iyi geçinmeli, herkese hoşgörü ile davranmalı, emanete ihanet etmemeli, sıla-i rahimde bulunmalı,

¹⁸⁶ Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak 3. Kısım*, 103.

¹⁸⁷ Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak 3. Kısım*, 106.

¹⁸⁸ Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak 3. Kısım*, 115.

iyilik yapmalı, ihtiyaç sahibine yardım etmeli, herkesin hakkını korumalı, komşunun ayıbını örtmeli, misafire ikram etmeli ve utanma duygusuna sahip olmalıdır.

Eserin son başlığı “Terbiye-i Etfal Yahud Evlada Karşı Vezâif”tir. Yazar, çocukları iyi büyütmek terbiyelerine dikkat etmek için kızların şimdiden kendilerini hazırlamaları gerektiğini söylemektedir. “Emr-i ilâhi ve sünnet-i seniyye-i Ahmediyye’ye ittibaen tehhül edilip de çocuk validesi olduğu zaman bir kadın için en mühim mesele terbiye-i etfâldir.”¹⁸⁹ Kadınların annelik görevlerinin fitraten kendilerine verilmiş bir vazife olduğunu söyleyen yazar bu vazifenin bazen eğlenceli bazen sıkıntılı olduğuna değinmektedir. Bir çocuğu eğitmek onda bulunan iyiyi çoğaltmak kötülüğü ise azaltmak demektir. Bir çocuğun terbiyesine beşikte iken başlamak gerekir. O zamanlarda verilecek terbiyenin her şeyde etkisi görülmektedir. “Bir çocuğun talim ve terbiyesinde en ziyade gözetilecek şey sıhhat-i ahlakiye ile sıhhat-i bedeniyyenin yekdiğerinden gayri kabil tefrik olduğunu bilerek bu iki sıhhatin idamesine hasr-ı ihtimam eylemektir.”¹⁹⁰ Yazar, terbiye hususunda yapılan hataların çoğunluğunun bunları ayırmak olduğunu söylemektedir. Devamında çocuğun doğumundan itibaren hem beden hem ahlak sağlığının korunması için önem verilmesi gereken hususları sıralamaktadır. “Sıhhat-i ahlakiyenin esasını itaat teşkil eder. Bir tıfl-ı nevezade fikr-i itaat beşikte iken başlamalıdır.”¹⁹¹ Ebeveynler, çocuğa suhuletle yaklaşmalı, her arzusunu yerine getirmemeli, her eline aldığı kırmasına müsaade etmemeli, ağladıklarında her istediğini vermemeli, onlara kötü örnek olacak hareketlerden kaçınmalı, onlara verilen nasihatın aksine hareket etmemeli, onu hiçbir surette korkutmamalı, tehdit etmemeli, yanlarında konuşurken veya onlara bir şey söylerken asla yalan söylememelidir. “Mini mini masum ve masumanelerin tamamıyla kendilerini idare etmeye muvafık olacakları zamana kadar sıhhat-i bedeniye ve ahlakiyelerini hüsn-i idare ve idame etmeye çalışmak, akıllı işgüzar terbiyeli ve fazile hanımların en mukaddes vazifelerindendir.”¹⁹²

¹⁸⁹ Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak 3. Kısım*, 124.

¹⁹⁰ Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak 3. Kısım*, 127.

¹⁹¹ Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak 3. Kısım*, 133.

¹⁹² Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak 3. Kısım*, 135.

Ali Rıza tarafından kalem alınan Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak eseri üç kısım halinde neşredilmiştir. Yazarın ifadelerine göre bu eserin her bir kısmı inas mektebinin farklı kademelerinde okutulmuştur.

Yazar, âyet ve hadisler sıkça kullanmakta, olayların dünyevi yönü anlatırken uhrevi yönüne de vurgu yapmaktadır. Konular ele alınırken sürekli yapılan işlerin Allah'ın hoşnut olacağı doğrultuda yapılması tavsiye edilmektedir. Eserde anlatım, hikâye ve örnekler ile zenginleştirilmiştir. İlk kısımda sadece metin bulunurken, ikinci kısımda hikâyelere yer verilmiştir. Üçüncü kısımda ise “Vazife-i Tahrir” başlığı ile öğrencilere sorular yöneltilmiştir. Eserin üç ayrı kısmında da konular birbirine benzemekte ve genel itibariyle aynı başlıklar kullanılmaktadır. Vezâif-i ubûdiyet, aileye karşı vazifeler, kişinin kendi nefesine karşı vazifeler, öğrencinin vazifeleri, muallime karşı vazifeler ve hayvanlara karşı vazifeler kitabın bütün kısımlarında yer alan başlıklardır. Eserde zaman zaman kız çocuklarına hitaben vazifeler anlatılırken bazı yerlerde ise kızların ev hanımı oldukları zaman yapmaları gereken vazifeler üzerinde durulmaktadır. Dolayısıyla eser ideal bir kız çocuğu profili ortaya koyarken bu kız çocuğunun büyüdüğünde nasıl bir ev hanımı olacağını da gözler önüne sermektedir. Buna göre eserin idealize ettiği kız çocuğu, mektebe istekle devam eden, ileride bir ev hanımı olacağını bilerek bugünden kendisini bu vazife için yetiştiren, itaatkâr, sabırlı, nazik, temizliğine önem gösteren, hilm ve mülayemet sahibi, ciddi, akıllı vakur, başkaları hakkında kötü konuşmayan bir kişiliğe sahiptir. Eserin sunduğu ev hanımı ise hizmetçisiyle güzel ilişkiler kuran, sadeliği hayatının her alanında ön plana çıkartan, dışarıda çok vakit geçirmeyen, ketum olan, ev işlerinde intizamlı olan, evinin saadeti için çalışıp çabalayan, çocuklarının terbiyesine özen gösteren, tasarrufu seven, çalışkan, her işini kendi kendine görebilecek güce sahip, kocasına itaat eden biridir. Netice itibariyle ailede önemli bir yere sahip olan kadın, vazifelerini hakkıyla yerine getirdiği takdirde topluma katkısı büyük olacaktır.

Yazar, mektebe devam etmenin ve mektepte eğitim görmenin önemi üzerinde de durmaktadır. Dünyaya geldiğinde hiçbir şey bilmeyen bebekler talim ve terbiye ile kemale ererler. Bu talim ve terbiye ise ancak mektepte yapılmaktadır. İyi bir ev hanımı olmak için kızların mektepte alması gereken dersle şu şekilde verilmektedir: Ulûm-ı diniyye, hesap, coğrafya, tarih, idare-i beytiyye, ilm-i eşya, ilm-i ahlâk ve el hünnerleri. Mektebe giden kızlar ileride saygın ve mümtaz birer hanım olacaktır. Kızların mektepte gördüğü dersleri uygulayacağı yer ise evleridir.

Yazar, eserde el hünelerine de sıkça vurgu yapmaktadır. Bir ev hanımı için dikiş, nakış gibi el işlerini bilmek önemlidir. Hem işlerini kendi yapabilmesi açısından hem de vaktini boş muhabbetlerle geçirmemesi için ev hanımlarının bu tarz işleri küçük yaşlarda mekteplerde öğrenmeleri gerekmektedir.

Çocuk terbiyesi, eserde üzerinde durulan önemli konulardan biridir. Annelik görevi fitri olarak kadınlarda bulunmaktadır. Kızların ileride bir çocuk yetiştireceğini düşünerek şimdiden kendilerini hazırlamaları gerekmektedir. Yazar, beden sağlığı kadar ahlaki sağlığa da önem verilmesi gerektiğini düşünmekte ve bu konuya dikkat çekmektedir. Yapılan en büyük hatanın bu ikisini ayırmak olduğunu söyler. Ahlaki sağlığın itaatle olacağını belirterek bu itaatin beşikte iken başlanması gerektiğini ifade eder.

3.1.4. Nazım İçsel, Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlâkiye ve İctimaiye

Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlâkiye ve İctimaiye, Nazım İçsel, Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı, İstanbul, 1327/1911 294 s.

Nazım İçsel'e¹⁹³ ait Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlâkiye ve İctimaiye isimli eserin incelenen nüshasında müellife dair bilgilerin yer aldığı iki kapak bulunmaktadır. İlk kapakta “Nazım-Darüşşafaka Lisan Muallimi” ibaresi ve sayfanın alt kısmında “Naşiri: Tüccarzade İbrahim Hilmi”¹⁹⁴ yazmaktadır. Eserin ikinci kapağında yazar “Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslâmiyye Âzâlarından ve Dârüşşafaka'da Lisan Muallimi” olarak takdim edilir. Burada ayrıca “Terbiye-i zâtiyye, terbiye-i beytiyye, terbiye-i ictimaiyye” ibareleri yer almakta ancak bu başlıklar eserin içinde sadece muhteva olarak ele alınmaktadır.

Kitabın mektepte hangi seviyede okutulduğu bilinmemekle beraber inas rüşdiyelerinde okutulduğuna dair de herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak önsöz mahiyetinde yazılan kısımda kitapta bahsi geçen derslerin kadın hoca tarafından verildiği belirtilmektedir. Dolayısıyla kadınların muallimlik yaptıkları yer inas

¹⁹³ 1800-1900'lü yıllarda yaşadığı tahmin edilen Nazım İçsel'in öğretmen olduğu, ayrıca ders kitapları yazdığı ve Hanımlara Mahsus Gazete'de köşe yazarlığı yaptığı bilinmektedir.

¹⁹⁴ Bazı çalışmalarda, kitabı neşreden Tüccarzade İbrahim Hilmi, kitabın müellifi olarak verilmiştir. Bkz. Songül Keçeci Kurt, *Tanzimat'tan Sonra Kızların İlmî ve Ahlakî Eğitimi* (Ankara: Eğiten Kitap, 2018).

rüşdiyeleri olduğu için eserin inas rüşdiyesinde okutulmuş olma ihtimali yüksektir. Derslerin kadın muallim tarafından nasıl verileceğine önsözde şu şekilde değinilmektedir. “Tâlibattan biri dersi yüksek sadâ ile kıraat edecek, diğerleri de gözleri kitaplarında olduğu halde dinleyeceklerdir. Kıraat tamam olunca bir kere muallime hanım okuyup madde-i mebhûs anha hakkında meşruhat ve izahat verecektir”¹⁹⁵ Yazara göre bu kitap genç kızların sadece mektepte ders olarak okuduğu bir kitap değil hayatın her alanında onlara yardımcı olacak bir dosttur.

Kitap beş ana bölümden ve her bir ana bölümün altında mevcut birçok ara başlıklardan oluşmaktadır. Ana bölüm başlıkları şöyledir:

- Aile Hayatı
- Mektep Hayatı
- Hayat-ı İctimaiyye
- Hayvanata Karşı Vezâif
- Ebnâ-yı Cinsimize Karşı Vazifelerimiz

Bunlara ilave olarak kitabın sonunda şu başlıklara yer verilmektedir:

- Hükemânın Efkârı
- Kadınlara Dair Güzel Sözler
- En Kıymetdâr Bir Eteklik
- Mevâdd-ı Münderice

Genel olarak eserin dili anlaşılır olmakla birlikte her bölüm sonunda veya bazı yerlerde ara başlıklardan sonra verilen lügat kısmında, metin içerisinde geçen bazı kelimelerin anlamları açıklanmaktadır. Ayrıca konu anlatımları, resim ve çizimlerle desteklenmektedir.

Kitabın ilk bölümü aile hayatıyla ilgilidir. Anne ve babanın önemi yetim bir kız üzerinden anlatılarak, anne-baba sevgisi ve kardeş sevgisi, aile büyüklerine ve akrabaya hürmet, aileye itaat, aile sırlarını açık etmemek, aile içinde küs kalmamak, hizmetçilere hoşgörü ile yaklaşmak gibi konulara değinilmektedir. Bu bölümde yazarın sıkça değindiği nokta şudur ki bir kız çocuğu ailesine itaat etmeli, onların sözünden dışarı çıkmamalıdır. Yanlış istekleri olursa tatlılıkla, nezaketle yanlış

¹⁹⁵ Nazım İçsel, *Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlâkiye ve İctimaiye* (İstanbul: Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı, 1911), 2.

olduklarını anlatmalıdır. Bir kız, kardeşleri için numune-i imtisal olacağı için aile içindeki davranışlarına dikkat etmelidir. Yazar kızın aile içinde âkil, kâmil ve sâkin olarak bütün vazifelerini yaptığı takdirde kardeşlerini de etkileyeceğini söylemektedir. Bu yüzden hal ve tavırlarına özen gösterdiği gibi kılık kıyafetine, odasının düzenine dahi dikkat etmelidir. Aile bütünlüğü yazarın bu bölümde değindiği diğer bir konudur. Kızlar, aile bütünlüğünü bozacak davranışlardan sakınmalı, ailesinin sırlarını başkalarına anlatmamalıdır. “Terbiyesini gözetmeyen kızda aile muhabbeti yoktur. Çünkü o kızın yaptığı fenalıklar ailesini de itibarsız eder.”¹⁹⁶

Kitabın ikinci bölümü mektebin önemini anlatmaktadır. Mektep nedir diyerek konuya başlayan yazar mektebi şöyle tanımlamaktadır: Mektep, “Bir kızın kalb ve akıl gözünü açarak Yaradanını, dünyasını, vatanını, ailesini, nefsini hâsılı her şeyi ona gösterir.”¹⁹⁷ Mektep bir insanın hayatı boyunca lazım olacak bilgileri öğreten yerdir. Yazar, kızların bu dönemde rahatlıkla gidebilecekleri mektepler olduğuna, kendileri için anlaşılır kitaplar yazıldığına eskiden validelerinin bu şansa sahip olmadığına değinerek mektebin önemini anlatmaktadır. Eser, okuyup-yazmanın ne kadar büyük bir mükâfat olduğundan da bahsetmektedir. “Bir kadın ne kadar dirayetli becerikli olursa olsun eğer eli kalem tutmaz ve gözleri bir yazıyı okuyamazsa idare-i beytiyesi yolunda olmaz.”¹⁹⁸ Bu yüzden kızlar ileride vazifelerini hakkıyla yerine getirebilmek için mektebe devam etmeli, derslerini başarıyla geçmelidir. Yazar kız çocuklarına, okumaya öğrenmeye meraklı olmalarını nasihat etmektedir. Genç kızların mektepte dikkat etmesi gereken durumlara da değinmektedir. Bir kız, mektepte geçirdiği zamanın kıymetini bilerek dersi can kulağıyla dinlemelidir. Onun başlıca vazifesi mektepte geçirdiği zamanın bir dakikasını bile ziyan etmemektir. Ders esnasında muallimeyi oyalayarak, dersi sürekli tekrar ettirmek bir kıza yakışmayacak davranışlardandır. Sırasında otururken toplu olmaya özen göstermek, kitap ve defterlerini temiz tutmak, ellerini sıranın altına indirmemek, ayaklarını uzatmamak gibi hareketlere de dikkat etmelidir. Bir diğer dikkat edilmesi gereken durum ise mektep nizamına uymaktır. Muallimenin gösterdiği doğrultuda ders vaktinde ders yapmak, istirahat vaktinde dinlenmek gerekir. “Mektebin nizamına itaat, kızları

¹⁹⁶ İçsel, *Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlâkiye ve İctimaiye*, 11.

¹⁹⁷ İçsel, *Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlâkiye ve İctimaiye*, 45.

¹⁹⁸ İçsel, *Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlâkiye ve İctimaiye*, 67.

bilahare umur-ı beytiyede lazım olan tertip ve intizama riayete alıştırrır.”¹⁹⁹ Muallimenin sınıfta olmadığı zamanlar mektebin nizamını bozacak davranışlar yapmaktan sakınılmalıdır. Muallimenin yapmış olduğu bir nasihat karşısında ona dik dik cevap vermek, asabiyetle davranmak yanlış bir tutumdur. Muallimenin vermiş olduğu nasihat karşısında bir kızdın beklenen cevabı yazar şöyle ifade etmektedir: “Sevgili hocam, nazar-ı dikkatinizi benden dūr tutmadığınızdan dolayı size teşekkürler ederim. Vakıa olan hatalarımı tashih ve hatta bazen beni tekdır etmeniz, hakkımda büyük bir lütuf ve teveccühünüze delalet eder. İhtarınız vechile hareket etmeye çalışacağım ve teveccühlerinizi ömrümün nihayetine kadar unutmayacağım.”²⁰⁰ Yazar, mektepte aynı sınıfta bulunan kızların yaşlarının da aynı olduğunu hatırlatarak birbirlerine karşı daima edeple, nezaketle davranmaları gerektiğini anlatmaktadır. Eđer refikalar birbiriyle küsmüşse derhal barışmalı, küslüğü uzatmamalıdır. Bölümün devamında muallimeye hürmet ve riayet, arkadaşlara güzel muamele etmek, hakiki dostluk gibi konular üzerinde durmakta ve el işlerinin faydalarından, mektepten firar etmenin kötülüğünden bahsetmektedir. Her işi vaktinde yapmak, arkadaşlarına yardım etmek, iyilik yapmak, boşboğazlık etmemek, büyüklere söylenmemek, arkadaşlarının kusurlarını ortaya çıkarmamak, çalışmaktan usanmayıp gayret etmek ile ilgili nasihatlere de yer vermektedir.

Kitabın üçüncü bölümünde cemiyet içinde yaşamanın gerektirdikleri anlatılmaktadır. İnsanın kendine karşı vazifeleri olduğu gibi vatanına, cemiyetine karşı da vazifeleri bulunmaktadır. Bir kızın vatanına karşı vazifeleri erkeklere nazaran farklıdır. Erkekler askerlik yapmakla sorumlu iken kadınların vazifeleri merhametli, şefkatli birer valide olarak “Evlatlarını, memleketlerini seven ve memleketleri için çalışan birer vatanperver olacak surette büyütüp terbiye etmek”²⁰¹ şeklindedir. Erkekler hükümet dairelerinde memur olurken kadınlar burada çalışmakla zorunda değildirler. Kadınların vatanlarına karşı diğer bir vazifesi, savaş zamanlarında yaralı askerlere yardımcı olmaktır. Bir kızın vazifelerini tanınması, sosyal hayat içinde yapacağı işleri bilmesi çok önemlidir. Yazar burada kızların, vazifelerini bilmemeleri sebebiyle yaptıkları işlerin sonucunu kestiremediklerini ve yanlışla düştüklerini belirtmektedir.

¹⁹⁹ İçsel, *Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlâkiye ve İctimaiye*, 83.

²⁰⁰ İçsel, *Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlâkiye ve İctimaiye*, 71.

²⁰¹ İçsel, *Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlâkiye ve İctimaiye*, 117.

“Dirayetli bir kız olmanız için hangi şeyleri yapmak ve hangilerinden sakınmak iktizâ ettiğini anlamaya borçlusunuz.”²⁰² Bu yüzden bu kitap kızların vazifelerini anlatmaktadır. Yazar bir parantez açarak mutlu olmanın sırlarından bahsetmektedir. Bunlar, pâk vicdanlı olmak, daima vicdanının sesini dinleyip onun kabul etmeyeceği şeyi yapmamak, başkalarına hizmet ve muavenette bulunmak için zahmete katlanmaktır. Aynı zamanda Bir kızın vazifelerini tamamıyla gönülden gelerek yapması, elindekine kanaat etmesi, kendinden aşağıda olan insanları görüp haline şükretmesi kâinata muhabbet duyması ve en sadık arkadaş olan kitapları sevmesi mutlu olabilmesi için gereklidir. Yazar bölüme devam ederek, kızların her daim ilim ve terbiyelerine uygun hareket etmeleri gerektiğini söylemektedir. Eğer bir kız aksi tabiata sahipse “ben böyleyim” demek yerine tutum ve davranışlarını azim ve sebat göstererek düzeltmeye uğraşmalıdır. Çünkü iyi âdetler yavaş yavaş ve çalışarak kazanılmaktadır. Ahlakını güzelleştirmek için çaba göstermek çok değerlidir ve güzel ahlaka sahip kimse herkes tarafından sevilir. Bu bağlamda muallime öğrencilerine insanda iki türlü güzellik olduğunu söyleyerek kızların bunlardan cemal-i maneviye yani ahlak güzelliğini önemsenmesi gerektiğini nasihat etmektedir. Bir kız küçük yaşından itibaren ahlakını güzelleştirmeye başlamalıdır. “Haysiyetli sabâvet ihtiyarlığa hürmet ve şeref hazırlar. Terbiyeli bir kızın ahlakı ne ise terbiyeli bir kadının ahlakı yine odur.”²⁰³ Yazar kızlara zekâlarıyla, ailelerinin rütbeleriyle, mevkileriyle mağrur olmamalarını, yapacakları işte sebat gösterip işlerini ertelememelerini, cesaretli olmalarını, ikiyüzlülükten sakınıp merhametli olmalarını, hiddetten uzak durmalarını öğütlemektedir. Kızların süslenmesi konusunda aşırıya kaçmaması gerektiğini, ölçülü ve yerinde ziynetler kullanmasını da nasihat etmektedir. “Süslenmeye merak idarenin düşmanıdır”²⁰⁴ idare ise bir kızın mühim vazifelerinden birisidir.

Kitabın dördüncü bölümü hayvanlara karşı vazifelerin anlatıldığı, en kısa bölümdür. Yazar, hayvanlara eziyet etmemek, zahmet vermemek ve her daim hüsn-i muamele ile davranmak gerektiğinden bahseder. Hayvana şiddet uygulamak insanlığa yakışmayan bir durumdur. Hayvanlara karşı zalim olan bir kimsenin, insanlara da zulmetmesi

²⁰² İçsel, *Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlâkiye ve İctimaiye*, 121.

²⁰³ İçsel, *Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlâkiye ve İctimaiye*, 141.

²⁰⁴ İçsel, *Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlâkiye ve İctimaiye*, 192.

kaçınılmazdır. Hayvanlara zalimce muamelede bulunmak, onlara fazla yük yüklemek ve çok iş yaptırmak onların hastalanmalarına hatta ölmelerine yol açmaktadır. Bu durumda onlara güzel muamelede bulunmak insanların menfaatine olan bir durumdur. Yazar, son başlıkta farklı bir konuya değinerek bölümü bitirmektedir. Burada insanların emek vererek ürettikleri eşyaların kıymetini bilmeleri ve onları boş yere ziyan etmemeleri gerektiğinden bahsetmektedir.

Yazar, kitabın beşinci ve son ana bölümünde insanlara ve Hak Teâlâ'ya karşı vazifeleri anlatmaktadır. Adalet ve merhametin ne demek olduğuna hikâyelerle değinmektedir. Bunların önemi ve farklılıklarını belirtip insanları aldatmanın yanlışlığı hakkında bilgi vermektedir. Adalet ve merhamet insanların birbiriyle uyum içinde yaşamasını sağlamaktadır. “Heyet-i ictimaiye de mesudâne yaşamak için en birinci vasıta insanların yekdiğerine adalet ve merhametle muamele etmeleridir.”²⁰⁵ Emanete hıyanet, başkasının malına göz koymak, insanları aldatmak, iftira etmemek, el şakaları yapmamak gibi konuların üzerinde durmaktadır. Eser, sadaka vermenin öneminden bahsederken sadakayı iş gördürmek suretiyle yani bir iş yaptırmamanın karşılığında vermenin daha faziletli olduğuna değinmektedir. Yazar, genç kızlara, her şeye itiraz etmemelerini, işlerini ihmal ederek büyük hatalara sebebiyet vermemelerini, dedikodudan uzak durmalarını, başka dinden olanlara hakaret etmeyip hüsn-i muamelede bulunmaları gerektiğini öğütlemektedir. Vatan sevgisine burada da değinen yazar, vatan hakkında insanların fikir ve görüşlerde bulunabileceğini, kimisinin mevcut yönetimi sevip kimisinin eleştireceğinden bahsetmektedir. Bu noktada yazar, kızların dikkatli davranarak vatanının ilerlemesini ve gelişmesini istemeyen kişilere karşı doğru bir tavır takınması gerektiğini söylemektedir. “Böyle bir söze karşı sükût edersen sende hain bir insan sayılırsın. O sözü kemal-i nefretle reddedersen vatanına muhabbetini ispat etmiş olursun.”²⁰⁶ Vatan sevgisi tüm insanlığı sevmeye engel bir durum değildir. Ecnebi memleketlerin insanlarını sevip onlardan yardımları esirgememek gerekmektedir. Bölüm başlığında Hak Teâlâ'ya karşı vazifeler ifadesi geçmekle birlikte metinde dini vazifelere çok değinilmemekte, ibadet başlığı altında kısaca bilgi verilmektedir. İbadetin öneminden bahseder yazar, insanın en büyük vazifesinin ibadet olduğunu söyler. Çünkü “İbadetin kalbe verdiği zevk ve

²⁰⁵ İçsel, *Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlâkiye ve İctimaiye*, 211.

²⁰⁶ İçsel, *Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlâkiye ve İctimaiye*, 241.

kuvveti dünyada hiçbir şey veremez”²⁰⁷. Yazar Allah’a ibadet edenlerin yalnız insanlar olmadığını, yaprakların, kuşların, çiçeklerin, ağaçların kendilerine has sadâ ile Allah’a niyazda bulunduğunu, hamd ve şükrettiğini söylemektedir.

Beşinci bölümün son konu başlığında “Muallime Hanımın Nutku” isimli parçaya yer verilmektedir. Burada muallimenin, eğitimini tamamlayan öğrencilerine son derste verdiği nasihatler anlatılmaktadır. Muallimeye göre, mektepten mezun olan öğrenciler, evlendikten sonra sosyal hayata karışacaklar ve hayatlarında birtakım olaylarla karşılaşacaklardır. Bu olaylara karşı nasıl muamelede bulunmaları gerektiğini işte bu kitap anlatmaktadır. Bu yüzden kitapta işlenen dersler kızlar için önemlidir. Konuşmasının devamında bir kadından örnek veren muallime, fakir iken zengin bir konağa hanım olduğunu ama fakirlik günlerini aklından çıkarmayarak evini idare ettiğinden bahsederek öğrencilerinin bu kıssadan ibretler çıkarmasını istemektedir. Zenginlik, mal, mülk geçici durumlardır ve asıl önemli olan güzel ahlakıdır. Kadınlar ne ailelerinden kalan servetin zenginliğiyle ne de eşlerinden gelen zenginlikle övünmemelidir. “Zengin bir kadın servet-i zahirede yüksek bir tabakada bulunmakla beraber hakikatte fakir bir kadının bulunduğu mertebeden bir adım yukarı çıkamaz.”²⁰⁸ Kibar hanımlar, kalplerinde merhamet olan, nezaket iffet sahibi kimselerdir.

Eserde, ana bölümlerden ayrı olarak yer verilen “Hükemânın Efkârı” adlı başlıkta otuz yedi ayrı konuya değinilmektedir. Dostluk, sebat, şefkat, cesaret, cehalet, can sıkıntısı, intizam, iftira, vicdan, merhamet bunlardan bazılarıdır. Bu kavramlar hakkında yazar bazen kısa kısa açıklamalar bazen örnekler vererek okuyucuya nasihat etmektedir.

“Kadınlara Dair Güzel Sözler” eserin sonunda bulunan diğer bir başlıktır. Yazar, kadınların zahiri güzellikleriyle isimlendirildiğini hâlbuki bu kadınların türlü türlü zahmet ve tehlikelere göğüs gerdikleri için başka sıfatlarla da anılması gerektiğinden bahsetmektedir. Devamında kadınlarla ilgili yer alan yirmi altı sözde de kadınların ahlaki güzelliklerini vurgulamaktadır. Bu sözlerin bir kısmı ar, edep, iffet ile ilgilidir. “Edep ve hayâsı olmayan bir kadın kokusuz çiçeğe benzer. Güzel bir kadın nazara, iyi kadında kalbe hoş görünür. Bunlardan biri cevher diğeri hazinedir.”²⁰⁹ Yazar, kadın-

²⁰⁷ İçsel, *Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlâkiye ve İctimaiye*, 244.

²⁰⁸ İçsel, *Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlâkiye ve İctimaiye*, 253.

²⁰⁹ İçsel, *Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlâkiye ve İctimaiye*, 270.

erkek ilişkisi hakkında da şu sözlere yer vermektedir. “Kadınların en hayırlısı zevcinin varlığına şükür, yokluğuna sabredendir. Erkeğin birinci meskeni kadındır. Kadın erkeğin kalbidir.”²¹⁰ Sözlerin genelinde vurgulanmak istenilen nokta kadınların maddi güzelliğinden ziyade ahlak güzelliğinin daha önemli olmasıdır.

Eserin son başlığı olan “En Kıymetdar Bir Eteklik” yazısı, görsel olarak dik bir üçgeni andırarak estetik bir biçimde oluşturulmuş, kelimelerin son harfleri kaf veya kef olacak şekilde biçimsel itibariyle eteğe benzetilerek yazılmış bir bayram hediyesi yazısıdır. Yazıda yemek pişirmek, dikiş dikmek, kadınlığın şeref ve meziyetlerini yerine getirmek, nazik, iltifatlı, müsamahakâr olmak gibi kadınların vazifelerine yer verilmektedir. Devamında kısa kısa hikâyeler ve sözler bulunmaktadır. Bunlardan biri şöyledir: Bir adamın çocuğu olmadığı için Allah’a yalvarması sonucunda Allah ona bir çocuk nasip eder. Ancak bu çocuk hayırsız biri olarak kötü işlerle meşgul olur. Bu örnek hikâye üzerinden eserde, “Kadınlar dünyaya fena evlat getireceklerine yılan doğursalar daha iyidir” ifadesi yer almaktadır. Diğer bir hikâyede, bir madamın Napolyon’a dünyanın birinci kadını kimdir sorusunu sorması üzerine, Napolyon’un da “Çok çocuk doğurandır” cevabını vermesidir. Burada yer alan hikâye ve sözlerin vurgulamak istediği bir nokta, kadınların eşleri ile hüsn-i muamele ederek hoşça geçinmeleri, aile saadetini sağlamalarıdır. “Bir ailede rahatla yenilen kuru ekmek, kavga ve şamata ile yenilen nefis yemeklerden daha iyidir.”²¹¹ Yazar, kadın nedir sorusuna da şöyle cevap vermektedir: “Kadın! Bu nam ne kadar samia nevaz. Kadın! Bir eser-i enfestir, esrar-ı nefâseti anlaşılmaz, tasvir-i ilahidir, tasvir-i beşere sığmaz.”²¹²

Nazım İçsel tarafından yazılan Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlâkiye ve İctimaiye eseri, mekteplerde ders kitabı olarak okutulduğu için konuyu genellikle hikâyeleştirip örnekler vererek anlatması bakımından akıcı bir kitaptır. Ayrıca eserin son kısımlarında bulunan kadın ile ilgili yazılar, hikâyeler ve sözler muhtevayı zenginleştirmektedir.

²¹⁰ İçsel, *Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlâkiye ve İctimaiye*, 273.

²¹¹ İçsel, *Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlâkiye ve İctimaiye*, 278.

²¹² İçsel, *Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlâkiye ve İctimaiye*, 278.

Eserde dini vazifeler başlığı olmasına rağmen metinde bu vazifelere çok değinilmemesi, dini referanslara yer verilmemesi kitabın yazıldığı dönemin etkisini taşıdığını göstermektedir. Padişaha övgüye rastlanılmaması da II. Meşrutiyet dönemi özelliklerindedir. Eserde hayvanlara karşı vazifeler bölümü de yer almaktadır. Son dönem Osmanlı ahlak kitaplarında da yer alan bu bölüm kızlara hayvan sevgisini aşlamak için önemlidir.

Eserin değindiği önemli konulardan biri de vatan sevgisidir. Özellikle II. Meşrutiyet dönemi kitaplarında sıklıkça vurgusu yapılan vatan sevgisi bu eserde de işlenmektedir. Kızların vatanına karşı vazifeleri anlatılmaktadır. Erkekler vatani vazifelerini yapmak için askere giderken kızlardan beklenti daha farklıdır. Kızlar, merhametli, şefkatli birer valide olarak vatanperver evlat yetiştirmekle yükümlüdürler. Annelerin evlatlarının, memleketlerini seven, bunun için çalışan bireyler olmalarına özen göstermeleri gerekmektedir.

Eser, kızları iyi birer insan olarak yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda onların ahlaklarını güzelleştirecek nasihatlerde bulunmaktadır. Kızları iyi birer insan olmak için terbiye ederken onların toplumdaki rollerini yerine getirmede yardımcı olacak bilgiler içermektedir. Bir kızın mektepten çıktığı vakit er ya da geç evlenmesi beklenir. Bu yüzden kitapta bazen doğrudan ama daha çok dolaylı yoldan kızların iyi birer eş, ev hanımı olmaları yönünde nasihatler, bilgiler verilmektedir.

Eserin değindiği bir diğer nokta mekteplerde eğitim almanın önemidir. Mekteplerin kızların kalp ve akıl gözünü açan, onlara kıymetli bilgiler öğreten yer olarak tanımlanması dikkat çekicidir. Kızların mekteplere devam etmesi için imkânlarının iyileştirildiğine de vurgu yapılmaktadır. Nitekim eserin yazıldığı tarihlerde inas rüşdiyelerinin sayıca çoğaldığı bilinmektedir. Okumanın, mektebin öneminden bahsederken yazarın alt metinde sürekli değindiği husus, eğitilmiş bir kızın iyi bir anne olacağıdır. İyi bir anneden beklenen davranışlar, tutumlar, En Kıymetdar Bir Eteklik başlıklı makalede detaylıca anlatılmaktadır. Bir kız mektebe devam etmez, düzenine uyum sağlamazsa cahil olur. Dolayısıyla bu durumda cahil bir anne olması kaçınılmazdır. Mektebin kızlar için önemli olmasının diğer bir nedeni, mektep nizamının ev nizamına benzemesidir. Mektepteki düzene alışan, öğrenen bir kız, kendi evinde de düzenli, tertipli olacaktır. Bu yüzden özellikle ev idaresi konusu mektepte öğrenilmesi gereken önemli bir konudur. Okuma yazma bilmeyen bir kızın ev idaresini hakkıyla yapamayacağı da belirtilir. Mektep bir kız için onu hayata hazırlayan önemli

bir süreçtir. Mektepten çıktıktan sonra kızlar karşılarında idare edilecek bir ev bulmaktadır. Bu yüzden burada öğrendiği bilgiler evlendiğinde işine yarayacak bilgilerdir.

Kitabın genel olarak anlattığı kız çocuğu ailesine itaat noktasında sorun yaşamayan, okumayı yazmayı seven, bilgi sahibi, geçimli, mülayim, merhametli, şefkatli bir profile sahiptir. Kızlarla ilgili dönemin gerektirdiği bakış açısına sahip olan yazar bunları kitabına aktarmaktadır.

Eserde kadınlara dair güzel sözlere yer verilmekte, bu sözler ile kadınların maddi güzellikleriyle değil manevi güzellikleri ile ön plana çıkması gerektiğine değinilmektedir. Eserin beşinci bölümünün son başlığı olan Muallimenin Nutku'nda, muallime hanım öğrencilerine artık mektepten mezun olacaksınız demektir. Mektepten mezun olan bir kızın evlenmesi, ev hanımı olması beklendiği için kitabın devamında kadınlara hitaben yazılan parçalar olması dikkat çekicidir. Nitekim yazarın önsözde yer verdiği gibi “Sınıflarını ikmal edip mektepten çıktığın zaman bunu yine elinden bırakma, daima yanında sakla, bu kitap senin dostun, sadık bir rehberindir” ifadesinden de anlaşılacağı üzere bu kitap kızların hayatlarının devamında yardımcı olacak bilgileri içermektedir. Dolayısıyla kitap boyunca anlatılan ahlaklı kız profilinin son parçalar ile ahlaklı kadın profiline dönüştüğü görülmektedir.

3.1.5. Ali Seydi, Terbiye-i Ahlakiye ve Medeniye

Terbiye-i Ahlakiye ve Medeniye, Ali Seydi, İstanbul Artin Asaduryan Matbaası, 1328/1912, 32 sayfa.

Ali Seydi²¹³ tarafından kaleme alınan eserin kapağında yer alan “Mekatib-i ibtidaiye-i inase mahsus” ibaresinden anlaşıldığı üzere bu kitap, inas ibtidai mekteplerinde okutulan ahlak ders kitaplarından biridir.

²¹³ Ali Seydi Bey (1870-1933), Erzincan'da doğdu. Erzincan Askerî Rüşdiyesi ve Mülkiye İdâdîsi'ni bitirdi. Çeşitli mekteplerde hocalık yaptı. 1933 yılında Ekim ayında hastalanarak vefat etti. Ali Seydi Bey bilhassa eserleriyle Türk eğitim ve fikir hayatına önemli hizmetlerde bulunmuştur. Meşrutiyet aydınlarının birçoğu gibi maarif sahasındaki eksiklerin giderilmesinin önemine inanmış, bunun için pek çok eser yayımlanması gerektiği üzerinde durmuştur. Bu sebeple birçoğu ders kitabı mahiyetinde olan doksandan

Eser beş bölümden oluşmaktadır. Bölüm başlıkları şöyledir:

- Temizlik - Pis Boğazlık - İntizam-İlim
- Aile - Babaya Edilecek Hizmet - Anaya Olunacak Hürmet ve Muhabbet-Kardeşlik - Akrabalık
- Vatan
- Ahlak
- Ahlaka Dair Durûb-i Emsal

Bölüm başlıklarının yanı sıra yazar kitap boyunca genellikle paragraf başlarında bazen iki üç paragraf sonrasında numaralandırma yapmıştır. Bu numaralandırmaya göre 38 madde vardır. Ancak tekrar eden numaralar ile madde sayısı 40'tır. Yazar, çoğunlukla sayfa sonlarında dipnot şeklinde "Sualler" altında öğrencilere konu ile ilgili birtakım sorular yöneltmektedir. Soruların mahiyeti kitabın içeriğini tekrar etmeye ve konuyu pekiştirmeye yöneliktir. Kitabın kahramanı "Pakize" isimli bir kız çocuğudur ve konular, Pakize'nin evde, mektepte, çevresinde karşılaştığı olaylar üzerinden anlatılmaktadır. Eserde çocukların anlayabileceği bir dil kullanılmıştır. Anlatım çoğu zaman, Pakize'nin validesine, muallimesine soru sorması veya onların Pakize'ye sorular yöneltmesi ile sohbet şeklinde geçmektedir. Kitapta güzel sözler, şiirler, bulunmaktadır. Şiirlerin, kısa ve anlaşılır bir şekilde seçilmesi hitap ettiği öğrencilere uygunluğunu göstermektedir.

Eserin ilk bölümü temizlik, intizam ve ilimle ilgilidir. Yazar, başlıkta bulunan kavramların tanımlarını vermek yerine onları örneklerle anlatmaktadır. Daha çok Pakize üzerinden giden anlatım bazı yerlerde annesi ve öğretmenin sözleri ile desteklenir. Pakize yaşlarına göre gerek davranışları gerek ahlakı ile dört dörtlük bir kızdır. Hem okul yaşamında hem evde uyumlu, sevilen, güzel ahlaklı biridir. "Kendisini sevmeyen yok idi. Çünkü bunun güzel huyları var idi. Güzel huylu olanları elbette herkes sever."²¹⁴ Bölüm boyunca vazife kavramı sıklıkla kullanılmaktadır. Pakize'nin yaptığı her şeyin onun bir vazifesi olduğuna değinilmektedir. Öncelikle temizliğin önemine vurgu yapan yazar, Pakize'nin ne kadar temiz bir kız olduğunu

fazla eser kaleme almıştır. Mustafa İsmet Uzun, "Ali Seydi Bey", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2/445.

²¹⁴ Ali Seydi, *Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye* (İstanbul: İstanbul Artin Asaduryan Matbaası, 1912), 3.

anlatmıştır. Pakize, anne ve dadısının uyarısına gerek kalmadan sorumluluklarını yerine getirmekte ve kişisel temizliğine özen göstermektedir. Giyinip süslenmek konusunda ise itidalli davranır. Herkese güzel görünmek için nesi varsa takıp takıştırmaz, kıyafetlerinin temizliğine ve uyumuna dikkat eder. “Velhasıl Pakize temizliği (vazife) edinmiş ve dışı temiz olanın çok defa içi, kalbi de temiz olur sözü kendisine pek hoş gelmiş idi.”²¹⁵ O, bedeninin temizliğine verdiği önemi eşyalarına karşı da göstermektedir. Düzenli olmak Pakize için oldukça önemlidir. Yeme-içme şekli, uyku saatleri ve mektebe gidip gelme vakitleri düzenlidir. Vakti intizamlı kullandığı gibi eşyalarına da aynı derecede özen gösterir. Pakize, pis boğazlı bir kız değildir. Vakitli vakitsiz yemekten sakınır, ağır şeyler yemez. Annesi bir gün O’na: “Kızım! İnsan yemek için yaşamaz, yaşamak için yer. Onun için bizi yaşatabilecek, midemizi bozmayacak, bizi hasta etmeyecek şeyleri yemeli, vücudumuza, beslenmemize yaramayacak yemekleri, yemişleri vakitli vakitsiz yemekten sakınmalıyız.”²¹⁶ demiştir. Pakize annesinin sözlerini dikkate alıp bunun gereğini yerine getirmeyi vazife bilmiştir. Pakize’nin güzel huylarından bir diğeri de ilim öğrenmeye hevesli olmasıdır. O, evlerine gelip giden tanıdıklarından gördüğü kadarıyla cahil ile okumuş kadın arasındaki farkı ayırt etmektedir. İlimin herkese lazım olduğunu düşünmektedir. Pakize’nin gözlemlerine göre cahil kadınlar, kaba, münasebetsiz, sevimsiz iken okumuş kadınlar, nazik ve sevimlidirler. Okumuş kadının çocuğu diğerinin çocuğuna göre daha terbiyelidir. Bir gün bir muallimesi Pakize’ye şöyle der; “Bir kız bahtiyar olmak isterse okuyup yazmalıdır. Bir kızın mektepten aldığı şehâdetnâme validelik için bir icazetnâmedir. Böyle icazetnâmesi olmayan bir kız ileride valide, hakiki bir valide olamaz.”²¹⁷ Öğretmenin bu sözleri Pakize için çok önemlidir. Bu sebeple Pakize ders çalışmayı bir vazife olarak görmektedir.

Eserin ikinci bölümü, anne babaya saygı göstermek ve aile, akrabalık bağları ile ilgilidir. Bu bölümde, aile içinde gösterilmesi gereken hürmetin önemi anlatılmaktadır. Baba, evlatlarını besleyip büyüttüğü, onlara baktığı için hürmet edilmesi gereken kimsedir. Pakize dünyada kendisine en çok iyiliği dokunanın babası olduğunu söyler. Baba daha çok maddi yönden çocuklarına destek olurken annenin rolünü anlatmak için

²¹⁵ Seydi, *Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye*, 4.

²¹⁶ Seydi, *Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye*, 4.

²¹⁷ Seydi, *Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye*, 7.

“terbiye etmek” fiili kullanılmaktadır. Pakize annesine hitaben şöyle demiştir: “Dünyaya geldiğim günden beri uyutmak, beslemek, büyütme, terbiye etmek için ne kadar zahmetler çektin? Kaç geceler uykusuz kaldın?”²¹⁸ Yazar, Pakize’nin annesinin sözünden ayrılmadığını “kıl kadar” ifadesi ile belirterek anneye itaatin tam teslimiyetle olması gerektiğine değinmektedir. Saygı göstermenin gerekliliğini daha iyi kavratmak için saygısız insanı adi hayvanlara benzetmiş ve hayvan ile insanı ayıran özelliklere ara ara vurgu yapmıştır. Anne ve babaya hürmetten sonra kardeşler gelmektedir. Çünkü insanın kardeşleri ile arasında kan, can, namus bağı vardır ve dünyada ona en yakın olan kişilerdir. “Artık bir adam kendi kardeşlerini sevmez ise başkalarını hiç sevmez. Demek ki insan ile hayvan arasındaki farklardan biri de kardeş muhabbetidir.”²¹⁹ Eserde aileye verilen önem anlatıldıktan sonra arada kan bağı olduğu için akrabalara karşı da terbiyeli olmak gerektiğinden bahsedilmektedir. Daha sonra ise komşulara hizmetçilere hoşgörü ile davranılmasının önemi üzerinde durulmaktadır. Pakize’nin özen gösterdiği diğer bir nokta misafirlige gittiğinde edep kurallarına uyması, terbiyesizlik etmemesidir. Terbiyesiz çocuklar gibi oda kapılarını pat diye açıp girmez, elinin tersi ile 3 defa vurup cevap aldıktan sonra odaya girer. Pakize’nin nezaketi: “Kendisine bir şey sorulduğu zaman yalnızca evet, hayır ile cevap vermeyip ‘Evet efendim!’, ‘Hayır efendim!’, ‘Teşekkür ederim efendim’ gibi nazikâne bir yolda cevap verirdi.”²²⁰ şeklinde ifade edilmektedir. Nitekim Pakize insanlarla muhatap olurken gayet kibar ve nazik bir üslupla konuşmaktadır.

Eserin üçüncü bölümünde vatan sevgisi anlatılmaktadır. Vatan sevgisinin ne kadar önemli olduğundan ve Pakize’nin vatanına beslediği duygulardan bahsedilmektedir. “Üzerinde doğup büyüdüğümüz, içinde ecdadının kemiklerinin gömülü olduğu yeri kim sevmez ki, Pakize gibi temiz yürekli, terbiyeli bir kız sevmesin!”²²¹ Aile ve muallimler çocuklara vatan sevgisini küçük yaşlardan itibaren öğretmektedir. Muallimelerinden vatan sevgisinin önemini öğrenen Pakize, asker olamayacağı ve vatanının selamet ve saadeti için hükümete vergi veremeyeceğinden dolayı

²¹⁸ Seydi, *Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye*, 10.

²¹⁹ Seydi, *Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye*, 10.

²²⁰ Seydi, *Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye*, 11.

²²¹ Seydi, *Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye*, 13.

üzülmektedir. Vatana hizmet etmek için neler yapabileceğini düşünerek şu sonuçlara varır:

*Ben de elimden geldiği kadar askerlere çorap örer, hurka diker gönderirim. Hayırlı bir iş için îâne (bağış) toplandığı zaman ben de elimde avucumda ne varsa onları veririm. Büyüdüğüm zaman vatan evladından bir - iki kıza ders okuturum, vatan uğurunda yaralanmış asker kardeşlerime hizmet eder, yaralarını sarar, bağlarım.*²²²

Pakize'nin bulduğu bu çözümler aslında, vatanına faydalı bir birey olmak isteyen her insanın yapabileceği şeylerdir. Yazar, Pakize'nin vatanına nasıl hizmet ettiğini yaşadığı bir olay üzerinden anlatmaktadır. Mektepte bir hanım donanma îânesi diye öğrencilerden para toplar. Pakize ise hiç düşünmeden kulağındaki altın küpeyi çıkarıp verir. Bu hareketi sınıftaki bütün kızları hayrete düşürür. Bu âlicenaplığından dolayı Pakize'yi tebrik ederler. Ancak Pakize ailesine durumu nasıl açıklayacağını bilememektedir. Çekinerek durumu onlara anlatınca ailesi şöyle der: “Aferin kızım! İşte insan böyle hamiyetli olmalı, vatanını, milletini sevmeli, onlar için hiçbir şeyini esirgememeli, o küpenin yerine yarın başka ve ondan âlâ bir küpe alırsın.”²²³ Ertesi gün babası Pakize'ye başka bir küpe almıştır. Bunu gören Pakize de vatana hizmetin mükâfatsız kalmayacağını anlamıştır.

Pakize, vatanını çok sevdiği için vatanla alakalı şarkılara karşı da ilgilidir. Onun en sevdiği vatan şarkısı ise şöyledir:

“Osmanlı ahfadıyız

Bir vatan evladıyız

Milletin efradıyız

Hürriyet eşhadıyız

Sancağımız şanıyız

Osmanlı unvanımız

Vatan bizim canımız

²²² Seydi, *Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye*, 14.

²²³ Seydi, *Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye*, 15.

Feda olsun kanımız”²²⁴

Yazar, Pakize'nin vatan sevgisini, şiirler, şarkılar ezberleyerek ve milli bayramı coşkuyla kutlayarak dışa vurduğunu söylemektedir. Pakize için en önemli günlerden biri 10 Temmuz'dur. “Çünkü bu akıllı kızcağız pek âlâ bilirdi ki mensup olduğu milletin yüzlerce senelerden beri çektiği esaret ancak (10 Temmuz sene 1324) tarihinden itibaren kaldırılmıştır.”²²⁵ II. Meşrutiyet'in ilanının kutlandığı gün olan 10 Temmuz mekteplerde “ıyd-ı milli” olarak kutlanmaktadır.

Eserin dördüncü bölümünde ahlaki emirler ve kötü huylar ele alınmıştır. Yazara göre, ahlaki emir ve yasaklar insanlara ve hayvanlara karşı yerine getirilmesi gereken vazifelerdir. Bölüm, Muallimenin Pakize'ye dünyada en çok kimi sevdiğini sorması ile başlamaktadır. Pakize, başta ailesi olmak üzere, din kardeşlerini, millettaşlarını ve sonra bütün insanları sevdiğini söyler. Muallime, iyilikler gördüğü için aile halkını, din ve millet kardeşlerini sevmekte haklı olduğunu ancak diğer insanları niye sevdiğini sorar. Pakize: “Eğer iyi düşünecek olursak bütün insanlar esasen bir anadan bir babadan doğup üremişlerdir. Bunun için insanlar kardeşirler. Adeta dünya bir büyük ailedir. İnsanlar da o ailenin efradındandırlar.”²²⁶ diye cevap verir. Ona göre, dünyada farklı yerlerde oturan insanların yaptığı bir işten kendi de hayır gördüğü için hangi din, mezhep, millete sahip olursa olsun tüm insanları sevdiğini söylemektedir. Ayrıca Pakize tüm bu insanlara sevgisini, ahlak kitaplarında emir olunan şeyleri yapıp yasaklanan şeyleri yapmayarak gösterebileceğini ifade eder. O halde bir birey ahlaki emir ve yasaklara uyarak toplumda diğer insanlara sevgi gösterebilir ve onlara faydalı olabilir. Yazar, bu emir ve yasakları Pakize ile muallimesi arasında geçen soru cevaba dayalı diyalog üzerinden anlattığı gibi bazı yerlerde de tanım yaparak veya örnekler vererek ele almaktadır.

Üzerinde durulan ilk kavram merhamettir. Merhamet, herkese acımak, elinden geldiğince yardım etmek, hayvanlara eza ve cefa çektirmemektir. Yazar bu durumu şöyle açıklar: “Hayvanlara acımayıp onlara eziyet edecek olursak yavaş yavaş kalplerimiz katılaşıp. Sonra bunu âdet ederek insanlara da eziyet etmekten kendimizi

²²⁴ Seydi, *Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye*, 17.

²²⁵ Seydi, *Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye*, 18.

²²⁶ Seydi, *Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye*, 19.

alamayız. Git gide merhametsiz oluruz. Bu merhametsizliğin cezasını hem dünyada hem ahirette çekeriz.”²²⁷ Doğruluğu, insanın sahtelikten kaçınması olarak tanımlayan Pakize, dürüst olanların dünya ve ahirette mesut olacağını söyler. Doğru olan bir kimse öncelikle namuslu olmalı, sonra hiç kimsenin hakkını yememeli ve yalan söylememelidir. Adalet, hak ne taraf ise orada olmak, kimseye zulmetmemektir. Cömert insanlar herkesin yanında kabul görürler. Allah cömert insanları sever. “Çok verin aza kanaat edin. Kanaat sahibi olan adam hiçbir zaman fakir olmaz, ama cömertlik müsriflik demek değildir.”²²⁸ Pakize müsrifliğin çok kötü bir huy olduğunu söylemektedir.

Âlicenablık, insanların kendisine karşı yaptıkları kötülükleri görmemek, affetmek demektir. Pakize âlicenaplıkla ilgili yaşadığı bir olayı anlatmaktadır. Babası Pakize’ye bir oyuncak almıştır. Hizmetçi kız Pakize’nin odasını süpürürken oyuncasını düşürüp kırmıştır. Pakize bu duruma çok üzülmüş ancak kazayla olduğunu bildiği için hizmetçiye bir şey dememiştir. Hizmetçi gelip özür dilediğinde ise “zararı yok” diyerek konuyu kapatmıştır. Bir diğer olayda ise Pakize, okulda arkadaşının defterine zarar vermesini görmezden gelip onu affettiğini bu yüzden arkadaşının mahcup olduğunu kendisinin ise sevindiğini anlatır. Yalancıların dünyanın en aşağı mahlûkatı olduğunu söyleyen Pakize muallimesinin bir sözünü hatırlayarak şu şekilde aktarır: “Yalancının evi yanmış kimse inanmamış! Mazallah insanın bir kere yalancı diye adı çıktı mı, artık doğru da söylese kimse inanmaz, o adam hiçbir yerde itibar göremez.”²²⁹ Pakize’ye göre bir insanın yalancı olabilmesi için anne babasından iyi terbiye görmemiş olması gerekmektedir. Ayrıca ilim öğrenmemiş ve aklında gerilik olan kişilerin yalancı olabileceklerini düşünmektedir. Hırsızların dünyanın en kötü adamları olduğunu söyleyen Pakize, muallimesinin, hırsızlar bir şey aldıklarında duyulur diye korkmazlar mı, sorusuna şöyle cevap verir: “Dünyada meydana çıkmamış bir hırsız, duyulmadık bir hırsızlık var mıdır? Bir de farz edelim ki kimse

²²⁷ Seydi, *Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye*, 21.

²²⁸ Seydi, *Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye*, 23.

²²⁹ Seydi, *Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye*, 25.

duymasın! Ya kalplerimizin attığını bile duyan, en karanlık yerlerdeki halleri gören Cenâb-ı Hak onları görmez mi? Onların cezasını vermez mi?”²³⁰

Hasisliğin yalancılık, hırsızlık, zalimlik gibi kötü huylar gibi olmadığını söyleyen Pakize, hasis olanlarda iyi huylar bulunmayacağını düşündüğü için insan nefsinin bu huydan temizlenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Hasetlik, en kötü huylardan biridir. Başkasında olan iyi eşyanın, halin yok olmasını istemektir. Pakize haset edenin kötülüğünün kendinde kalacağını söylemektedir. Koğuculuk, laf taşımak demektir. Pakize koğucuları dünyanın en ahlaksız, en adi, en alçak adamları olarak tanımlar. Zemmamlık ise başkasının ayıplarını söylemek demektir. Yazar insanda bu ahlaki değerlerin bulunmamasının, ebeveyninden ve muallimlerinden iyi bir terbiye görmemesinden kaynaklı olabileceğini ifade etmektedir. İnsanın arkadaş seçiminde de ahlaki özelliklere dikkat etmesi çok önemlidir. Eğer bir kimsede koğuculuk varsa ondan uzak durmalıdır.

Eserin son bölümünde 40 tane darb-ı mesele²³¹ yer verilmektedir. Bunlardan bir kısmı ahlaki özellikler, bir kısmı dünya ve ahiret hayatı ile ilgilidir. Diğerleri ise kızlara yönelik nasihatlerden oluşmaktadır. Ahlaki özelliklerle ilgili olanlardan birkaçı şu şekildedir:

- Kanaat bitmez tükenmez bir hazinedir.
- Nefsini bilen Allah'ını da bilir.
- Güzel kalp, güzel yüzden makbuldür.
- Mümin, müminin kardeşidir.
- İş çoğaltmak, iş bilmemekten gelir.
- İnsan her söylediğini bilmeli, her bildiğini söylememeli.
- Para iyi bir hizmetkâr, fena bir efendidir.
- Söz, aklın terazisidir.
- İnsanın kalbi bir sandıktır, dudakları onun kilididir, dili anahtarıdır. İnsana lazım olan o anahtarı saklamaktır.
- Kulda altın bileziktir sanat.

²³⁰ Seydi, *Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye*, 26.

²³¹ Yazar darb-ı mesel şeklinde 40 sözü listelemektedir. Ancak bu sözlerden bazıları hadis olarak bilinmektedir.

- Dostun iyisi, insanın kusurunu yüzüne karşı söyleyendir. Dostun fenası, insanın ayıbını gıyabında söyleyendir.
- Affetmek, ceza etmekten daha çok tesir eder.

Dünya ve ahiret hayatı ile ilgili olan sözlerden bazıları şunlardır:

- Hem yarın için ölüme hazırlanmalı hem de hiç ölmeyecek gibi çalışmalı.
- Tembellik ölümün küçük kardeşidir.
- Allah'ından korkmaktan korkulur.
- Yardımcısıdır doğruların Hz. Allah.
- İnsan dünyaya aldansa nefsini aldatamaz.

Kadınlar ilgili olanlar şunlardır:

- Kadının en büyük zeyni terbiyesidir.
- Bir kadının sükûtuyla şimdiye kadar hiçbir iş bozulmamıştır.
- İyi bir kadın kendinden hiç bahis olunmayandır.
- Güzellik sadeliktedir.²³²

Atasözlerinde genel olarak kardeşlik, kanaat, elindekiyle yetinmek ve iyilik yapmaktan bahsedilmektedir. Burada dikkat çeken nokta dünya ve ahiret dengesine işaret edilmesi hem bu dünya için hem ahiret için çalışmanın önemine ve Allah korkusuna dikkat çekilmesidir. Atasözlerinde ele alınan diğer konu kadınlar ile ilgilidir. Kadınların terbiyesinden konuşma adabından ve giyim kuşamlarının sade olmasına kadar birçok konudan bahsedilmektedir.

Eserde, sayfaların sonunda konuyla ilgili öğrencilere sormak için sorular yer almaktadır. Bu sorular ile dersin pekiştirilmesi hedeflenmektedir. Bazı soruların cevapları metin içerisinde yer alırken bazılarının cevapları yer almamaktadır. Bu şekilde öğrencilerin konuyu tekrar edip pekiştirmesi ve kendi ifadeleriyle soruları cevaplandırmaları amaçlanmış olabilir.

Ali Seydi Bey, Pakize adlı bir kahraman üzerinden genç kızlarda olması gereken özellikleri anlatarak ideal olarak gördüğü bir kadın tasviri ortaya koymaktadır. Bu genç kızda kötü bir huy bulunmadığı gibi davranışları da son derece mükemmeldir. Gerek bireysel hayatta gerek aile ve okul hayatında Pakize okuyan, itaatkâr, edipli, saygılı, hürmetkar, ilim öğrenmeye hevesli, zeki, sevimli bir kızdır.

²³² Seydi, *Terbiye-i Ahlakîyye ve Medeniyye*, 32.

Kitabın bütünü göz önünde bulundurulduğunda ahlak kavramı bir vazife olarak ele alınmaktadır. Pakize'nin göstermiş olduğu ahlaki tutumlar onun bir vazifesi olarak aktarılmaktadır. Pakize'nin kendine, ailesine, akrabalarına, vatanına karşı vazifeleri ana başlıklar halinde anlatılmaktadır. Kızların vatanına karşı vazifeleri erkeklere göre farklıdır. Erkekler, vergi vererek askerlik yaparak vazifelerini yerine getirmektedirler. Kızların da askerlere yardım ederek, bir-iki kız çocuğu okutarak, elinde avucunda ne varsa askerlere vererek gücü yettiğinde vatana hizmet etmesi beklenmektedir.

Eserde, dini vazifelerle ilgili bir başlığın olmaması kitabın yazıldığı dönem ile alakalı olabilir. Nitekim II. Meşrutiyet döneminde okutulan ahlak ders kitaplarında genel olarak dini vazifelere yer verilmediği görülmektedir. Ahlak bölümünde, emir ve yasaklar anlatılırken ayet ve hadisler yer verilmemektedir. Burada verilen ahlaki değerler dini emir ve yasaklardan bağımsız olarak ahlaki bir vazife şeklinde ortaya konulmaktadır. Sadece bazı kötü ahlak özellikleri anlatılırken Allah'ın böyle kimseleri sevmeyeceğinden bahsedilir. Genel olarak kitabın üzerinde durduğu ahlaki kavramlar, Meşrutiyet döneminde öne çıkmış olan kardeşlik, adalet, eşitlik ve vatan sevgisidir.

Eserde ahlak kitaplarında yaygın olarak görülen hayvanlara karşı vazifeler bölümü bulunmamakla birlikte hayvanlara eziyet etmemenin gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Kitabın genel olarak tasvir ettiği kadın, ahlaki emir ve yasakları bilen ve bunlara riayet eden, ailesine itaat noktasında sorun yaşamayan, çevresindekilere nazik, okumayı seven bir profile sahiptir. Aileye itaat, özellikle de anneye itaat üzerinde çok durulmuş ve "terbiye etmek" fiili anne için kullanılmıştır. Baba ise evlatlarının geçimi için çalışıp çabalayan işiyle meşgul olduğu için çok yorulan, bu yüzden saygı, hürmet ve hizmette eksiklik gösterilmemesi gereken bir konumda ele alınmıştır.

Okumaya, ilim öğrenmeye teşvik kitabın bütününde verilmek istenen mesajlardan biridir. İlk bölümde, okumuş kadın ile cahil kadın arasındaki farkın ifade edilmesi ve muallimenin, diploması olmayanın hakiki valide olamayacağına dair sözü bir kadın için okumanın önemini anlatmaktadır. Mektepten mezun olunca verilen şahadetname hakiki validelik için gerekli görülmektedir. O halde mekteplerde verilen eğitimler kızların valide olmasına yönelik bilgileri kapsamaktadır.

Atasözleri kısmında, terbiyeli, giyim kuşamına dikkat eden, sade giyimi tercih eden, ahlakıyla ön plana çıkan bir kadın profili ortaya konulmaktadır.

Kitapta, yazıldığı dönemin (II. Meşrutiyet dönemi) fikri ve siyasi etkisi kendini hissettirmektedir. 10 Temmuz Bayramı buna örnek olarak verilebilir. Vatan bölümünde geçen 10 Temmuz, meşrutiyetin ilan edildiği gündür ve “İyd-i milli” olarak adlandırılmıştır. Ayrıca günümüzdeki Cumhuriyet Bayramı gibi önem verilen ve mekteplerde coşkusıyla kutlanan bir bayramdır. Yazarın ahlak ders kitabında bu konuya yer vermesi ve önemini öğrencilere anlatması dikkat çekicidir. 1909’dan itibaren askeri geçit törenleri, marşlar, bayrak törenleri ve şiirler ile coşkuyla kutlanan bu bayram, halkın hafızasına meşrutiyetin önemini aşılması bakımından önem arz etmektedir. Cumhuriyet ilan edildikten sonra 10 Temmuz kutlamalarına devam edilmekle birlikte zaman içerisinde bu törenin önemi azalmış ve yerini Cumhuriyet Bayramı’na bırakmıştır. Eserde padişaha övgüye yer verilmemesi dikkat çeken diğer noktalardandır. Bu meşrutiyet döneminin baskın özelliğini göstermektedir.

3.1.6. Ahlak Ders Kitaplarının Değerlendirilmesi

Kızlara mahsus yazılan ahlak ders kitapları diğer ahlak ders kitaplarıyla içerik olarak benzerlik göstermekle birlikte kendine özgü tarafları vardır. Ahlak ders kitaplarında ahlak bir vazife olarak görülmekte ve bu doğrultuda kızların yapması gereken görevler onlara anlatılmaktadır. Araştırmada incelenen kızlara mahsus ahlak ders kitaplarının, “Vezaifu’l İnas” adlı eser hariç olmak üzere, birçok ortak yönleri bulunmaktadır.

İlk olarak kitaplarda başlıkların birbirine benzediği görülmektedir. Ortak olan başlıklar; aileye itaat ve hürmet, ahlaki özellikler, mektepteki vazifeler, insanlara karşı vazifeler, memlekete karşı vazifeler şeklinde ifade edilebilir.

Kitaplarda konuları pekiştirmek için “Ödev, Hülasa ve Sualler” gibi bölümlere yer verilmiştir. Bu kısımlarda bazen anlatılan konularla ilgili kazanımlar verilmiş, bazen de öğrencilere sorular yöneltilmiştir. Ayrıca konular, kızlara hitap eden hikayeler ile zenginleştirilmiştir.

II. Meşrutiyet döneminde inas mekteplerinin sayıca çoğaldığı bilinmektedir. Kızlara mahsus yazılmış ahlak kitaplarında da kızların bu mekteplere gitmesi teşvik edilmektedir. Aynı zamanda onlara mektep sevgisi aşılanmakta ve bir talebe olarak vazifeleri anlatılmaktadır. Genel olarak kızlar okumaya, ilim öğrenmeye teşvik edilmekte, cehaletin kötü bir özellik olduğuna sık sık değinilmekte ve cahil olmaları nasihat edilmektedir. Cahil kadın ile okumuş kadın arasındaki farklar anlatılarak bilgili

bir kızın her zaman daha çok saygı göreceği ifade edilmektedir. Bununla birlikte kızların, mektepte öğrendikleri bilgiler ile iyi birer anne olacakları vurgulanmaktadır.

Kitaplarda çocuk bakımı ve terbiyesi üzerinde de durulmaktadır. Ancak iyi bir annenin terbiyeli çocuklar yetiştireceği düşünülmektedir. Bu sebeple de kızların eğitim alması ve küçüklüklerinden itibaren kendilerini iyi yetiştirmeleri gerekli görülmektedir.

Ahlak ders kitaplarında ev idaresi konusuna da değinilmekte, bunun ancak mektepte öğrenileceği vurgulanmaktadır. Mektepte öğrenilen bilgilerin uygulanacağı yerin ev olduğu ifade edilmekte ve okuma yazma bilmeyen kızların ev işlerini düzgün yapabilme konusunda zorlanacakları belirtilmektedir.

Kitaplarda kızların ahlaki özelliklere sahip olmaları üzerinde çokça durulmuştur. Özellikle dürüst olmak, yalan söylememek konusu çok vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra kızların itaatkâr, nazik, kibar, merhametli, adaletli, şefkatli, kanaatkâr, iffetli ve edepli olmaları için nasihatlere yer verilmiştir. Ahlak ders kitaplarında insanın kendine karşı vazifelerine de yer verilmektedir. Bunlardan öncelikle nezafet üzerinde durulmakta, beden sağlığı için temizliğin kendine karşı ilk vazifesi olduğu ifade edilmektedir. “Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye” adlı ahlak kitabı dışında, incelenen eserlerde yer alan ortak bölümlerden biri de hayvanlara karşı vazifelerdir. Genel olarak hayvanlara kötü davranmamak ve onlara eziyet etmemek gibi nasihatlere yer verilmektedir. Ancak “Hoca Hanım” eserinde konu diğerlerinden farklı olarak ele alınmış ve hayvan hakları ile ilgili yapılan hukuki düzenlemeler anlatılmıştır. “Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye” kitabında da hayvanlara karşı hoşgörü ile yaklaşmak gerektiği ifade edilmektedir. Kitaplardaki konular genellikle karşılıklı konuşma diyalogları şeklinde yazılmıştır. Ayrıca eserlerde, öğretmenin konuyu anlatması, öğrencilerin de kitaptan takip etmesi şeklinde derslerin nasıl işleneceği de belirtilmektedir.

Burada “Vezaifu’l İnas” eserinden ayrıca bahsetmek gerekmektedir. Çünkü bu eser, içeriği bakımından dönemin ahlak kitaplarıyla benzerlik gösterse de gerek konu başlıkları gerek konuların ele alınış biçimi ile incelenen diğer ahlak kitaplarından farklılık göstermektedir. Eserin nasihat türünde yazılmış bir kitap olduğu söylenebilir. Eserde kızların asli görevinin ev hanımlığı olduğu belirtilmekte ve bu doğrultuda görev ve sorumlulukları anlatılmaktadır.

Kızlara mahsus ahlak ders kitaplarının ortak özellikleri bulunduğu gibi usul veya yöntemle ilgili bazı farklılıkları da bulunmaktadır.

“Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlakiyye ve İctimaiyye” isimli eserin son kısmında yer alan başlıklar kitaba farklılık katmakta ve kızların mektepten mezun olsalar dahi kitaptan faydalanabilmelerini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu parçalar ile kitap boyunca anlatılan ahlaklı kız, ahlaklı kadın profiline dönüşmektedir.

“Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak” kitabı 3 kısım halinde hazırlanmıştır. Birbirini tamamlar nitelikte eserler olması ve mekteplerde her yıl okutulması öğrencilerin konuyu kavraması bakımından önemlidir.

“Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye” ve “Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlakiyye ve İctimaiyye” isimli eserler, Meşrutiyet dönemi kitaplarının özelliklerini taşımaktadır. Eserde dini vazifelerin bulunmaması, vatan sevgisi konusunun işlenmesi yazıldığı dönemin ahlak kitaplarıyla benzer özellikler taşıdığını göstermektedir. Bu eserlerde padişaha övgüye de rastlanılmamıştır

“Hoca Hanım: Hanım Kızlara Dürus-ı Ahlak” isimli eser, ele aldığı konular bakımından özgündür. Kızlara mahsus yazılan eserde “Askerlik” bölümünün bulunması oldukça ilginçtir.

Kızlara mahsus ahlak ders kitaplarında yer alan kızların vazifeleri şöyle sıralanabilir: Öncelikle kızlardan itaatkâr bir evlat olmaları beklenmektedir. Özellikle annelerinin sözünden çıkmamalıdırlar. Kardeşlerine örnek bir abla olmaları ve onlara rehberlik etmeleri istenmektedir. Mektebe düzenli devam etmeleri, derslerine çalışmaları, çalışkan bir öğrenci olmaları ve öğretmenlerine saygılı olmaları önemli görevler olarak sıralanmaktadır. Ayrıca hürmet ve hizmette kusur etmeyen, itaatkâr, ev idaresini iyi bilen bir eş olmaları gerekli görülmektedir. Kızların en önemli vazifesi ise annelik olarak görülmektedir. Dolayısıyla çocuğunun terbiyesi ile ilgilenmek, onu hayırlı bir evlat olarak yetiştirip topluma kazandırmak kızların asli görevi olarak değerlendirilmektedir.

Yazarların hepsi genç kızların ahlak eğitimleri konusunda ortak düşünceye sahip olup farklı yöntemlerle onların gelişimine katkı sağlama gayretindedirler. Kıssa, şiir, ayet, hadis ve hikmetli sözler ile konuları anlatmaktadırlar. Yöntemleri farklı olsa da kitapların ortak noktaları; bilgili, kendini, ailesini, çevresini ve yaşadığı toplumu ve içindekileri tanıyan, ahlaklı, vazifelerini bilen, kültürlü, becerikli, sevgi dolu saygılı

kızlar ve bu kızların oluşturacağı mutlu aileler yetiştirmektedir. Kitapların tamamı göz önüne alındığında yazarlar, mektebi kızları hayata hazırlayan ve kızları iyi bir ev hanımını, iyi bir anne olacak şekilde yetiştiren önemli bir kurum olarak görmektedir. Bu yüzden mekteplerde okutulan ahlak kitaplarında kızların vazifeleri anlatılmış bu vazifelerden en önemlisi ise annelik olarak ifade edilmiştir.

3.2. Kızlara Mahsus Ahlak Kitapları

3.2.1. Nâbizâde Nâzım, Hanım Kızlara

Hanım Kızlara, Nâbizâde Nâzım, A. Maviyan Şirket-i Mürettibiye Matbaası 1304/1887, 55 sayfa.

Hanım Kızlara eserin kapağında yazara ait bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak eserin Nâbizâde Nâzım'a²³³ ait olduğu bilinmektedir. Nitekim Nâzım'ın eserleri arasında "Hanım Kızlara" kitabı zikredilmektedir. Bu eser, Nâzım'a gönderilen bir mektup ile başlar ancak mektubu yazan kişinin adı belirtilmemektedir. Eser hakkında yapılan bir çalışmada bu mektuplaşmanın yazarın hayal ürünü veya yayıncısına yazmış olduğu düşünülmektedir.²³⁴ Nâzım, cevap verdiği mektupta kitabın ismini de belirtmektedir.

Eser, 15 bölümden oluşmaktadır: Bülbül, Şefkatli Valide, Yapma Çiçek, Ay, İlm-i Kimya, Hava, Su Buharı-Tebahhur, Valide Ninnisi, Ecsam-ı Sulbe - Ecsam-ı Mayiye - Ecsam-ı Gaziye, Üç Gül, İtikad-ı Batıla, Bir Küçük Kız ile Karacası, Sariğ, Dilenci ile Kuş, Bir Tasvir.

Eser, genç kızlara yönelik yazılmış olan fenni makaleler, hikayeler ve şiirlerden oluşmaktadır. Eserin girişinde bulunan mektuplarda, eserin yalnızca fen ile ilgili olmadığı, aynı zamanda tehzib-i ahlaka dair yazıları da ihtiva ettiği belirtilmektedir.

²³³ Nâbizâde Nâzım (1863-1893) Hikâye ve roman yazarıdır. Edebiyatla ilgilenmeye küçük yaşlarda başlamıştır. Türk edebiyat tarihinde Nâbizâde Nâzım'a asıl şöhretini kazandıran, Karabibik adlı uzun hikâyesiyle Zehra romanıdır. Türk edebiyatında psikolojik muhtevalı ilk roman kabul edilen Zehra, yazarın ölümünden sonra yayımlanabilmiştir. Abdullah Uçman, "Nâbizâde Nâzım ", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 32/264–265.

²³⁴ Eserin aslı korunarak latinize edilmiş haliyle bir baskısı bulunmaktadır. Bkz. Nâzım, *Mini Mini Mektepli-Hanım Kızlara*.

Ancak eserin esas yazılma amacı kızlara ahlak dersi vermek değildir, onların pozitif bilimlere dair bilgilenmelerini sağlamaktır. Yazar, fende ilerlerken ahlakta bozulmanın yaşanmaması için daha fazla çalışıp gayret edilmesi gerektiğini söylemektedir. “Ulûm ve fûnun beşeriyetin kalıbını teşkil ediyorsa o kalıbın muharriki yani canı ahlaktır. Ahlak bozukluğu beşeriyetin hastalığıdır. Mahvı ise mevtidir.”²³⁵ Yazar fesada meyleden ahlakı düzeltmenin çaresinin çok az olduğunu belirterek dikkat çekici bir örnek vermektedir. Buldukları zamanda Ahlak-ı Alâi’yi eline alıp okuyacak kimsenin yaşlı dahi olsa ahlakını güzelleştiremeyeceğini belirterek, “Öf, can sıkıyor” diye kitabı bırakacağını söylemektedir. “Ahlak-ı Alâi tarzında ahlak kitapları bundan sonra olsa olsa ciltlerinin ziyneti cihetiyle kütüphane gözlerini tezyin edebilirler. Etvakü’z-Zehab vesaire hep bu kâildendir.”²³⁶ Yazar bu tarz eserlerin suyun üstüne vuran rüzgârın suda bıraktığı kadar etki bırakacağını söylemektedir. Yazar, “Ahlaktan bizim matlubumuz hiss-i seyyiâtımızı hiss-i hasenat ile tadil ve tehvin etmektir; bilküllüye imha ve izalesi değil.”²³⁷ diyerek ahlakı riyazet meselesi olarak görmektedir.

Yazar, kız çocuklarının eğitime önem verilmesi ve onlara hitaben eserler yazılması gerektiğini de vurgulamaktadır. “Kızlar erkekleri terbiye eder. Cennet validelerin zir-i payında ise medeniyet -ki irfan murad olunur- genç kızların dimağına mültecidir.”²³⁸ Kızların eğitimi eksik olursa medeniyetin ilerlemesi mümkün değildir. Yazar kızlara yalnızca nakış, basit hesap vb. “ulum-i ibtidai” bilgilerin öğretilmesinin yeterli olmadığını söyleyerek erkeklerin “ulum-i beşeriye” ile ilgilendiği gibi kızların da ilgilenmesini gerekli görmektedir. Kadınlar da erkekler gibi ilimde ilerleyip doktorluğa varıncaya kadar eğitim almalıdırlar. Ayrıca yazar dikkat çekici bir noktaya değinerek kadınları çocuk makinesi olarak görenleri eleştirmektedir. Bir kadının çocuk doğurması ilim öğrenmesine engel değildir. Neticede erkekleri terbiye eden

²³⁵ Nâbizâde Nâzım, *Hanım Kızlara* (İstanbul: A. Maviyan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1887), 14.

²³⁶ Nâzım, *Hanım Kızlara*, 14.

²³⁷ Nâzım, *Hanım Kızlara*, 15.

²³⁸ Nâzım, *Hanım Kızlara*, 11.

kadınlardır. “Erkeklere hayat refiki olacak kadınlardır. Hemserlerin halleri yekdiğerine mutlaka uygun olmalı değil midir.”²³⁹

Esere “Bülbül” başlığı ile başlayan yazar, çocuklardan bülbülün söylediği akşam türküsünü dinlemelerini istemektedir. Gece yaklaştıkça sesi mahzunlaşan bülbül, dinleyenleri de üzüntülü hale büründürerek gözden kaybolmaktadır. Gece olunca gökte yıldızların parladığını ve yeryüzünde her şeyin uyuduğunu söyleyerek parçayı bitirmektedir.

“Şefkatli Valide” başlığında ise bir annenin merhameti anlatılmaktadır. Soğuk bir kış gününde sıcacık bir evde anne ve çocukları otururken kapının çalması ile dikkatler o yöne çevrilir. Kapıda bekleyen zavallı bir çocuk vardır. Annesi kapıdaki çocuğu görünce büyük evladından onu sobanın yanına götürmesini, küçük evladından ise kışlık giysilerini getirmesini ister. Evin hizmetçisine de sofraya bir tabak daha koymasını söyler. Bu durum karşısında şaşırın çocuklar, annelerinin isteklerini yerine getirdikten sonra ona neden böyle davrandığını sorarlar. Anneleri şöyle cevap verir: “Evlatlarım merhametli olunuz. Şimdi onun yerinde siz olsaydınız ne yapardınız? Hiç düşünmüyor musunuz? O da insan. Bizden hiçbir farkı yok demek ki kardeşimiz ona acımalıyız. Elimizden geldiği kadar iyilik etmeliyiz.”²⁴⁰

“Yapma Çiçek” yazısında yazar, köyden şehre gelen bir çocuğun köyündeki çiçeklerden daha parlak ve daha büyük bir çiçek görmesi ve onu koklamak istediğinde çiçeğin kokmadığını fark etmesi ve hayal kırıklığına uğramasını anlatır. Annesi çocuğuna, bu çiçeklerin yapay olduğunu köydekiler gibi bir gün açıp ertesi gün solmadığını hep parlak kaldığını ancak kokularının olmadığını söyleyerek şu cümleyi eklemektedir: “Sahib-i sanat hakiki çiçekleri bu kadar nazikâne bir surette taklit etmiş fakat onlara ne hayat ne de koku verememiştir. Tabii olmayan rayıhasızdır.”²⁴¹

Ay ile güneş arasında ne gibi farklar olduğunu sorarak “Ay” bölümüne başlayan yazar ay ile ilgili bilgiler vermektedir. Ay hakkında bu kadar bilginin nasıl öğrenildiği

²³⁹ Nâzım, *Hanım Kızlara*, 13.

²⁴⁰ Nâzım, *Hanım Kızlara*, 24.

²⁴¹ Nâzım, *Hanım Kızlara*, 26.

sorusuna ise teleskop aleti ile cevabını vererek, ayın şekillerini detaylı olarak izah etmektedir.

“İlm-i Kimya” bölümüne yazar, validelerin çocuklarına bir takım yanlış hikayelerle anlattığı şeylerin aslında ilm-i kimya olmadığını söyleyerek başlamaktadır. İlm-i kimya insanın hayatını kolaylaştıracak, insana faydalı olacak bilgilerin öğrenildiği önemli bir ilimdir. “İlm-i kimyayı esasen kurun-ı vustayı envar-ı marifetle tenvir eden akvam-ı Arab’dan İbn-i Sina, Beşir, Câbirü’l-Kûfi namlarındaki zatlar tesis etmişlerdir.”²⁴² Yazar bu kimselerden sonra Arap ulemasının çalışarak bu ilmi ilerlettiğini söylemektedir. Ayrıca, Avrupalıların bir iki asır öncesine kadar ilm-i kimyaya rağbet etmediğini bu yüzden çok cahil kaldığını belirterek 18. asrın sonunda yetişen âlimler sayesinde ilm-i kimyanın ilerlediğini söylemektedir. Yazar ilm-i kimya sayesinde yaşam için gerekli olan havanın nelerden oluştuğunu öğrenebileceğimizi ifade etmekte, nefes alıp verişle havanın nasıl değiştiği hakkında bilgiler vermektedir. Ayrıca cisimlerin katı, sıvı ve gaz hallerine de eserinde yer vermekte ve aralarındaki farklılıkları anlatmaktadır.

Yazar, eserde “Üç Gül” adlı bir hikâyeye yer vermektedir. Hikâyeye göre biri henüz gonca, diğerleri ise açmış olan üç gül kendi aralarında konuşmaktadır. En büyüğü, diğer güllere ne olmak istediğini sorar ve kendisinin bir genç kızın saçında süslü bir salona girme arzusunda olduğunu söyler. Diğer gül, bir mabette bulunup kokusunu oraya vermeyi ümit eder. Sonuncu gül ise tek arzusunun hep birlikte doğduğu yerde büyüüp ölmek olduğunu belirtir. Bu sırada ormana üç kız kardeş gelir ve güllerin güzelliğini görürler. Biri, saçını süslemek için bir gül koparır, diğeri en güzel gülü seçer. Üçüncü kız ise yarın annesinin bu yoldan geçip bu güzel çiçekleri gördüğünde kalbine ferahlık vereceğini düşündüğü için gülü koparmaz. Her akşam sulayıp büyümesine yardımcı olur. Güllerden biri, istediği saça konar ancak çabucak solar. İkinci gül istediği mabede gider ancak ayaklar altında ezilir. Üçüncü gül ise daima temiz hava soluyarak yaşar. Ömrü bittiğinde tohumları toprağa dökülür ve tekrardan güller yeşerir.

Eserde yazar, batıl itikatlardan da bahsetmektedir. Bahsettiği batıl inanış örneklerinin hepsi eski Mısır’dandır. Eski Mısırlıların aya, güneşe, öküze, köpeğe, kediye ve kuşa

²⁴² Nâzım, *Hanım Kızlara*, 32.

taptıklarını anlatmaktadır. İlginç olan kısım ise Tanrı diye taptıkları öküzleri yirmi beş sene sonra suya atmalarıdır.

Eserin devamında yer alan bir başka hikâyede ise annesiyle oturan çocuğun diyaloguna yer verilmektedir. Çocuk ileride bir hayvan görür, onun ne olduğunu sorar ve annesi dişi bir sariğ (kanguru) olduğunu söyler. Daha sonra anne, kanguruların çocuklarını korumak için nasıl fedakâr olduğundan bahsederek evladına şöyle der: “Yavrucuğum, o hayvandan ibret al, sen de başın sıkışınca onlar gibi yap. Çünkü insan için anasının sinesinden daha emniyetli hiç melce (sığınacak yer) yoktur.”²⁴³

Yazar, “Dilenci ve Kuş” hikayesinde ise karşılıklı diyaloga yer vermektedir. Kuşu gören dilenci onun haline özenmekte, kendi haline üzülmemektedir. Kuş ise kendisinin zayıf ve aciz olduğunu onu koruyup kollayanın Allah olduğunu dilenciye anlatır. “Allah fakir ve sahib-i namus olan bir mahlukunu hiçbir vakitte aç bırakmaz. Bana gıda olarak bir iki tohum tanesini sana da bir lokma ekmek nerede olsa ihsan eder.”²⁴⁴ diyen kuş, dilenciye Allah’tan ümit kesmemesini, ona yalvarıp yakarmasını söylemektedir.

Yazar eserde “Nâbizâde-Heves Ettim” imzasını kullanarak üç şiire yer vermektedir. Bunlardan ilki “Valide Ninnisi” isimli şiirdir. Şiirde, annenin çocuğunun uykuya dalışını izlerken onunla ilgili düşünceleri anlatılmaktadır. Anne, çocuğunun bir an önce büyümesini arzu eder ancak daha sonra dünyanın zor bir yer olduğunu hatırlayarak şu anda bulunduğu güzel anın tadını çıkarmasını ister. Devamında ise bir ailesi olması gerektiğini, ailesini ve vatanını sevmesini öğütler. İkinci olarak “Bir Küçük Kız ile Karacası” şiirine yer verilmektedir. Burada bir kızın karacası ile konuşması anlatılmaktadır. Karaca konuşamadığı için küçük kız, gözlerine bakarak onu anlamaya çalışmaktadır. Ayrıca kız, karaca ile vakit geçirdiği için neşe içindedir ve onun gibi vefalı dost bulamayacağını söylemektedir. Birlikte eğlendikten sonra her ikisi de mutlu bir şekilde yuvalarına annelerinin yanına dönerler. Yazar, üçüncü olarak “Bir Tasvir” şiirine yer verir. Bir kızın “melek yavrusu” olarak hitap ettiği kuzusunu sevmesini anlatmaktadır. Kız, kuzunun koşup oynamasını neşeye izlemekte ancak melediği zaman mahzun olmaktadır. Çünkü aklına kederleri gelir. Bir taraftan da

²⁴³ Nâzım, *Hanım Kızlara*, 51.

²⁴⁴ Nâzım, *Hanım Kızlara*, 53.

ömrün insana verilmiş tek bir fırsat olduğunu hatırlayarak kederlerini rüzgâra bırakıp neşelenmeye devam eder.

Nâbizâde Nâzım'a ait Hanım Kızlara eseri, okuyuşu kolay dili anlaşılır bir eserdir. Yazar metinde çoğunlukla parantez içerisinde bazen de dipnotta kelimelerin anlamlarına yer vermektedir. Esere başlarken mektup kısmında önemli konulara değinmektedir. Öncelikle ilim ve bilimde ilerlerken ahlakı unutmayıp ahlakın bozulmaması için daha çok çalışılması gerektiğini vurgular. Ahlak bozukluğu insanlığın hastalığı olduğu için bu hastalığın tedavi edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Ancak yazar Ahlak-ı Alâi gibi ahlak kitaplarını okumayı bu konuda yeterli görmemektedir ki bu yazarın bu tespiti dikkat çekicidir.

Yazar, tehzib-i ahlakı insanda bulunan bütün kötülükleri tamamen yok etmek olarak görmez. Ona göre tehzib-i ahlak, insandaki kötülükleri ıslah etmektir. Islah-ı ahlak ise kolay bir iş olmayıp önemli ve büyük bir değere sahiptir. Ayrıca nasihatın de insan tabiatı üzerinde hiçbir etkisi olmadığını söylemektedir.

Yazarın değindiği diğer bir nokta, kız çocuklarının eğitime verilmesi gereken önemdir. Ona göre erkekleri terbiye eden kızlardır. Bu sebeple kızların eğitimi medeniyetin ilerlemesi için gereklidir, cahil kadınlar cahil erkekler yetiştirmektedir. Dolayısıyla kızlara yalnızca nakış, basit hesap vb. ilimler öğretilmemeli onlar da erkekler gibi eğitim almalıdır. Yazar, kadınların eğitim almasını, eşlerin birbirine denkliği açısından da önemli görmektedir. Bununla birlikte kadınların, çocuk makinesi olarak görülmesini eleştirmekte, çocuk doğurmanın, ilim öğrenmeye engel olmadığını düşünmektedir.

Genel olarak eser, başta bilimsel makaleler olmak üzere, mesaj içerikli hikayeler ve şiirlerden oluşmaktadır. Hayvan sevgisi, vatan sevgisi, Allah'a güvenme, dua etme, anne sevgisi, annelik şefkati, kardeşlik, iyilik yapmak, süse meraklı olmama, arzularının peşinden gitmeme eserde ele alınan başlıca konulardır. Yazar, kızlara yönelik çeşitli nasihatlerde bulunmaktadır. Tüm insanların kardeş olduğu, bu sebeple birbirlerine iyilik yapmaları gerektiği ifade edilmektedir. Özellikle anne sevgisi ve şefkati üzerinde çok durulmakta ve anneye itaatın neden gerekli olduğu örneklerle izah edilmektedir. Geleceğin anneleri olan genç kızların sahip olmaları gereken vasıflar nasihat edilmektedir. Bunların dışında dönemin ahlak kitaplarından farklı olarak

Allah'a dua etmenin, teslimiyetin ve O'ndan ümit kesmemenin önemi üzerinde durulmuştur.

3.2.2. Necib Âsım, Ev Kızı

*Ev Kızı, Necib Âsım, Karabet Matbaası, 1307/1890, 157 sayfa.*²⁴⁵

Necib Âsım Yazıksız²⁴⁶ tarafından yazılan eser, kız çocuklarına güzel ahlak, ev idaresi, çocuk terbiyesi, sağlık, sağlığı koruma ve dikiş nakış konularında bilgi verici bir içeriğe sahiptir. Nitekim eserin kapağında “tehzib-i ahlak, idare-i beytiye, hıfz-ı sıhha bahçıvanlık ve el işleri hakkında malumat-ı ibtidaiyeyi camidir” ibaresi yer almaktadır. Yazar imza olarak “*Toptaşı Mekteb-i Rüşdiye-i Askerisi Fransızca Muallimi Yüzbaşı*” ifadesini kullanmaktadır.

Eserde 7 bölüm ve her bölümün de alt başlıkları bulunmaktadır:

- **Genç Kız:** Talebe, Genç Kızın Ev Hali - Ev İdaresi ve Çıraklığı, İntizam ve Temizlik, Süs ve Eğlence Merakı, Aileniz Hakkındaki Vazifeleriniz
- **Sanat:** Bir Sanat İntihabı, Çıraklık, İş, İdare, İşçi Kızın Hareketi
- **Ev İdaresi:** Genç Kadın, Genç Kadının Tutumu - Ev Hali, Genç Kadının Yeri - Dışarıca Olan İşleri, İdareli Ev Kadını, Alışveriş, Ocak Önünde, Sofra, Gece İşleri - Hesaplar, Ticaret, Köyde Ev İdaresi, Ev Kadınının Yardımcıları

²⁴⁵ Eserin ikinci baskısı da mevcuttur. *Ev Kızı, Necib Asım, Karabatak Matbaası, 1320/1902, 151 s.*

²⁴⁶ Necib Âsım Yazıksız (1861-1935), öğrenimini çeşitli mekteplerde tamamladıktan sonra İstanbul'da farklı askerî rüşdiyelerde ve Mekteb-i Harbiye'de Fransızca, Türkçe ve Tarih dersi muallimliği yapmıştır. Daha sonra Dârülfünun'a Türk Tarihi ve Türk Dili müderrisi olarak tayin edilmiştir. Dârülfünun'da Türkoloji'yi kuran kişi olarak kabul edilmektedir. Türk dili ve tarihiyle ilgili birçok makale yayınlamıştır. Ayrıca Orhun yazıtlarının metnini ve tercümesini neşretmiş, Eski Savlar adlı kitabıyla Türk atasözleri üzerinde durmuştur. Süleymaniye Kütüphanesi'nde Atebetü'l-Hakayık'ın Uygur ve Arap harfleriyle istinsah edilmiş bir nüshasını bularak eseri ilim âlemine tanıtmış ve bir önsöz ilâvesiyle yayımlamıştır. Abdullah Uçman, “Necib Âsım Yazıksız”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 32/493–494.

- **Aile Validesi - Çocuk Terbiyesi:** Çocuk Büyütme, Küçük Çocuğun Elbisesi ve Yatması, Küçük Çocuğun Beslenmesi, Küçük Feride'nin Tenezzüh ve Oyunları, Muallim-i Valide, Büyük Baba ve Hanım Neneler
- **Sağlık ve Hastaya Bakmanın Yolları:** Sağlık Nasıl Muhafaza Olunur, Soğuktan Sakınmak, İyi Hava Teneffüsü, Münasip Suretle Beslenmek, Temizlik, İdman, Uyku, İfrat, Hoş Geçiniş, Tabipsiz Tedavi, Tabibe İntizar, Hekimin Ziyareti Esnasında, Hekimin Ziyaretinden Sonra, Nekâhet
- **Dikiş ve Biçim:** Dikiş, Esvap ve Çamaşırların Muhafazası, Biçim, Muhtelif İşler
- **Sanayi-i Nefise:** Resim ve Nakış, Musiki ve Şiir

Eserde, alt başlıkların sonunda “Hülasa” kısmı yer almaktadır. Burada yazar öğrenciler için konulardan çıkarılabilecek dersleri sıralamaktadır. Örneğin “Talebe” başlığının “Hülasa” kısmında şu ifadeler yer almaktadır: “Mektepte derslerime dikkatle çalışacağım. Vaktiyle mektebe gideceğim. Kitaplarımı defterlerimi temiz tutacağım. Muallimem hanımın sözünü dinleyeceğim, nazik terbiyeli olacağım, arkadaşlarımla güzel geçineceğim.”²⁴⁷ Her bölümün sonunda bulunan “Vazife-i Tahririye” başlığında ise bölümde öğrenilenlerle ilgili sorular yer almaktadır. Öğrencilere okudukları bölümü tekrar ettirecek nitelikte sorular olduğu gibi onların düşünme becerilerini geliştirecek soru tarzları da bulunmaktadır. Örneğin, yazar kavga eden iki kız kardeşe dair bir hikâyeye başlar ve öğrencilerin bu hikâyeyi tamamlamasını istemektedir. Eserin sonunda “Lügat” kısmı ile alfabe ve sayıların bulunduğu bir sayfa yer almaktadır. Genel olarak eser, görseller ile desteklenmiştir. Ayrıca kahramanları kız çocukları olan hikâyeler kullanılmıştır.

Esere başlamadan önce yazar “mini mini hanımlara” hitaben bir giriş yazmıştır. Yazarın hitabından anlaşıldığı üzere kitap, kız çocukları için hazırlanmıştır. Eserin giriş kısmında padişah sayesinde kızların okuyabileceği mekteplerin açıldığından bahsedilmekte, daha sonra eserin yazılma amacı anlatılmaktadır: “Bu kitap size kadınlığı, hanımlığı öğretecek, içinde görmediğiniz bilmediğiniz şeyler yoktur. Bu kitap baştanbaşa dünyada geçinmeden bahsedecek. İyi bir şakird, iyi hemşire, iyi kadın, iyi anne, iyi Osmanlı olmak için bilinmesi arzu edilen şeylerde size yardım

²⁴⁷ Necib Âsım Yazıksız, *Ev Kızı* (İstanbul: Karabet Matbaası, 1890), 8.

edecek.”²⁴⁸ Yazar, kitapta kızların anlayamayacağı tek bir satır bile olmadığını belirterek eserin “ana lisan” ile yazıldığını vurgulamaktadır.

Eserin ilk bölümü “Talebe” ile başlamaktadır. Yazar bu başlık altında kızlara iyi bir öğrencinin nasıl olması gerektiğini anlatmaktadır. Buna göre iyi bir öğrenci, dikkatli olmalı, dalgın olmamalı, muallimesini dinlemeli, mektebe vaktinde gitmeli, kitap defterlerine özen göstermeli, erken kalkıp işlerini halletmeli, derslerini iyice öğrenmek için sebatlı, istekli ve yardımsever olmalıdır. Yazar temizliğin ve düzenin önemini Tahire adlı bir kızı örnek göstererek anlatmaktadır. Tahire, sabah erken kalkarak, üstünü temizler, saçlarını tarar, ayakkabılarını yağlar, dişlerini fırçalar. Bu işlerini bitirdikten sonra odasını toplar. Mektepten çıkıp eve giden kızları da birtakım vazifeler beklemektedir. Annesine yardım etmek, sofraya yemek hazırlamaya yardımcı olmak, evi süpürmek silmek bunlardan bazılarıdır. Kızlar bu işleri yaparken hızlı davranmalı, ağır ağır yapmamalıdır. Yazar kızların mektepte öğrendikleri ilimlerin faydalı olduğunu söylerken evde öğrendikleri işlerin ise lazım olduğunu vurgulamaktadır. Ancak mektep ile ev işlerinin birbirinden farklı olmadığını söyleyerek ikisi için de zihnin yorulması gerektiğini belirtmektedir. “Evde iyi çırak olunuz ki mektepte de iyi şakird olasınız.”²⁴⁹ Yazar, kızların süs ve eğlenceye meraklı olmasından da bahsetmektedir. Süslü giyinen kızları tasvip etmez, onlara sade giyinmelerini tavsiye eder. Ellerindeki parayı süslenmek için değil faydalı işler yapmak için harcamalarını öğütler. Süslenen kızlar, süslerini okulda arkadaşlarına ileride ise sokakta göstermek isterler. Yazar bu kızların sokakta fena kimselerle görüşeceğinden dolayı ahlaklarının bozulacağını belirtir. “Yalnız giyinmekle değil her halinizle zarif olunuz. Zevki dışarıda değil, evde arayınız.”²⁵⁰ Kızlar giyimlerinden, oturup kalkmalarına kadar her hallerinde dikkatli ve tedbirli olmalıdırlar. Böyle hareket eden kızlar herkes tarafından beğenilir, kâmil bir kız olarak görülür. Yazar anne ve babaya karşı vazifeleri anlatarak bu bölümü bitirmektedir. Anne ve babaya karşı ilk vazife itaattir. Bu itaat onlara karşı gelmeksizin gönülden yapılmalıdır. Yazar kızlara yaptıkları işlerde ailelerinin rızasını almalarını, sıkıldıklarında onlardan nasihat istemelerini, onlara güvenmelerini tavsiye etmektedir. Burada kızların çok alıngan olduğunu, aileleri en ufak bir kusurunu

²⁴⁸ Yazıksız, *Ev Kızı*, 4.

²⁴⁹ Yazıksız, *Ev Kızı*, 10.

²⁵⁰ Yazıksız, *Ev Kızı*, 16.

söyleyip azarladığında hüngür hüngür ağladıklarını söylemektedir. Hâlbuki ona göre kusurları düzeltmenin en iyi yolu ebeveynin azarlamasına kulak vermekle olur: “Ebeveynin sert oluşu sizin için iyidir. Çabuk terbiye olursunuz.”²⁵¹ Ebeveyninin nasihatini acı bir ilaca benzeten yazar akli başında olan kızın iyileşmek için acı ilacı içeceğini söylemektedir. Ebeveyne karşı diğer vazifeler, onlara hürmet etmek, şefkat ve muhabbet duymak, fedakârlık göstermektir. Kardeşlerle iyi geçinmek için onlara karşı mülayim ve tatlı olmak gerektiğini de söyleyen yazar kardeşlerin güzel geçinmesinin aileyi mutlu edeceğini belirtmektedir.

Eserin ikinci bölümü sanatla ilgilidir. Mektepten mezun olduktan sonra kızların kendini geçindirmek için bir sanat (iş, meslek) öğrenmesi gerektiğini söyleyen yazar “Bir kız erkek çocukları gibi kimseye yük olmayarak işi, kendisini idare etmelidir”²⁵² demektedir. Bu işin evde yapılacak bir iş olduğunu da eklemektedir. Çünkü kendi evinde dikiş nakış yaparak geçinen bir kız başka konakta hizmetçilik yapan bir kızdan daha rahattır. Evinde bir odasında çarşaf, havlu, örtü, kumaş satarak ticaret yapan bir kadını anlatan yazar bu sayede kadınların çarşı pazarda dolaşmak yerine evde alışveriş yaparak ihtiyaçlarını giderebildiğini söyleyerek, ticaret yapan bu hanımı örnek göstermektedir. Kızlar geçimlerini sağlayacak işleri ustaların yanında öğrenebilirler. Ustalar ebeveynler gibi olduğu için onlara sadakatli, itaatli, riayetli davranmaları gerekmektedir. Yazar burada bir parantez açarak kızların, çıraklık yapmak için gittikleri yerde bulunan bazı kız öğrencilerin terbiyesiz, yalancı, tembel olabileceğini söylemektedir. Böyle kimseler ile konuşmak, dostluk kurmak kendi ahlaklarını bozacağı için onlardan uzak durmalarını tavsiye etmektedir. Hâlbuki “Terbiyeli bir kız, ebeveynine söylerse kendisini takdir edeceklerini bildikleri hiçbir işi yapmaz.”²⁵³ Bu hususa dikkat eden kızlar, tedbirli olup vazifelerini bilirse namuslu kızlardan olurlar. Kızlar için iş yapmanın faydalarından biri onların zihinlerini meşgul edip boş işler ile uğraşmalarına engel olmasıdır. Yazar, kızlara iş bulamadıklarında boş kalmamalarını, beş parmağında beş hüner olan kızlardan olmalarını tavsiye etmektedir. Çünkü ekmek parası kazanmak insanı küçük düşürmez, asıl küçük düşüren şey iş yapmaya kudreti olduğu halde dilencilik yapmaktır. Konunun devamında yazar,

²⁵¹ Yazıksız, *Ev Kızı*, 19.

²⁵² Yazıksız, *Ev Kızı*, 24.

²⁵³ Yazıksız, *Ev Kızı*, 26.

kızlara dilenciliğin kötü bir alışkanlık olduğunu ve doğru iş yapmanın püf noktalarını anlatmaktadır. Kızlar çalışmanın karşılığında elde ettikleri paralar ile aile ekonomisine yardımcı olmalıdırlar. Ancak dikkat etmeleri gereken bir nokta vardır. Gelirleri arttıkça masraflarının artması gerekmez, eldeki fazla para biriktirilmelidir. İdare konusunda sabırlı ve dikkatli olmak gerekir. Yazar bu konuyla ilgili dikkat çekici bir örnek verir: Şevkiye Hanım, çalışarak parasını biriktirmiştir. Komşusunda gördüğü bir montu çok beğenir ve almak ister ancak ihtiyacı yoktur. Çarşıya gidip de dükkânın önünde iken kendi kendine şöyle der. “Aman neme lazım! Bu hırkallığı gönlüm istiyor ama şimdilik lüzumu yok. Hem ben saye-i şahanede Osmanlı memleketinde yaşıyorum, bu paraları hemşirelerimden kazanıyorum, paramı da yerli malına vermeliyim.”²⁵⁴ Yazar, kızlara Şevkiye gibi nefesine galip gelerek ahlak sahibi olmalarını tavsiye etmektedir. Bölümün son konusu, evde çalışan kız hizmetçilerdir. Bu kimselerin, terbiyeli, namuslu olmaları gerektiğini söyleyen yazar bir evde çalışırken dikkat edilmesi gereken hususları da açıklamaktadır.

Üçüncü bölümde ev idaresi konusu işlenmektedir. “Bir kız için en ziyade arzu olunan şey, namuslu bir adama iyi bir zevce olmasıdır.”²⁵⁵ sözüyle bölüme başlayan yazar bir genç kadının evlendiği günden itibaren yüklendiği vazifelere değinmektedir. Bu genç kadın ilk olarak eşine muhabbet duymalı ve sözlerine riayet etmelidir. Sıkıntı ve darlık zamanlarında eşine yardımcı olmalı, sıkıntısını onunla paylaşmalıdır. Akıllı ve ferasetli olarak eşinin güvenini kazanmalıdır. Eşine karşı her zaman güler yüzlü, tatlı dilli olmalı, ona karşı kalp kırıcı ifadeler kullanmamalıdır. Kendisine kötü muamele ederse, hiddete hiddetle karşılık vermemeli; eşinin hiddeti geçince yaptığı kötü olduğunu söylemelidir. Yazar, evlenmeden önce eşlerin birbirinin iyi yönlerini kabul ettiği gibi kötü yönlerini de kabul ettiğini vurgulamaktadır. Bu yüzden eşler evlenirken birbirlerinin kusurlarına da bakmalıdır. İyi bir kadın olmak için yalnız bunlar yeterli değildir. İyi bir kadın vazifelerini yerine getirirken kendisini de eşine beğendirmelidir. Üstü başı temiz, düzgün giyimli, nazik, edepli, tatlı dilli, neşeli olan kadın akşam işten yorgun argın gelen eşini güler yüzle karşılayarsa ona, tüm sıkıntısını unutturur ve böylelikle kocasının iş yorgunluğunu dindirir. Evi derli toplu tutmak, intizama dikkat etmek kadının diğer bir vazifesidir. Yatmadan önce evi kolaçan etmek, etrafı toplamak

²⁵⁴ Yazıksız, *Ev Kızı*, 33.

²⁵⁵ Yazıksız, *Ev Kızı*, 38.

gerekir. “İyi bir kadın yalnız kendisini değil evini de süsler.”²⁵⁶ Vazifelerini bilen bir kadının sık sık sokağa çıkmayacağını söyleyen yazar, kadının asıl yerinin kendi evi olduğunu belirtmektedir. İşlerini halletmek için dışarı çıkarsa da çabucak halledip evine dönmelidir. Sokakta komşularla beraber konuşmaya dalıp vaktini boşa geçirmemelidir. Bunlara ilaveten yazar kızlara, evde olanı komşuya anlatmamalarını, komşuda gördükleri yabancı bir kimseye fazla soru sorup meraklı olmamalarını, bir yerde duydukları sözü başka yere taşımamalarını ve başkaları hakkında konuşmamalarını tavsiye etmektedir. Kadının diğer vazifesi de idareli olup alışveriş yapmayı bilmesidir. Alacağı şeyin görünüşüne aldanmayarak iyisini seçmeyi bilmelidir. Çarşıda, pazarda gördüğü ürünleri rastgele seçip almamalı, ne yemek yapacağını hesap ederek uygun fiyatlısını almalıdır. Yemek yapmayı bilmek bir hanım için çok önemli meziyettir. “Yemek yetiştirmek hünerdir. Sofra kurmak da bir marifettir.”²⁵⁷ Yazar burada elindeki malzemeyi değerlendirerek yemek yapmanın ve sofranın püf noktalarını anlatmaktadır. Şehirde yaşayan kadının yalnızca evini idare ettiğini, köyde yaşayan kadının ise evi ile birlikte ahır, ağılı, kümesi ve bahçeyi de idare ettiğini söyleyen yazar eserinde, köyde ev idaresinin nasıl olduğuna dair bilgilere de yer vermektedir. Vazifelerini anlattıktan sonra kadının bunları yerine getirebilmek için bir yardımcıya ihtiyaç duyduğunu söylemektedir. Yardımcılara karşı hoşgörülü, nazik davranarak yapabilecekleri işi yaptırmak gerekir. Bu sayede hizmetçiler hanımlarının emirlerine uyar ve onlara hürmet gösterirler.

Eserin dördüncü bölümü çocuk yetiştirmek ile ilgilidir. “Kadının asıl vazifesi çocuk yetiştirmektir.”²⁵⁸ diyen yazar, bu vazifeyi, kızların küçük kardeşlerine bakarak, annelerine çıraklık ederek önceden öğrenmeleri gerektiğini söylemektedir. Ayrıca çocuk büyütmenin detaylarını açıklamakta, bebeklerin kıyafetlerinden, beşiklerinden ve beslenmelerinden bahsetmektedir. Anne sütünün önemine de değinen yazar, çocukların hasta olma sebebinin vaktinden önce yemek yemeye alıştırmaları ile ilgili olduğunu belirtir. Bu yüzden onların yemek vakitleri anneleri tarafından dikkat edilmesi gereken önemli bir husustur. Çocuklar büyüyüp kuvvetlendikçe anneleri onların zekâ, vicdan ve gönüllerinin eksikliklerini tamamlamaya dikkat etmelidir.

²⁵⁶ Yazıksız, *Ev Kızı*, 43.

²⁵⁷ Yazıksız, *Ev Kızı*, 45.

²⁵⁸ Yazıksız, *Ev Kızı*, 72.

Çocuklar mektebe gitmeden önce etrafında olan biteni anlamaya, hissetmeye, görmeye, duymaya, öğrenmeye başlarlar. “Terbiyenin işte bu başlangıcını vermek validelerin vazifesidir. Anneler çocukları terbiye etmek üzere pek ziyade sabır ve gayret etmelidir.”²⁵⁹ Çocuk, konuşmaya başlar başlamaz merak duygusu ile çok soru sorar. Anne çocuğun sorularına anlayabileceği şekilde uygun cevaplar vermeli ve öğrenme hevesini kırmamalıdır. Çocuk mektebe başladığı zaman anne ona yardımcı olmalı, gerektiğinde anlamadığı konuları izah etmelidir. “Küçük çocuğun bir zekâsı var, bir vicdan ve bir yüreği de vardır. Bunları terbiye etmek ister.”²⁶⁰ Bu sebeple anneler şefkatli ve yumuşak olmalı, çocukları merhametli yetiştirmelidir. Ayrıca anneler, çocuğun gerek evde gerek dışarıda kötü huylar edinmesine sebep olacak masallar anlatmamalıdır. Çocuğu küçük yaşlardan itibaren itaat etmeye alıştırmalıdır. Her istediğini vermek veya almak çocuğu yaramazlığa alıştıracığı için bu konuda anne, istikrarlı davranmalı ve bütün isteklerine evet dememelidir. “Çocuklarınız sima ve boyca size nasıl benzeyecek ise gönül ve ruhları da öylece sizin gibi olacaktır. Eğer iyiliği âdet ederseniz çocuklarınızı fenalıktan ziyade iyiliğe sevk edeceğinizden onlar da iyi olurlar.”²⁶¹ Çocukların büyüdüğü evde büyükanne ve dedenin varlığının, çocuğun terbiyesi için faydalı olacağını söyleyen yazar, ihtiyarlıklarında onlara hürmet göstermeyi ve onların her türlü ihtiyacını gidermeyi tavsiye etmektedir.

Eserin beşinci bölümü sağlıkla ilgilidir. Dünyada en büyük saadetin sağlıklı olmak olduğunu belirten yazar etrafta sağlığı bozmak için birçok illet olduğunu söylemektedir. Bu illetlerden korunma yolları, hıfzı’s-sıhha ilmi ile öğrenilir. Bu yüzden yazar kızlara bu ilmi öğrenmelerini ve hayatlarında uygulamalarını tavsiye etmektedir. Sağlık için soğukta kalmamak, temiz hava almak, itidalli yiyip içmek, temizliğe önem vermek, spor yapmak, yeteri kadar uyumak gerekmektedir. Bölümün devamında yazar, sağlığı korumakla ilgili bu kaideleri detaylıca ele alıp kızlara bazı tavsiyeler vermektedir.

Eserin altıncı bölümü, dikiş hakkında detaylıca bilgilerin bulunduğu bölümdür. Yazar, kızlara mektepte haftada bir defa dikiş dersi verildiğini ancak ileride kendilerine çok

²⁵⁹ Yazıksız, *Ev Kızı*, 85.

²⁶⁰ Yazıksız, *Ev Kızı*, 87.

²⁶¹ Yazıksız, *Ev Kızı*, 88.

lazım olacağı için bu hüneri detaylıca anlatmak gerektiğini söylemektedir. İyi bir dikiş için el çabukluğu lazımdır. Bu hüneri öğrenmek için kızlar çokça deneme yapmalı ve annelerinin ellerine bakmalıdır. “Dikkatli bir kadının, bir kızın esvaplarını tamir etmediği bir gün bile geçmez.”²⁶² diyen yazara göre kadınlar, elbiselerine ve eşlerinin kıyafetlerine özen göstermeli, yırtık sökülük gördüklerinde hemen dikmelidirler. Yazar, dikiş dikmenin inceliklerinden de bahsetmekte, bir elbisenin nasıl dikileceğini detaylıca anlatmaktadır. Kumaşın nasıl kullanılacağını, kalıpların nasıl olması gerektiğini görseller ile izah etmekte, farklı dikiş tekniklerinden örnekler vermektedir.

Eserin yedinci ve son bölümünde, resim, musiki ve şiirden bahsedilmektedir. Dünyada gördüğümüz her şeyin kâğıt üzerine nakşedilmesine resim denmektedir. Resmin çeşitleri olduğunu söyleyen yazar kızlara, kurşun kalem ile yapılan çizim türünün lazım olduğunu söylemektedir. Resimden anlayan kızlar el işleri denilen nakış, kanaviçe, sarma gibi işleri de yapabilirler. Yazar kızların güzel ve manalı şarkı ve şiirleri öğrenmelerini tavsiye etmektedir. Böylelikle ileride çocuklarının terbiyesine fayda sağlayacak ninniler öğrenmiş olacaklardır. Burada dikkat edilmesi gereken husus şudur: “Her şeyde terbiyeye muvafık olanı aramalı. Şiirlerde de ahlak bozacak, dinleyenin yüzünü kızartacak, münasebetsiz sözler bulunanları dinlememeli.”²⁶³

Necib Âsım tarafından yazılan bu eser, kız çocuklarına genel olarak güzel ahlak, ev idaresi, çocuk terbiyesi, sağlık ve dikiş nakış konularında bilgi verici bir içeriğe sahiptir. Yazar, eserin kapağında kitabın ibtidai bilgileri içerdiğini söylemektedir. Ancak eserde kadınların vazifelerine detaylıca yer verilmesi dikkat çekicidir.

Yazar, eserde kızları terbiyeli, güzel yüzlü, sevimli, nazik, düzenli, temiz, sade giyinen, zarif birer hanım olarak anlatır. Aynı zamanda alıngan ve süse meraklı olduklarını söylemekte ve bu özelliklerini eleştirmekte, onlara yakıştıramamaktadır. Yazar kızların hayatlarında nasıl davranması gerektiğinin ölçüsünü de vermektedir. Terbiyeli bir kız, anne ve babasının kendisini azarlayacağı hiçbir işi yapmaz. Eserde anne babaya karşı vazifelere de değinilmektedir. Onlara karşı itaatli olmak, rızaları dışında iş yapmamak, nasihatlerini dinlemek gerekmektedir. Onlara her daim merhametli, şefkatli davranmak ve fedakârlık yapmak kızların vazifesidir.

²⁶² Yazıksız, *Ev Kızı*, 135.

²⁶³ Yazıksız, *Ev Kızı*, 132.

Yazar giriş kısmında belirttiği gibi eserini kızların iyi bir öğrenci, hemşire, kadın ve anne olabilmeleri için yazmıştır. Kızlara bu dört vazifeyi hakkıyla nasıl yerine getirebileceklerini detaylıca anlatmaktadır. Kızlardan ilk olarak iyi bir öğrenci olmalarını beklemektedir. Düzenli, temiz, dikkatli, derslerine vaktinde çalışan, arkadaşlarına yardım eden, mektebe zamanında gelen, muallimesini üzmeyen kızlar iyi birer öğrencidir. Kızlardan ikinci olarak beklenen rol ise iyi bir kadın, eş olmalarıdır. Yazar, yeni evlenen genç kızlara yönelik eşleri ile güzel geçinmelerini sağlayacak birkaç noktaya değinmektedir. Eşine karşı muhabbetli, tatlı dilli ve itaatkâr olmalı, sıkıntılı zamanlarında ona yardımcı olmalıdır. Eşine kendisini beğendirmek için çaba göstermeli, kocası sinirli iken sabırlı olup alttan almalıdır. İyi bir kadın aynı zamanda iyi bir ev hanımını olmalı, evine özen göstermeli ve yemek yapmayı bilmelidir. Yemek yapıp sofrayı kurmak, elindeki malzemeyi doğru değerlendirmek kadın için çok önemli bir meziyet olarak görülmektedir. Kızlardan üçüncü olarak beklenen rol iyi bir anne olmalarıdır. İyi bir anne olmak için asıl vazifesi olan çocuk terbiyesini hakkıyla yerine getirmesi gerekir. Anneler, çocuklarına karşı şefkatli ve merhametli davranarak onları terbiye etmelidir. Çocuklar büyüdüklerinde annelerine benzeyecekleri için onlara hem örnek olmalı hem de onları iyiliğe yönlendirmelidir. Kızlardan dördüncü olarak beklenen rol iyi bir hemşire olmalarıdır. Bu yüzden yazar sağlık bölümünde hıfz-ı sıhha ile ilgili bilgiler vermektedir.

Yazarın eserinde üzerinde durduğu önemli bir konu da kızların iş öğrenmeleridir. Erkekler gibi kimseye yük olmadan kendilerini idare edecek bir iş edinmeleri gerektiğini söylemesi ve bu konuda kızları desteklemesi oldukça dikkat çekicidir. Ancak bu işin evde yapılan bir iş olması gerektiğini vurgulamaktadır. Böylelikle evde nakış yaparak, elbise, kıyafet dikerek, kadınlarla ilgili malzemeleri satın ticaret yaparak ihtiyaçlarını giderebilirler. Yazar bu konuda evinde ticaret yapan bir hanımdan bahsederek kızlara somut bir örnek sunmaktadır. Kızların iş edindikleri takdirde daha rahat olacağını vurgulamaktadır. Bir iş edinerek para kazanmaya başlayan kızın dikkat etmesi gereken önemli bir nokta vardır. Parasını idareli kullanmalı, ihtiyacı olmayan bir eşyayı almamalı ve aile ekonomisine yardımcı olmalıdır. Yazar, kızların iş bulamadıkları takdirde boş durmamalarını evde dikiş nakış yaparak üretken olmalarını da istemektedir.

3.2.3. Rağıb Bey, Terbiye-i Nisvan

Terbiye-i Nisvan, Rağıb Bey, Mahmutbey Matbaası, 1308/1891, 107 sayfa.

Rağıb Bey²⁶⁴ tarafından yazılan eserde yazar imza olarak “Veli Rıza Paşa Merhumzade Tahrirat-ı Hariciyye Hulefasından Rağıb” ifadesini kullanmaktadır.

Validelere hitaben yazılmış olan eserde, çocuk terbiyesi özellikle kız çocuklarının terbiyesi üzerinde durulmaktadır. Kitap, “Arz-ı Meram” başlığı ile başlamakta ve “Validelere” kısmı ile devam etmektedir. Eserin 3 ana bölümü ve her bölümde de alt başlıklar bulunmaktadır:

- **Birinci Bahis:** Medhal, Peder, Şefkat-i Mâderane, Büyük Valide.
- **İkinci Bahis:** Mazarrat-ı Cehalet/Âdem-i Terbiye/Ahlak, Terbiye, Bilvasıta Terbiye.
- **Üçüncü Bahis:** Hüsün ve Zinet Mağrurluğu, Vezâif-i Nisvan, Hüsn-i Hareket, Teehhül, Hukuk-i Zevciyye.

Eser, “Arz-ı Meram” başlığıyla başlamaktadır. Yazar burada kızların eğitiminin (terbiye-i nisvan) neden önemli ve gerekli olduğundan bahsetmektedir. Çünkü “Onların âlem-i medeniyette ahlak-ı memduha ve mezmûme hususuna dâhil ve tesirleri ricalden ziyadedir.”²⁶⁵ Yazar göre erkek çocuklarına terbiyeleri konusunda çok zaman harcanırken terbiye-i nisvan meselesi son dönemlerde önem kazanmaya başlamıştır. Kızlara verilen ilim ve fennin erkekler kadar ileri olması gerekmemektedir. Onlara idare-i umur-i beytiyye, terbiye-i evlat, vikaye-i muhabbet-i zevciyye gibi görünürde önemi olmayan ama medeniyetin ilerlemesine büyük katkı sağlayan bilgiler öğretilmelidir. Çünkü yazar, bir milletin mişvâr (gidişat) ve ahlakının kadınların tesiri altında olduğunu söylemektedir. II. Abdülhamid Han’ın bu konuya çok önem verdiğini, bu sebeple kızlara yönelik mektepler açtığını da eklemektedir.

Şefkatli validelere hitaben yazılan “Validelere” başlığında yazar, dikkatleri çekerek bölüme başlamaktadır: “Eğer evladınıza karşı olan vazife-i mâderânenizi siz yalnız ırzâdan ibaret zannediyorsanız pek büyük hata ediyorsunuz.”²⁶⁶ Çünkü vatan, en büyük

²⁶⁴ Rağıb Bey hakkında bilgiye ulaşılamamıştır.

²⁶⁵ Rağıb, *Terbiye-i Nisvan* (İstanbul: Mahmutbey Matbaası, 1898), 5.

²⁶⁶ Rağıb, *Terbiye-i Nisvan*, 11.

fazilet olan terbiye ve güzel ahlakı annelerden beklemektedir. Allah, hayvanlara kendi kendilerine terbiye olma yeteneğini vermiş ancak insanların terbiyelerini yine insanlara havale etmiştir. Hayvanlar dünyaya bir libas ile gelir ancak insanlar çırılçıplak gelmektedir. Yazar, bu tespiti yaptıktan sonra insanların dünyaya üryan geldiğini ancak akıl nimetine sahip olduğunu belirtmektedir. Bu sayede insan dünyayı, kâinatı her şeyi bilip kavrayabilir. Yazar, çocuğun aklının, fikrinin, hafızasının da terütaze olarak geldiğini belirterek validelerin bu taptaze hafızaya ne koyarsa çocuğun onunla büyüdüğünü söylemektedir. Dolayısıyla anne, çocuğuna iyi ahlak öğretirse iyilik yapmış; fena şeyler öğretirse de kötülük yapmış olur.

Yazar birinci bölüme bir giriş ile başlayıp her ilmin bir tanımı olduğunu söyleyerek terbiye-i ilim derken neyi kastettiğini açıklamaktadır: “Bütün milel-i mütemeddine nezdinde terbiye nev-i beni beşerin havass-ı maddiye maneviyesini derece-i kemale îsâl ederek kûlûp ve efkârını tenvir ve âdat ve tabayi-i kabihasını tenfir eden bir meziyet girebihedir deyu vasıf ve izah olunmuştur.”²⁶⁷ Yazar, terbiye-i etfal meselesini daha iyi kavratmak için insan hakkındaki düşüncelerinden bahsetmektedir. İnsan denilen hayvan-ı nâtika, birçok âzâdan meydana gelmektedir. Bunların yanında akıl ve kuvve-i mefkûreye de sahiptir. Akıl sahibi olduğu için insan, mütalaaya, icada, bir şeyin neticesinde doğru karar vermeye de muktedirdir. İnsan bazen cehaletiyle hayvan menziline kalırken bazen kendini geliştirerek birçok şey üretmeye başlar. “Bazen şiddet, husumet ve kuvve-i müfrita ihanetiyle âlemi tehdid, bazen de fevkalade fedakârlık, sadakat, insaniyet, semahat gibi mezâyâ-i ulviyye ile cihanı tesir eder.”²⁶⁸ Yazar bu düşüncelerini aktardıktan sonra insanın fitratı hakkında şu tartışmalara yer vermektedir. Bazı kimseler, insanın fitraten şerir olarak doğduğunu terbiye-i ahlaka muhtaç olduğunu söylerler. Bazı kimseler ise insanın halûk (iyi güzel huylu) olarak doğduğunu söyleyerek gerekli olan terbiyeyi tabiata bırakmaktadırlar. Yazara göre bu fikirler doğru değildir. İnsan ne haluk olarak doğar ne de şerir olarak. Ancak tabiatın insan fitratına tahsis ettiği kuvvetleri içinde bulundurarak doğar. “İşte terbiye denilen

²⁶⁷ Rağıb, Terbiye-i Nisvan, 17.

²⁶⁸ Rağıb, Terbiye-i Nisvan, 19.

keyfiyet-i hakikiyeden maksat insanlardaki bu kuvve-i beşeriyyeyi hüsn-i istimal edip istîdad-ı beşeriyyeyi taht-ı intizama almaktan ibarettir.”²⁶⁹

İnsan dünyaya bir aileye, topluma bağlı olarak gelmektedir. Daha sonra doğduğu aileden ayrılıp yeni bir aile oluşturur. Bu aileye yeni aile gözüyle bakmayan yazar hakikatte yeni ailenin mevcut aile içinde farklı görevler üstlenen bireyler (evlad, zevc, peder, ced vb..) olduğunu söylemektedir. Bu aile içinde en büyük vazife babaya aittir. Ancak baba ailenin saadetini temin etmek hususunda tek başına yetersiz olmaktadır. O halde baba bir yardımcıya ihtiyaç duymaktadır. “Peder, hizmet-i mukaddeseyi ifaya muktedir olabilmesi için hassas, zeki, fatîh, müdrik bir arkadaşa muhtaçtır ki o da kadındır. Bir erkek için en iyi arkadaş malûmâtlı bir zevcedir.”²⁷⁰ Yazar, ailenin saadetinin ve felaketinin kadının elinde olduğunu düşünmektedir. Fénelon’dan alıntı yaparak düşüncelerini şu ifadeler ile desteklemektedir: “Bir aileyi ihya ve ifnâ eden kadındır.”²⁷¹ Aile, bir kavmi, bir ümmeti, bir milleti oluşturan temeldir. Yazar, bir kadının ailesine olan etkisi ile birçok kadının millete olan etkisi arasında hiçbir fark olmadığını söylemektedir. Bu yüzden bir kızın eş, anne, anneanne/babaanne gibi vazifelerini hakkıyla yerine getirebilmesi ve evinin saadetini temin edebilmesi için eğitilmiş olması gerekmektedir. “Malûmâtlı bir validenin evladına olacak hüküm ve tesiri cahile bir mâderden pek çok farklıdır.”²⁷² Yazar, evladının aşırı ve aykırı hareketlerine bilgili bir annenin yaklaşımının farklı olacağını söylemektedir. Bilgili bir anne, ailesinin bahtiyarlığını cahil kadından çok daha güzel muhafaza etmektedir. Yazar, malumatlı yetişen erkeklerin artık bilgili eş tercih ettiklerini zira eşlerinin bilgili olmaması durumunda evliliklerinin ahenginin bozulmaya başladığını belirtmektedir. Çünkü “Bir kadın ne kadar güzel olursa olsun ilim irfan ile tezeyyün etmemiş ise ondan muntazar olacak saadet muvakkattir. Fakat hüsn-i tabiyesini ilim ve malûmât ile tezyin edebilirse o vakit erkeği ile ahir-i ömür işgal ve bahtiyar edebilir”²⁷³. Eşler arasındaki malumat farkı dolayısıyla ahengi bozulan evliliklerde evlatların istikbali tehlikeye

²⁶⁹ Rağıb, Terbiye-i Nisvan, 20.

²⁷⁰ Rağıb, Terbiye-i Nisvan, 21.

²⁷¹ Rağıb, Terbiye-i Nisvan, 23.

²⁷² Rağıb, Terbiye-i Nisvan, 22.

²⁷³ Rağıb, Terbiye-i Nisvan, 24.

girebilir. Bu sebeple yazar, erkeklerin her konuda yar ve yardımcıları olan kadınların ilim ve marifet öğrenmekten mahrum edilmesinin caiz olmayacağını söylemektedir.

Esere “Peder” başlığı ile devam eden yazar, babanın evladı üzerindeki vazifelerini validenin görevleri ile bahsederek karşılaştırmalı olarak anlatır. Baba, bir ailenin reisi konumunda olmasına rağmen evlat terbiyesi hususunda babadan ziyade anne önemlidir. Çünkü “Peder muallim-i rüşdi, mâder mürebbiye-i has ibtidaiyyedir”²⁷⁴. Hangi zamanda olursa olsun babalar evlat yetiştirme hususunda anneler gibi davranamazlar. Bunun sebeplerinden biri babanın çocuğu terbiye etmeye yetecek kadar vaktinin olmamasıdır. Çünkü o, dışarı işleri ile uğraşmaktadır. Diğer bir sebep terbiye-i evlat baskıdan ziyade lütuf ve merhamet ile mümkündür. Henüz beşiğinde şefkat bekleyen yavruya o şefkati ancak anne kucağı verebilir. Baba evladını büyütürken ona âmirlik yapmamalıdır. Buna karşılık anne de aşırı şefkat göstermemelidir. “Zira validenin fart-ı şefkati çocuğu arsız etmesine bedel, pederin tahakkümü de cebin, murâî budala kalmasına sebebiyet verir.”²⁷⁵ Böyle yetişen çocuklar babalarının yanında fikrini söylemekten çekinmektedir. Bir zaman sonra herkese karşı ikiyüzlülük gösterirken babaya karşı ise korku oluşmaya başlar. Bu durumda ebeveynler çocuğunun, dışa yansıyan tarafları dışında karakter ve ahlakını tam olarak bilemeyeceğinden çocuğun ahlakı bozulmaya devam edebilir. Ayrıca yazar, babanın evlatlarına karşı bir taraftan ciddi ve mütehakkim diğer taraftan da ilgili olması gerektiğini ifade eder. Yani baba, aynı zamanda evladına karşı yumuşak, âlicenap ve mülayim de olabilmelidir. Bunun yanı sıra baba evladına rol model olduğu için daima davranışlarına dikkat etmelidir. Evladı için peder numune-i imtisaldir. O, evladını daima korumalı, himaye etmelidir. Babanın evladına karşı ilgisinin nasıl olması gerektiğinden bahsettikten sonra yazar, peder ve validenin vazifelerini şöyle anlatmaktadır: “Temin-i in’âm ve maişet ve başlıca muhafaza-i servet pederin, tenviri kulub-i evlat vikâye-i namus ve ismet mâderin vazifesidir.”²⁷⁶ Valide, aile ilgili işlerle uğraşırken peder ise hem ailesine hem de vatanına milletine hizmet eder. Yazar burada ayrı bir parantez açarak peder-kız çocuk ilişkisine de değinmiştir. Kız çocuklarının, erkek tabiatlarını ancak baba ve erkek kardeşleri üzerinden öğrenebileceğini

²⁷⁴ Rağıb, Terbiye-i Nisvan, 28.

²⁷⁵ Rağıb, Terbiye-i Nisvan, 29.

²⁷⁶ Rağıb, Terbiye-i Nisvan, 32.

söylemektedir. “Erkekliğin hüküm ve kuvvetini ve kadınlığın acz ve zafiyetini ve mââmâfih kıymet ve ehemmiyetini hep pederleri sayesinde öğrenirler.”²⁷⁷ Bir pederin aile içindeki davranışları, konuşmaları kız çocuğu için ders olarak görülür.

“Şefkat-i Mâderane” bölümünde yazarın önemle üzerinde durduğu konu annelik şefkatidir. Çünkü bir evladın yetiştirilmesinde annelik şefkati çok etkilidir. Dokuz ay karnında taşıdığı yavrusunu kucağına aldığı bir annenin hissettiği muhabbet, şefkat duygusu çok önemlidir. Annelik şefkatinde hayvanlar âlemi üzerinden örnek veren yazar, bir kuşun yavrusunu doğup büyüyene kadar himaye etmesini, beslemesini, korumasını anlatır. Ancak daha sonra büyüyüp gelişen kemale eren kuş artık ailesini tanımamaktadır. Tabiatta bulunan bu muhabbet ve nisyan kanunu hayatın devamı için önemlidir. Zira hayvanlarda nisyan olmasaydı hayvanat-ı aile bir ordu haline gelerek insanlığa zarar verebilirdi. Bu yüzden Cenâb-ı Hak hayvana nisyan özelliğini verirken annenin kalbine de daimî bir şefkat koymuştur. Yazar annelik şefkatinin kalbi bir muhabbet olduğunu söylemektedir. Bu yüzden, kadınların vazifesi yalnızca çocuklarını doğurmaktan ibaret olmayıp asıl vazifeleri, “İnsaniyete hâdim, kâmil, fazıl vücud yetiştirmektir.”²⁷⁸ Bununla beraber bir kadın validelik vazifesini ancak böyle ifa edebilir.

Büyük valide konusuna başlarken yazar, buldukları zamanda kızların fikr-i terbiyelerine önem verildiğini söyleyerek hissiyat-ı kalbiyelerine de önem verilmesi gerektiğini ifade eder ve sonra büyük validenin vazifelerinden bahseder. Şefkatli kucağında özenle yetiştirdiği ciğerpareleri olan evladı artık evden ayrılarak bir yuva kurduğunda anneler derin hüznü boğulmaktadırlar. Yazar, annelerin evlatlarını evlendirdikten sonra vazifelerinin bittiğini düşünerek hata ettiklerini söylemektedir. Hâlbuki anneliğin sonuncu mukaddes vazifesi evladının evliliği ile başlamaktadır. Kızını evlendirdikten sonra büyük valide olan anne, ona yol göstermeye, onunla şefkatle ilgilenmeye devam etmelidir. Genç kız valide olduğu zaman tecrübe ve cesareti ile ona yardımcı olmalı, duasını ondan eksik etmemelidir. Çünkü “Büyük valideler ancak küçüklerin mürşididirler.”²⁷⁹

²⁷⁷ Rağıb, Terbiye-i Nisvan, 34.

²⁷⁸ Rağıb, Terbiye-i Nisvan, 40.

²⁷⁹ Rağıb, Terbiye-i Nisvan, 46.

Yazar, “Mazarrat-ı Cehalet, Âdem-i Terbiye ve Ahlak” başlığını verdiği ikinci bölüme dikkat çekici bir cümle ile başlamaktadır. “Etfal-i inas için cehalet bir menba-ı gam ve melâlettir.”²⁸⁰ İlim ve irfan ile uğraşmayarak büyüyen kızlar buluşa erdikten sonra vakitlerinin çoğunu sıkılarak geçirmektedir. Yazar bu bedbaht genç kızların gündüzleri uykuya alışıarak sağlıklarını tehlike attığını ifade etmektedir. Böyle kızlar, sağlıklı gıdalar ile beslenmezse merakları tehlikeli şeylere meyletmelerine sebep olur ki ıslahı mümkün olmayabilir. Yazar tahsil almamış genç kızların sağlığının ve ahlakının bozulacağını anlattıktan sonra ahlak kavramını ele almaktadır. İnsanı her yerde saygılı kılan ilk faziletin hüsn-i ahlak olduğunu belirten yazar, ahlakı bozuk olan bir insanın bilgili dahi olsa aşağılanmaktan kurtulamayacağını söylemektedir. Yazar ahlakı, kuvve-i akliye, kuvve-i gazabiye, kuvveyi şehvaniye ve kuvve-i adl diye adlandırılan dört kuvvetin toplamı olarak ele almaktadır. Bunların birleşiminden ortaya çıkan fiil makbul ise hüsn-i ahlak, mekruh ise su-i ahlak diye isimlendirilmektedir. Mekârim-i ahlaka dair birçok ayet ve hadis olduğunu belirten yazar, bu ahlakın insanın şeref ve kıymetini arttırdığını, insanı saadetli ve faziletli kıldığını da eklemektedir. İnsan hüsn-i ahlakı iki suretle elde etmektedir: “Bir kuvve-i batnenin hatt-ı itidalde olmasıyla insana fitraten bahşâyiş-i ilahi olarak ihsan olunur. Diğeri ahlak-ı memduhaya telif-i nefis ile bi’t-tahsil iktisap olunur.”²⁸¹ İkinciye binaen yazar su-i ahlaka sahip bir kimsenin güzel ahlaklı insanların hareketlerini taklit ede ede su-i ahlaktan kurtulduğunu anlatmaktadır. Ayrıca yazar, “İnsan suret-i zahiresindeki çirkinliği tahsine muktedir olamadığı gibi suret-i batnesindeki ahlakı dahi tehzip edemez.”²⁸² görüşüne karşı çıkararak, anneler ve mürebbiyelerin böyle batıl düşüncelere kapılmayıp evlatlarının ahlakını güzelleştirmek için gayret etmeleri gerektiğini söyler.

“Terbiye” başlığında yazar, çocukların küçükken son derece özel ve zeki olduğuna değinerek onların talim ve terbiyelerine erken yaşta başlanması gerektiğini ifade eder. Bu yüzden özellikle erken yaşlarda çocukların hüsn-i ahlaklarını bozacak

²⁸⁰ Rağıb, Terbiye-i Nisvan, 48.

²⁸¹ Rağıb, Terbiye-i Nisvan, 51.

²⁸² Rağıb, Terbiye-i Nisvan, 52.

davranışlardan uzak tutulmalarının önemli olduğunu vurgular. Yazara göre valide ve mürebbiyelerin terbiye konusunda dikkat etmeleri gereken hususlar şu şekildedir:

- Valideler, bebeklerin yiyecekleri şeylerin besleyici ve kuvvetli olmasına dikkat etmelidir. Hatta anne çocuğunu belirli vakitlerde emzirmelidir. Birinci ayda iki saatte bir, dördüncü ayda üç saatte bir, altıncı ay sonunda dört saatte bir emzirmelidir. Daha sonra emzirmeden kesilen çocuğa hazmı kolay besleyici gıdalar verilmelidir.
- Annelerin yaptıkları en büyük hatalardan biri “Evlatlarını yaramazlıktan menetmek için ay dede, omacı, şeytan geliyor gibi münasebetsizliklerle ciğerparelerini ta küçücükten cebânete ve hatta birtakım illetlere duçar etmeleridir.”²⁸³ Yazar bu korkaklığın erkekler ve kadınlar için çok ayıp bir sıfat olduğunu belirterek her Osmanlı bireyi için cesaretin şart olduğunu söylemektedir.
- Valide ve mürebbiyeler evlatlarını sıkmayarak terbiye etmelidir. Ne kadar haşin ve huysuz olsalar da onları üzmeden terbiye etmelidir.
- Çocukları büyütürken onlara beyhude, malayani hikayeler anlatmayıp daima fazilet, hakikat, muhabbet içeren sözler anlatılmalıdır. Bu şekilde verilen bilgiler, çocuklar için unutulmaz bir ders hükmünde olur. Çünkü işittikleri şeyler çocukların zihinlerine kolaylıkla yerleşebilmektedir.
- Güzel ve sevimli olan çocuklar pek çok kişinin muhabbetine maruz kalacağı için valideler mümkün olduğu kadar çocuklarını korumalıdır. Çünkü çocuklara fazla iltifat edilir, her istekleri yerine getirilirse şımarık ve yaramaz olurlar. En ufak bir şeyden mahrum edildiklerinde terbiye ve edebe uygun hareket etmeyerek ağlamaya başlarlar. Yazar bu tarz davranışların ayıp olduğunu belirterek valideleri uyarmaktadır.
- Çocuklar yaşları gereği gördükleri şeyleri taklit etmeye müsait olduklarından onlara daima iyi ve güzel şeyler gösterilmeli, hüsn-i emsal olacak kişilerle bir araya gelmeleri sağlanmalıdır.
- Ebeveynler çocukları çok soru sormaya, konuşurmaya alıştırmamalıdır. Çünkü akıl ve bilgileri sınırlı olduğundan her gördükleri şeyi sorup ebeveynlerini mahcup edebilirler. Bu yüzden çocuklara az konuşup çok

²⁸³ Rağıb, Terbiye-i Nisvan, 55.

dinlemeyi, kendilerine soru sorulduğunda düşünerek cevap vermeyi öğretmelidirler.

Yazar, çocuklara ciddi ve esaslı bir terbiye vermek için en güzel yolun bunlar olduğunu söylemektedir. Ancak bazı durumlarda ders ve vazife haricinde de çocuklara hüsn-i ahlak kazandırılabilceğini söylemektedir. “Bilvasıta Terbiye” başlığında yazarın değindiği hususlar şöyledir:

- Yazara göre ebeveynlerin yaptığı hatalardan biri çocukları oyundan alıkoymaktır. “Oyun muayyen bir yaşa kadar etfalın hakkıdır. Hem o kadar hakkıdır ki ondan mahrum edilmeleri asla caiz olamaz.”²⁸⁴ Bir çocuk ne kadar çok oyun oynar koşarsa gönlü ve bedeni o kadar rahatlar. Yazara göre buradaki hüner, edep ve terbiyeyi oyun ile birleştirmektir.
- Çocukları muhabbet duydukları şeylerden mahrum bırakmak yerine onların dikkatlerini çekecek, vücutlarını harekete geçirecek şeyleri yaptırmak gerekir. Çocukların en sevdiği oyunlar vücutlarını harekete geçiren oyunlar olduğu için valideler onları bu tarz oyunlardan mahrum etmemeli hatta teşvik etmelidir. Ancak çocuklar terledikleri zaman valideler onları soğuktan korumalı ve istirahat ettirmelidir. Yazar bu istirahat zamanında validelere, çocuklarına kısa kısa masallar, güzel hikayeler okumalarını tavsiye etmektedir.
- Dikkat edilmesi gereken diğerk bir nokta, çocuğa terbiye verecek kişilerin hareket ve tavırlarıdır. Valide ve mürebbiyeler çocuğun eksiklik ve ayıplarını görerek onu azarlar ve terbiye etmek ister ancak kendi kusurlarını göremezler. Bu durumda çocuk kendisinde azarlanan davranışı valide ve mürebbiyesinde gördüğünde aynı davranışı yapmaya devam eder. Dolayısıyla çocuklara terbiye verecek kişiler hüsn-i ahlak sahibi olmalıdır. Çocuklar sevdikleri kişinin ahlak ve karakterini taklit edeceğinden valide ve mürebbiyelerin hareketlerine dikkat etmesi büyük önem arz etmektedir.
- Yazar, çocuklara gerekli görülmedikçe cebir ve şiddet uygulanmaması gerektiğini belirtmekte ve şu ifadeleri kullanmaktadır: “Edep ve terbiye ve hüsn-i ahlak dersi vermek için kusurlarını sırası geldikçe tashih ederek biraz

²⁸⁴ Rağıb, Terbiye-i Nisvan, 61.

da fikir ve hiss-i zatiyelerine bırakınız.”²⁸⁵ Yazara göre eğer çocuğa bu şekilde hüsn-i ahlak sevdirilmezse o zaman mutedil bir şekilde şiddet uygulanabilir.

- Yazar çocuğu tehdit etmenin de sakıncalı olduğunu belirtmektedir. Çocuk, sürekli korku ile tehdit edilirse neşesi azalır, cesareti gider.
- Çocuk terbiyesinde yapılan hatalardan biri de çocuklara eğlenceyi ayrı öğrenmeyi ayrı göstermektir. Çocuk ya her şeyden mahrum olarak sabahtan akşama kadar ders görmeli ya da her şeyi bırakarak eğlenmelidir. Yazara göre bu hatalı bir davranıştır. Çocuk, “Bir saat ders ile meşgul olur ise yarım saat de eğlence ile vakit geçirmelidir. Hatta şu kadar diyelim ki bazı kere oyunu derslerine tercih etmelerini bile nazar-ı müsamaha ile görmelidir”²⁸⁶. Bununla birlikte ders esnasında dikkati dağılan çocuğun ilgisi eğlenceli yollarla çekilebilir. Yazar bu bölümü, ebeveynlere çocuklarını hasetten uzak tutmaları gerektiğini söyleyerek bitirmektedir.

Eserin üçüncü bölümünde kızların terbiyesi ile ilgili konulara değinen yazar öncelikle kızlara yakışmayan bir takım kötü davranışları sıralamaktadır. Kızların aşırı ilgi, haset ve arzudan uzak durması gerektiğini, ancak bu şekilde ileride edepli ve terbiyeli bir hanım olabileceklerini söylemektedir. Ayrıca bir mecliste konuşulan konunun dışında söz söylemek veya konuşanın sözünü kesmek, muhatap olunan kişiye “anladın mı” demek ayıp sayılan davranışlardandır. Örneğin, “şey, işte” kelimeleri muhataba kelâl vereceğinden mürebbiyeler kızların bunları kullanmamalarına özellikle dikkat etmelidir. Yazar, erkeğin konuşma sırasında söylediği kötü sözün dikkat çekmeyeceğini ancak kadınların kullandığı çirkin kelimelerin çok dikkat çektiğini vurgulamaktadır. “Kadınlar ve bâhusus hanım kızlar bu gibi maâyipden tevakkî ederek daima müntehip ve güzel sözler söyleyip lüzumundan ziyade ağız açmamaya ve sadâ ve telaffuzu nutuk olunacak tarafa ve karşısındaki muhataba göre icra etmelidir.”²⁸⁷ Yazara göre kızlar fitraten hileli yaratıldığı için akıl ve malumatları sınırlı ancak his ve muhabbetleri üstündür. Bir şey istedikleri zaman çok düşünmezler ancak arzularını gerçekleştirmek için maharetlerini gösterirler. Kadınları bu kötü özelliklerden, davranışlardan menetmenin yolu onlara iyi bir terbiye vermektir. “Kızlara iyi şeyler

²⁸⁵ Rağıb, Terbiye-i Nisvan, 64.

²⁸⁶ Rağıb, Terbiye-i Nisvan, 66.

²⁸⁷ Rağıb, Terbiye-i Nisvan, 71.

ihsas edip akıl ve zekâlarını hekimâne ve ciddiyet perverane bir surette terbiyeye sarf-ı himmet etmelidir ki büyüdükleri zaman hile ve şiddet şaibelerinden masûn kalsınlar.”²⁸⁸ Yazara göre kızlar bu noktalara dikkat edilerek terbiye edilirse büyüdüklerinde hanım unvanına layık olabilirler.

Kadınlar için bir kurdelenin, bir renk seçiminin, bir çiçeğin çok değerli olduğundan bahseden yazar, ziynet konusundaki görüşlerini “Hüsün ve Zinet Mağrurluğu” bölümünde anlatmaktadır. Yazar, insana yakışmayacak muhalif bir kıyafet ve ziynetin nefreti celb ettiğini söyleyerek kızların süslenmeye heves ederken dikkat etmeleri gerektiğini belirtmektedir. Modaya uyarak ellerindeki serveti uygun olmayan kıyafetlere harcamamalıdır. Sade, zarif, temiz kıyafetlere önem vermelidirler. Yazar burada bir karşılaştırma yaparak zarif, sade bir elbisenin, cicili bicili renkli bir fistandan daha güzel olduğunu, güzelce toplanmış bir saçın, boyalı saçtan daha uygun olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, güzellik ve ziynetin getirdiği gururun kızlara hiç yakışmadığını ve güzel yüzlü kızların gururlarından sebep felakete uğramaması için vaktiyle evlendirilmesi gerektiğini söylemektedir. Ayrıca yazar şu şekilde bir tespitte bulunmaktadır: “Bir kız ne kadar zeki ne kadar beliğa ne kadar natuka olsa bila mülhaza ifade-i meram ettiği zaman akılsız, mezmume, cahile bir kadından hiçbir farkı olamaz.”²⁸⁹

“Kadınların görevleri nelerdir” sorusunu sorarak “Vezâif-i Nisvan” bölümüne başlayan yazar, şu şekilde açıklama yapar: “Kadınların vezâifi evlatlarının terbiyesinden, idare-i umur-i beytiyenin mihver-i matlûbta cereyan etmesine dikkatten, hukuk-i zevciyeyi hüsn-i muhafazadan, maiyetlerinde hizmet edenlerin efâl ve harekâtına nezaretten ibarettir demek kifayet eder.”²⁹⁰ Bir kadının, her bir evladının yeteneğini, tavır ve ahlakını, zekâsını bilerek onları istidatlarına göre yönlendirmesi önemli bir görevdir. Aynı şekilde evlatlarını teslim ettikleri kişilerin de tavır ve ahlaklarını bilmeleri gerekmektedir. Yazar, bu görevlerin her kadının yapabileceği bir iş olmadığını belirterek kadınların akıllı, salih, ev işlerinde mahir olması gerektiğini söylemektedir. Ev idaresi, tasarruf ve intizam bir kadın için dikkat etmesi gereken

²⁸⁸ Rağıb, Terbiye-i Nisvan, 72.

²⁸⁹ Rağıb, Terbiye-i Nisvan, 78.

²⁹⁰ Rağıb, Terbiye-i Nisvan, 79.

vazifelerdendir. Bu bağlamda yazar şu sözleri kullanmaktadır: “Bir hanenin nezafet ve intizamına dikkat ve nezaret, evvel hanenin hanımına raci’ a olduğu için kızlara daimen intizam ne demek olduğunu öğretmek lazımdır.”²⁹¹ Yazar, aileye hizmet eden kişilere de değinip onların namuslu olması gerektiğini söyler. Ev hanımı hizmetçilerine kendini sevdirmeli ama laubali olmamalıdır. Hizmetçilerle sık sık muhabbet etmemeli ancak sürekli ciddi de durmamalıdır. Yazar, kızların kitap okuyacakları zaman her eseri değil, gazete, tarih, ahlak, hukuk alanında eserler okumalarını tavsiye etmektedir. Buldukları zamanda romana olan ilginin arttığını belirterek kızların eğer roman okuyacaklarsa, kitapların mutlaka ailelerinin onayından geçmesi gerektiğini söylemektedir. Musiki ve resim konusunda dikkatli olmak gerekir. Saz ile çalınan havalar dahi ebeveynlerin kontrolünden geçmelidir. Yazar, saz yerine daha kibar ve güzel olan piyanonun da çalınabileceğini belirtmektedir. Ancak Osmanlı hanımları içinde piyano çalan kızların çok az olduğunu ifade ederek ebeveynlerin kızlarını piyano çalmaya teşvik etmesi gerektiğini söylemektedir.

“Hüsn-i Hareket” başlığı altında yazar kızlara dikkat etmeleri gereken bazı noktalardan bahsetmektedir. Evlilikte bir kız seçilirken öncelikle iffetinin ve hüsn-i ahlakının önemli olduğunu söyleyerek güzellik, zekâ ve malumatın daha sonra nazar-ı dikkate alındığını belirtmektedir. Çünkü güzellik, malumat evlilikten sonra da olabilir. Bir erkek kendinden daha akıllı bir kadını evlilik için seçmemelidir. Çünkü bu kadın çok mütalaa edeceğinden eşi onu muhakkir görür. Yazar kızların süslenip edebe uymayan kıyafetlerle sokağa çıkmasını erkeklerin nazarını çekmek için gösterişte bulunmalarını eleştirmektedir. “Kızlar hiç de zukağa çıkmasın demiyoruz çıkmalı fakat adab-ı milliye ve şeraid-i islamiyeyi muhafaza ederek gayet ciddi, edepli ve hanım hanımcık olarak çıkmalı ve hiçbir erkeğin yüzüne dikkatli bakmamalıdırlar.”²⁹² Yazar ebeveyninin rızasına muhalefet ederek evlenen kızların mutlu olmadığını belirterek ebeveynin seçtiği kişiyi kabul veya ret hakları olduğunu söylemektedir. Çünkü genç kızlar tanıştıkları kişinin ahvali zahiresini bilip batınına vakıf olamazlar. Bu yüzden de hataya düşerler.

²⁹¹ Rağıb, Terbiye-i Nisvan, 83.

²⁹² Rağıb, Terbiye-i Nisvan, 93.

Yazar, evliliğin mukaddes bir vazife olduğunu ve evlilikte dikkat edilmesi gereken hususları “Teehhül” bölümünde anlatmaya devam etmektedir. Teehhülün en önemli faydasının zürriyet olduğunu belirten yazar, muhabbete en layık olan kişinin ise çok doğuran kadın olduğunu söylemektedir. “Bir kadın ne kadar çok doğurur ise nezd-i Peygamberde olkadar makbul ve muhterem olur.”²⁹³ Evliliğin diğer faydası, gençleri kötü işlerden, edebe aykırı davranışlardan alıkoymasıdır. Bekâr gençler heveslerine yenik düşer ve kötü yollara meylederler. Evlenenler ise iffet ve haysiyetini daha iyi korumaktadır. Çünkü “Müteehhel olanlar nefislerine karşı riyâzat gösterirler. Nefs-i insani riyâzat ile ıslah edildiğinden teehhül edenler mümkün mertebe şenâat ve menhiyattan tevakki edeceklerinden onlarca hayatın zevki mematın havfi, evladın muhabbeti, din ve devletin sadakati daha ziyade olur.”²⁹⁴ Bunlarla beraber yazar bir noktaya dikkat çekerek, herkese evlenmeyi tavsiye etmediğini halen, vakten, beden evliliğe uygun olmayan kişilerin uzak durması gerektiğini aktarmaktadır. Evliliğin faydaları nispetince zararları bulunmaktadır. Evliliğe adım atacak kimsenin öncelikle geçimini sağlayacak bir işi olmalıdır. Çünkü aile reisi evin ihtiyacını gideremezse bu durum evliliğin ahengini bozar. Yazar, ebeveynlerin evlenecek kişinin beden sağlığına bakmalarının vacip olacağını söyleyerek vazife-i zevceti ifadan aciz olan kişinin evlenmesinin uygun olmayacağını belirtmektedir. Diğer bir dikkat edilmesi gereken nokta ise evlilik yaşıdır. Kızlar için bu yaşın yirmili yaşlar olduğunu belirtirken erkek ile kız arasındaki yaş farkının sekiz dokuz olması gerektiğini söylemektedir. Konunun devamında yazar dikkat çekici şu noktaya değinmektedir. Kadının erkeğe göre daha zengin olması durumunda izdivaç etmemeli görüşünü eleştirmektedir. “Çünkü zevcinin malen ve beden yekdiğerine müzâheret eylemeleri hukuk-i zevciyeleri iktizasından olduğundan zevcenin sahib-i servet olması hem kendileri için hem de evlatları için büyük bir saadettir.”²⁹⁵ Servet sahibi bir kızın, ahlakı da kâmil olursa eşini mesut ve bahtiyar edebileceğini ifade etmektedir.

“Hukuk-i Zevciye” eserin son bölümüdür. Yazar, eşlerin birbirine karşı vazifelerini anlatmaktadır. Eşler, öncelikle birbirlerine sadakat ve muavenet göstermekle yükümlüdür. Birbirlerinin kusurlarını yüzlerine vurmuyup iyi geçinmeye

²⁹³ Rağıb, Terbiye-i Nisvan, 98.

²⁹⁴ Rağıb, Terbiye-i Nisvan, 99.

²⁹⁵ Rağıb, Terbiye-i Nisvan, 103.

çalışmalıdırlar. Eşler, servet bakımından birbirinden farklı konumda bulunursa servet sahibi olan diğerine yardımcı olmalıdır. Yazar buldukları zamanda gençlerin evlilik haberini duyduktan bir zaman sonra ayrılık haberlerini duymaya başladığını söyleyerek bu ayrılığa kadınların sebep olduğunu iddia etmektedir. Ancak kadınları kabahatli çıkarıp erkekleri de haklı göstermez. Çünkü “Kadını şımartan ve âdem-i muaşerete sevk eden de hiç şüphe yoktur ki erkektir.”²⁹⁶ Kadınlar bir iki tecrübe ederek eşlerini nasıl idare edebileceğini bilip buna göre hareket etmelidirler. “Zevce âkil ve kâmil olur ve zevce dahi mutia olur ise hiç şüphe edilmesin ki o aile arasında hüsn-i muaşeret temin edilmiş olur.”²⁹⁷ Erkekler eşleriyle her konuyu konuşmamalıdır. Arkadaşlarıyla olan vukuatları, çocukluk maceralarını, bekâr olduğu zamanlarda gezip eğlendiği anları, tiyatro izlemek için Beyoğlu’na gittiğini asla anlatmamalıdır.

Rağıb Bey tarafından yazılan Terbiye-i Nisvan adlı bu eser, annelere hitaben yazılmış olup çocuk eğitimi, ahlak, kadınların vazifeleri gibi konuları içermektedir. Yazar, kadınların toplumun ilerlemesinde daha etkili olduğunu düşündüğü için bu kitabı yazma ihtiyacı hissettiğini söylemektedir. Kitabın yazıldığı dönemde terbiye-i nisvan konusunun önem kazandığını da belirtmektedir. Yazar, eser boyunca kadınlara yönelik bazen çok olumsuz sıfatlar kullanırken bazen de tam tersine olumlu sözcükler kullanmaktadır. Kadınları, insanlığın annesi, medeniyetin baş tacı olarak ifade ederken başka bir bölümde onlar hakkında olumsuz birçok özellik sıralamaktadır. Yazar, ilk olarak kadınların, babanın, büyükannenin vazifelerine değinerek toplumdaki rollerini anlatmaktadır. Daha sonra çocuk eğitiminde önemli bir faktör olan annelerin görevlerine değinmektedir. Eserin son bölümü ise kızlara ayrılmıştır. Burada kızların terbiyesi, evliliği, dikkat etmesi gereken noktalar ele alınmaktadır.

Yazarın eserde değindiği önemli bir konu kızların eğitim alması gerektiğidir. Aileyi oluşturan en önemli unsur kadın olduğu için kadının eğitimi olması aileyi, ailenin eğitimi olması toplumu etkilemektedir. Çünkü yazar, tarihte gerçekleşen kötü olayların çoğunun kadınlar yüzünden meydana geldiğini düşünmektedir. Bu yüzden kızların eğitime çok önem verilmesi gerektiğini sıkça vurgulamaktadır. Kızların eş, anne, büyükanne olarak görevlerini yerine getirmesi için de iyi yetiştirilmesi

²⁹⁶ Rağıb, Terbiye-i Nisvan, 106.

²⁹⁷ Rağıb, Terbiye-i Nisvan, 106.

gerekmektedir. Bir kadın ne kadar güzel olursa olsun, cahil olursa evliliğindeki saadet geçici olur. Ancak kendisini ilim ve malumat ile süslerse o zaman evliliğinde mutluluğu yakalayabilir. Çocuk yetiştirme konusunda da kadınların eğitilmiş olması önemli görülmektedir. Bilgili bir anne cahil bir anneye göre çocuğuna karşı daha farklı davranmaktadır. Kızların eğitiminin içeriği hakkında da düşüncelerini belirten yazar, onlara erkekler kadar ilim ve fen verilmemesi gerektiğini düşünmektedir. Ev idaresi, evlat terbiyesi, eşe duyulan muhabbetin korunması gibi önemli görülmeyen ama medeniyetin ilerlemesine vesile olan bilgiler öğretilmelidir.

Evlilik konusu yazarın kitapta bahsettiği önemli konulardan bir başkasıdır. Bir kızın öncelikle hüsn-i ahlak ve iffetine bakılarak evlenmek için tercih edildiğini söyleyen yazar diğer özelliklerinin daha sonra dikkate alındığını belirtmektedir. Erkeğin kendinden daha akıllı bir kadını eş seçmemesini söylemesi de dikkat çekici bir noktadır. Evliliğin en önemli fayda ve güzelliğini zürriyet olarak görmektedir. Bu yüzden kadının ne kadar çocuğu olursa o kadar muhabbete layık olacağını belirtmesi dikkat çekmektedir. Yazar, evlilik için gerekli şartları taşımayan kişilerin evlenmesini doğru bulmamaktadır. Bu durumda ebeveynler devreye girerek evlenecek kişinin beden sağlığını kontrol etmelidir. Bunun yanı sıra geçimini sağlayamayan kişilerin evlenmesi de uygun değildir. Çünkü evin geçimi sağlanmadığında aile içinde huzursuzluk çıkabilir ve evliliğin ahengi bozulabilir. Yazar, evlilik konusunda son olarak bir başka noktaya daha değinmektedir. Buldukları zamanda gençlerin evlendikten kısa zaman sonra ayrıldıklarını belirterek bunun sorumluluğunu kadına yüklemektedir. Ancak kadını şımartanın da erkek olduğunu söylemekte ve boşanmada erkeklerin de bu şekilde payı olduğunu ifade etmektedir. Evliliğin sırrını da aile hayatında erkek akıllı, kadın da itaatkâr olursa hüsn-i muâşeret sağlanmış olur diyerek belirtmektedir.

Yazara göre bir annenin vazifesi, yalnızca evladını besleyip büyütmek değildir. Onun ahlakını güzelleştirecek terbiyeyi vererek, insanlığa hâdim, kâmil, fazıl bir insan yetiştirmesidir. Yazar, bir annenin, her evladının karakterini, mizacını bilip meyil ve yeteneklerine göre onları yönlendirmesinin çok önemli olduğunu vurgulamaktadır. Annenin, diğer vazifesi ev işleri ile ilgilenmektir. Ev işlerinin düzgün ilerlemesini kontrol etmeli, tasarrufa, intizama önem vermelidir. Evde bulunan hizmetçilerin işlerini yapıp yapmadığını teftiş etmeli, onlarla ilişkilerinde itidali gözetmelidir. Yazar annenin diğer vazifesinin eşinin saadetini sağlamak olduğunu söylemektedir. Kadınlar

bir iki defa tecrübe ederek eşlerini nasıl idare edip mutlu edeceğini bilmeli ve bu şekilde hareket etmelidir. Annelerin son vazifesi ise kızlarını evlendirdiklerinde onlara annelik hakkında tecrübelerini öğretmek ve yol göstermek olmalıdır.

Eserde, babanın vazifeleri ayrı bir başlıkta anlatılmakta, çocuk eğitimi üzerindeki etkisine değinilmektedir. Baba, evin reisi olmasına rağmen tek başına çocuk eğitiminde yeterli olamaz. Çünkü o, dışarı işleri ile uğraşıp vaktinin çoğunu dışarıda, evin ihtiyaçlarının temin etmek için geçirmektedir. Ayrıca baba, anne gibi çocuğa şefkat gösterememektedir. Çocuğun ise büyürken anne şefkatine ihtiyacı vardır. Bu durumda yazar kadını devreye sokarak anneyi, babanın en büyük yardımcısı olarak göstermektedir. Ancak bu annenin de bilgili, zeki, hassas olmak gibi birtakım özellikleri bulunmalıdır. Yazar, buldukları dönemde bilgili yetişen erkeklerin artık bilgili eş tercih ettiğine, cahil kadınları tercih etmediğine değinerek kızların eğitim almasının evlilik için de önemli bir faktör olduğunu söylemektedir. Bunun yanı sıra yazar, kız çocuk-baba ilişkisi üzerinde durmaktadır. Kız çocuklarının erkeklerin tabiat ve davranışlarını babalarından ve erkek kardeşlerinden öğrenebileceğini söylemektedir. Bu yüzden bir babanın ev içindeki konuşması ve hareketleri, kız çocuğu için bir ders niteliğinde olacağından baba davranışlarına dikkat etmelidir.

Çocuk terbiyesi yazarın geniş olarak ele aldığı konulardan biridir. Öncelikle beslenme çocuk için çok önemlidir. Anneler, onlara besleyici gıdalar vermelidir. Yazar anne sütünün hangi ayda kaç saat arayla verileceğinin detaylarını da anlatmaktadır. Çocukları yaramazlık yaptıkları takdirde birtakım hayali varlıklarla korkutmak ve aşırı ilgi gösterip şımartmak, onlarda edebe uygun olmayan davranışların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Böyle ayıp davranışların çocuklarda ortaya çıkmaması için anneler ve mürebbiyeler onları sıkmadan terbiye etmelidir. Çocuklar oyundan mahrum bırakılmamalı, bedenlerini hareket ettirecek, gelişmelerine yardımcı olacak hareketler yapmalarına fırsat verilmelidir. Oyundan yorulduğu vakit yanında dinlenen çocuğa anne, faziletli, hikmetli hikayeler anlatarak oyunla terbiyeyi birleştirmelidir. Önemli olan bir diğer nokta, her gördüğünü taklit edeceğinden dolayı çocuğun çevresinde bulunan kişilerin tavır ve davranışlarına dikkat etmesidir. Bir çocuk dünyaya aklı, fikri, hafızası taze olarak gelmektedir. Annesi ve çevresi ne öğretirse çocuk onu hafızasına yerleştirmektedir. Bu yüzden çocuklara doğduklarından itibaren iyilik öğretilmeli, güzel örnek olunmalıdır.

Yazar son bölümde kızların terbiyelerinde önemli gördüğü bazı hususlara işaret etmektedir. Kızlar aşırı ilgi, haset ve arzudan uzak durmalı, bir mecliste bulunurken görgü kurallarına uymalı, süslenme konusunda itidalli olmalı, güzellik ve süslenmeden dolayı kibirlenmemeli, bir söz söylemeden önce iyice düşünmeli, okuyacakları kitapları ebeveynine danışmalı, musiki ve resim ile dikkatle ilgilenmeli, edebe uygun olmayan kıyafetler ile sokağa çıkmamalıdır. Yazar, kızların terbiyeli ve edepli bir hanım olmaları için bu hususlara riayet etmeleri gerektiğini vurgular.

Netice itibariyle yazar değindiği konularla eğitimin kızlar için özellikle anne ve eş olma vazifelerini yerine getirme noktasında ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Aheng-i izdivacı temin edecek, evladının istikbalini gözetecek, ailenin saadetini muhafaza edecek ve sağlıklı bir toplumun oluşmasını sağlayacak olan kadının eğitimi şarttır.

3.2.4. Nazım, İslâm Hanımlarına Mahsûs Fennî ve Ahlâkî Mektuplar

İslâm Hanımlarına Mahsûs Fennî ve Ahlâkî Mektuplar, Nazım, Kostantiniye, Kitabhane-i İslam ve Askeri - İbrâhim Hilmi, 1316/1899, 224 sayfa.

Nazım İçsel²⁹⁸ tarafından yazıldığı bilinen eserin kapağında yazarla ilgili bir bilgi yer almamaktadır. Eser, genç kız ve kadınlara yönelik yazılmış olup fenni ve ahlaki bilgileri içermektedir.

Eser, “Arz-ı Maksad, Takrîzat ve İbtida” başlıklarından sonra üç ana bölüm ve alt başlıklardan oluşmaktadır:

- A. İslâm Hanımlarına Mahsûs Fennî ve Ahlâkî Mektuplar
- B. Kısım-1 Sani: Ahlak ve Marifetin Esası Hikmettir
Cümel-i Hikemiyye-i Ahlakiyye
- C. Kısım-1 Salis: Musahabat-1 Fenniye ve Ahlakiyye
 - 1. Validesi ve Kerimesi Arasında
 - 2. Musahabe-i Ahlakiyye
 - 3. Musahabe-i Ahlakiyye

²⁹⁸ Eserin kapağında sadece Nazım ibaresi yer alsa da eserin Nazım İçsel'e ait olduğu anlaşılmaktadır. 1800-1900'lü yıllarda yaşadığı tahmin edilen Nazım İçsel'in öğretmen olduğu ayrıca ders kitapları yazdığı ve Hanımlara Mahsus Gazete'de köşe yazarlığı yaptığı bilinmektedir.

4. Musahabe-i Ahlakiyye: Adalet ve Merhametin Yekdiğesine Tefriki
5. Musahabe-i Ahlakiyye: Teşekkür ve Tazarru
6. Musahabe-i Ahlakiyye: Lüzûm-i Tahsil

Eser, “Arz-ı Maksad” başlığı ile başlamaktadır. Yazar, genç kızların insanlığa uygun bir evlat yetiştirebilmeleri için edep ve ilim ile donanması gerektiğini düşünmektedir. Çünkü genç kızların saf kalplerini ancak edep ve ahlak güzelleştirebilir. Bu düşünceler doğrultusunda yazar, kitabı yazma amacını şöyle açıklamaktadır: “Her biri âbirû iftiharımız olan İslam kızlarının küşayişi hayat-ı masumanelerine hâdim ve bir validenin evladı hakkında sarf-ı istimal edeceği şefkatkârane sözlere mümâsil sade ve tabi bir surette fen ve edep dersleri vermek niyetiyle şu eserciği telife lüzum gördüm.”²⁹⁹ Ayrıca yazar, İslam’ın kızı ve validesi için bilinmesi gereken ilmi ve ahlaki meseleler hakkında eser telif etmenin kendi için vicdani bir vazife olduğunu da belirtmektedir.

“Takrîzat” bölümünde yazar Hanımlara Mahsus Gazete’ye gelen mektuplara yer vermektedir. Bu mektuplar Nazım Bey’in gazetede yayınlanan makaleleri ile ilgilidir. Mektubu gönderen hanımefendiler, kadınların terbiye ve edeplerine dair yazılan böyle ciddi makaleleri çok beğendiklerini ifade ederek yazara iltifatlarda bulunmuşlardır. Yazarın, bu makaleler ile yalnızca ilmini göstermekle kalmayıp hanım kızların ihtiyaçlarını bilip bu doğrultuda eser verme meziyetine sahip olduğunu da belirtmişlerdir. Makalelerin ilgi çekici olduğunu söyleyip diğerlerinden farklı kılan hususu şöyle açıklamaktadırlar: “Şimdiye kadar hanımlara mahsus pek çok makâlât ve hikâyat-ı nafia yazılarak tenvir-i ezhan hizmetler edilmişse de ilm-i beden ve ruha ait fenni ve edebi mektuplar yazılmamış olduğundan muharririni tebrik ve takdir ederiz.”³⁰⁰ Ayrıca hanımefendiler, Nazım Beyden bu tarz çalışmaların artarak devam etmesini istemektedirler.

“İbtida” başlığında yazar, “Medeniyet İçinde Kadın - Kadın Nedir?” alt başlığıyla konuyu açıklamaktadır. Kadını tarif ederken zorlandığını söyleyerek onun her bir halinin farklı bir özelliğe sahip olduğunu belirtmektedir. Kadın bir validedir, hayatta en çok sevilendir. Hemşiredir, kudretin en büyük ihsanıdır. Eştir, refikinin dünyadaki

²⁹⁹ Nazım İçsel, *İslâm Hanımlarına Mahsûs Fennî ve Ahlâkî Mektuplar* (Kostantiniye: Kitabhane-i İslam ve Askeri-İbrâhim Hilmi, 1899), 6.

³⁰⁰ İçsel, *İslâm Hanımlarına Mahsûs Fennî ve Ahlâkî Mektuplar*, 11.

sıkıntı ve kederini giderir. Evlattır, insanın hazinesidir. Yazar bir valideye, eşe, evlada kız kardeşe sahip olmadan yaşamanın garip, mahzun ve her türlü eleme mağlup olarak yaşamak olduğunu söyleyerek kadının insana neşe, inşirah, ümit vereceğini ifade etmektedir. Çünkü ona göre “Kadınlar yeryüzünde erkeklere bir nimet-i ilahiyedir”³⁰¹. Ayrıca kadınların şefkat ve merhametten yaratıldığını belirterek onların nazik bakışlı, saf vicdanlı ve mütebessim olduğunu söylemektedir. Ufak bir aileyi büyük bir fabrikaya benzeten yazar bu fabrikada çalışan ameleleri kadınlara, gayretleri sonucu ortaya çıkan ürünleri ise cemiyet-i beşeriyeye benzetmektedir. Toplumda en hamiyetli en namuslu kişiler kadınların çabaları sonucu yetişmektedir. Bu yüzden kadınlar, “Sınıf-ı ricalin mütemmim ve lâzım-ı gayr-i mufârikıdırlar.”³⁰² Yazar, kadınların gülistan-ı hayatlarının ev olduğunu belirtmektedir. Ev işlerini ve düzenini sağlamak kadınlara mahsus bir ilim olduğu için erkekler bu konuda daima kadınlardan yardım istemek durumundadır. Bu sebeple kızların küçüklüklerinden itibaren muktedir, çalışkan, birer kâmil-i insan olmaları için talim ve terbiye almaları gerekli görülmektedir. Yazar, kadınların evlat yetiştirme hususundaki etkilerine de değinmektedir. Valide, çocuklarının fitratlarını dikkate alarak onların yeteneklerini geliştirip nazik, terbiyeli birer insan olmaları için gayret etmelidir. Evlatları büyüdüğü zaman onları evlendirmeli ve aile kurmalarına yardımcı olmalıdır. Validenin çocuklarına verdiği terbiye torunlarının yetişmesinde de etkili olmaktadır. Böylece bir valide yetiştirdiği evlat ile insanlığa hizmet etmeye öldükten sonra da devam etmektedir. Yazar, insanları bir bahçede yetişen ağaç ve çiçeklere benzeterak özenle terbiye edilirse güzel sonuçlar ortaya çıkacağını, dikkat edilmez ise kuruyup gideceklerini söylemektedir.

Birinci bölüm, eserin en geniş bölümüdür. Burada bir anne ve kız arasındaki mektuplaşmalara yer verilmiştir. 16 mektuptan oluşan bu bölümde anne kızına, kadınların bilmesi gereken birtakım fenni ve ahlaki bilgiler vermektir. Kadınlara yönelik yazılmış eserlerin yetersizliği sebebiyle bu mektupları hazırladığını belirten anne, amacının kızının kemal sahibi olması olduğunu ifade etmektedir. İnsana en lazım olan ilmin beden ilmi olduğunu söyleyen anne ilk mektubunda kızını bu ilim hakkında bilgilendirmektedir. Çünkü insanın ibadet edebilmesi vücudunun sağlığıyla ilgidir.

³⁰¹ İçsel, *İslâm Hanımlarına Mahsûs Fennî ve Ahlâkî Mektuplar*, 21.

³⁰² İçsel, *İslâm Hanımlarına Mahsûs Fennî ve Ahlâkî Mektuplar*, 23.

Ayrıca bu bilgileri şimdiden öğrenmeye gayret ettiği takdirde ileride tam bir valide olacağını ifade etmektedir. Diğer mektuplarda ise ilm-i mahlukat, âzâ-i beşeriyye, beyin, beş büyük his, beden sağlığının korunması (ilm-i terbiye-i beden yani jimnastik), beslenme, kalp, nefes alma, ilm-i ruh ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Anne, kızının çalışıp verdiği bilgileri öğrendiğini gördükçe mutlu olacağını söylemektedir. KIZI da en büyük vazifesinin annesine muhabbet duymak ve itaat etmek olduğunu ifade ederek mektupta yer alan bilgilere severek çalıştığını belirtmektedir.

İlk bölümde annenin kızına yazdığı mektuplardan birinin konusu mürebbiye ve terbiye-i milliyedir. Anne, kızını şefkatle büyütüp böyle şerefli bir vazifeyi yerine getirmenin mutluluğunu yaşadığını ifade etmektedir. Eğer kızını matmazelin terbiyesine vermiş olsaydı bugünkü gibi ciddi ve dirayetli bir kız olamayacağını heva ve hevesine yenik düşen bir kız olacağını söylemektedir. Çünkü “İnsaniyet ve İslamiyet’e edilecek hizmetin en mühimi validelerden beklenilir; etfal-i müslimine ahlak ve terbiye verecek en şefkatli bir mürebbiye validedir”³⁰³. Validelerin böyle önemli bir görevi olduğunu söyleyen anne ailelerin, kızlarını dil öğrenmek için matmazellerin terbiyesine vererek yanlış yaptıklarını söylemektedir. Matmazelin yanında büyüyen çocuk onun ahlak ve tabiatını taklit ederek büyümektedir.

Matmazeller ecnebi oldukları için çocuğu terbiye etmek yerine ifsat etmektedirler. Matmazellerin inançları, düşünceleri, alışkanlıkları ve yaşam şekilleri çocukların gelişimini olumsuz etkilediği gibi ev içinde erkeklerle olan ilişkileri ve davranışları da ailenin saadetini olumsuz etkilemektedir. Evin reislerine ilgi ve muhabbet göstererek onları gaflete düşürmekte ve bir ailenin saadetini yok etmektedirler. Anne, bu kötü durumu birçok kişiden işittiğini söyleyerek üzüntüsünü dile getirmektedir. Anne, kızına kendisinin de evinde matmazel isteyerek hataya düştüğünü ancak daha sonra bu hatasını nasıl telafi ettiğini anlatmaktadır. İlk zamanlar eve gelen matmazelin zekâ ve terbiyesini gördükçe hayran olduğunu söyler. Evladının Avrupa terbiyesini öğrendiğini, Fransızca konuşmaya başladığını ve piyano çalmayı öğrendiğini görünce sevinci artar. Ancak evladının, Allah’ın büyüklüğünü, milli ahlakı, ev işlerindeki vazifelerini, dini ve ahlaki dersleri öğrenmediğini fark ederek eve kâmil bir muallim getirir. Muallim, kızını ile gayet güzel ilgilenirken o muallimin sözünü dinlemeyerek sürekli matmazelle dans etmek piyano çalmak ister. İşte bu sırada anne içinde

³⁰³ İçsel, *İslâm Hanımlarına Mahsûs Fennî ve Ahlâkî Mektuplar*, 91.

bulunduğu durumun farkına varır ve evladını ecnebi kişinin terbiyesine bırakmakla ne kadar büyük bir hata yaptığını anlar. Matmazelin işine son vererek, evladının talim ve terbiyesi ile ilgilenmeyi kendisi üstlenir ve bu konuda muallimden destek alır. Anne, büyük bir girdaptan kendini ve çocuklarını kurtardığını söyleyerek evinde refah ve saadeti tekrar sağladığını ifade etmektedir. Kızına, “İyice kani ol ki bir hanenin beka-i aram ve saadeti kadınlar elindedir. Bir haneyi perişan eden kadınların tedbirsizlik ve idaresizliğinden başka bir şey değildir”³⁰⁴. Şeklinde nasihat verdikten sonra bir kadının vazifelerinden bahsetmektedir. Erkeklerin cefalarına göğüs germek, onlara hizmet etmek, muhtaç oldukları huzur ve istirahat için çalışmak kadının vazifelerindedir. Kız, annesinden gelen bu mektubu büyük bir dikkatle okumuş ve kadınların vazifelerinin ne denli önemli olduğunu anlamıştır. “Bir milletin evladı, o millet-i nisvaniyyenin efkâr ve ahlak-i umumiyesinin numunesidir; sine-i mader envar-ı insaniyyetin muttali, mekarim ve eşfakın menba’ı ve saadet-i beşeriyyenin masdarıdır.”³⁰⁵ Bu bakış açısı dikkate alındığında kadınların toplumda çok önemli görüldüğü ve onlardan büyük bir hizmet ve vazife beklendiği anlaşılmaktadır. Kız, annesine yazdığı mektubunda, aile içerisinde kötü davranışların sebebinin terbiye eksikliğinden olduğunu söyleyerek evde matmazel bulunmaması konusunda annesine katıldığını belirtmektedir. Matmazel terbiyesinde büyüyen ve namuslu bir genç ile evlenen bir arkadaşıyla mektuplaşmalarını annesine aktararak bunların kızlar için ibret alınacak örnekler olduğunu söylemektedir. Kız, arkadaşına yazdığı mektupta öncelikle onun evliliğini tebrik eder. Arkadaşının Avrupalı yaşantısının ne derece mutlu ve güzel olduğunu bu yüzden eşinin çok şanslı olduğunu belirtip hizmetinde bulunan cariyelerin evin işlerini yaptığını, matmazelin daima yanında olarak elbiselerini seçtiğini, sürekli onunla alışverişe ve gezmeye çıktığını, eşinin hizmetini hizmetçilerinin gördüğünü söyleyerek dünyada ondan bahtiyar kimse olmadığını söylemektedir. Kız, arkadaşının bu Avrupalı yaşam tarzına övgülü sözler söylüyor gibi gözükse de aslında onu eleştirmektedir. Her istediği olan, şaşalı bir hayat yaşayan arkadaşına her zaman hüsn-i tedbirle hareket etmesini, daima teyakkuz halinde bulunmasını nasihat etmektedir. Son olarak arkadaşının, ailenin şerefini yükseltecek “müdbire ve reise” bir hanım olmasını temenni ederek hayırlı evlatları olmasını

³⁰⁴ İçsel, *İslâm Hanımlarına Mahsûs Fennî ve Ahlâkî Mektuplar*, 95.

³⁰⁵ İçsel, *İslâm Hanımlarına Mahsûs Fennî ve Ahlâkî Mektuplar*, 98.

dilemektedir. Arkadaşı kızın mektubunu üzüntüyle okumaktadır. Çünkü iki aylık evliliği son bulmuştur. Ancak ayrıldığı için üzüntü duymadığını çünkü evliliğin olduğu gibi boşanmanın da meşru olduğunu söylemektedir. Boşanma nedeni ise eşinin evlendikten sonra alafranga terbiyeden hoşlanmadığını söylemesi ve matmazeli evden göndermek istemesi üzerine başlayan tartışmanın kavgaya dönüşmesi ve sonucunda ayrılmaya karar vermesidir. Adam, karısından yemek pişirmesini, süslü kostümler giymeyi bırakmasını, milli âdete uygun şeyler ile uğraşmasını ve kendi hizmetini görmesini istemektedir. Kadın ise yetiştirildiği terbiyede bunların olmadığını söyleyerek aşçılık ve hizmetçilik yapmayacağını belirtmektedir. Bu vazifelerin eski kadınlara ait olduğunu, kadınların erkeklerin hizmetkârı olmadığını ifade etmektedir. Eşinin kendisine hizmetçi aradığını ancak kendisinin mutfakta yemek pişirerek, ortalık süpürerek, hizmetçilerin giydiği elbiseleri giyerek ömür geçiremeyeceğini söylemektedir. Bu sebepler sonucunda boşandığını arkadaşına anlattıktan sonra her gün vicdan azabı çekmektense özgür olmanın daha münasip olduğunu ifade etmektedir.

İlk bölümde annenin kızına yazdığı mektuplardan bir diğeri konu zamanın kıymetidir. “Zamanın bir saati hatta bir dakikası hazinelerden kıymettardır.”³⁰⁶ Bu yüzden anne kızına ömrünün her dakikasında faydalı işler yapmasını, boşa zaman geçirmemesini öğütlemektedir. Gençlik en güzel zamanlardır. Eğer iyi değerlendirilirse servet sahibi olunur, ancak nefse yenik düşülürse sefalet ve felaket getirir. Anne, zamanın su gibi akıp geçtiğini önemli olanın geçirilen saatlerde iyi niyetler ile hayırlı ve güzel işlerle meşgul olunması gerektiğini söyleyip dağda, iş yerlerinde, sokaklarda çalışan insanlardan örnek vermektedir. Bu insanlar vakitlerini medeniyetin ilerlemesi için çalışmakla geçirmektedir. Anne, kızının vaktini iyi değerlendirmesi için ona gün içinde yapılacak işleri ve saatleri içeren örnek bir tablo göstermektedir. Bu sayede vazifelerini düzgünce yapıp vaktini feyizli geçirebilecektir. Ayrıca Avrupa hukemasından Franklin’in fezail-i insaniyye tablosunu örnek olarak gösterip kızına da böyle bir tablo tutmasını tavsiye etmektedir. Bu tablo sayesinde nerelerde kusurlu olduğunu bilip nefsinin bu doğrultuda düzeltebilecektir.

Bir başka mektupta anne, çirkin bir kadının suni süsler ile gerçek bir güzellik elde edemeyeceği gibi amelsiz bir âlimin de kemal sahibi olamayacağını söylemektedir.

³⁰⁶ İçsel, *İslâm Hanımlarına Mahsûs Fennî ve Ahlâkî Mektuplar*, 128.

Mektubun devamında anne, kadınlar içinden yalnızca İslam hanımlarının vicdanlarını temiz bir şekilde muhafaza ettiğini söylemekte ve Avrupalı bir kadınla konuşmasını anlatmaktadır. Avrupalı kadın, medeniyetin ilerlemesinin aslında sefaletin ilerlemesi olduğunu söylemektedir. Çünkü Avrupalı kadınlar, kadınlık vazifelerini unutmuş, bu vazifeleri yerine getirmeyip başka alanlarda erkeklerle yarışa girmiştir. Avrupalı kadın bunun, kendileri için büyük bir gaflet olduğunu ve toplumun mahvolmasına sebep olacağını düşünmektedir. Anne İslamiyet'in, Avrupalıları mahveden bu girdaptan kendilerini koruyacağına inanmaktadır. Ancak bazı erkek ve kadınlar Avrupa'nın gösterişli manzarasını görerek hevâ ve heveslerine kapılsalar da sonra pişman olmaktadır. Anne, son olarak kızına kalbini kirletmemesini, güzel ahlakını muhafaza etmesini öğütlemektedir.

İkinci bölüm "Ahlak ve Marifetin Esası Hikmettir" başlığı ile başlamaktadır. Yazar kadının ne kadar güzel olursa olsun bu güzelliğini feyz ve kemâlat ile süslemedikçe çölde açan çiçekler gibi nahş olacağını ifade etmektedir. Kadını feyz ve kereme sevk edecek iki özellik ise edep ve ilimdir. "Bu iki cenah-ı zerrin iki feyz-i rahmanidir ki taife-i latife-i nisvan için medar-ı zinet ve letafet ve sermaye-i tecemmül ve saadettir."³⁰⁷ İnsanın fazilet ve irfan kanadını kuvvetlendirecek vasıta ise hikmettir. İnsanlar, fikirlerini ahkâm-ı hikmetle ıslah ederler. Bu yüzden yazar kızlara, aşağıda yer vereceği âli cümleleri zihinlerine nakşetmelerini nasihat etmekte; bu sayede fetanet ve meziyet sahibi olacaklarını ifade etmektedir. "Edep, araz-ı nefsanıyeye karşı insanın önünde bir kaledir"³⁰⁸ diyerek bölüme başlayan yazar "Cümel-i Hikemiyye-i Ahlakiyye" başlığında 135 adet özlü söze yer vermektedir. Burada öncelikle edebın öneminden bahseder. Edebi çok olan insanın şeref ve itibarının çok olacağına değinerek edebın insana birçok güzellik kazandıracağını belirtmektedir. Devamında kanaat, sadakat, doğru sözlü olmak, affetmek, hilm ve tevazu, sabır, iffet, cesaret, çalışkanlık, cehalet, şefkat ve merhamet gibi ahlaki özelliklerle ilgili cümleleri sıralamaktadır. Yazar, ebeveyne karşı dikkat edilmesi gereken noktalara da yer vermektedir. En iyi evladın, ebeveynin hayır duasını alan kimse olduğunu söyleyerek akraba ve ailesine itaat eden evladın hakiki bir vatanperver olacağını ifade etmektedir. Tatlı söz söylemenin etkilerine de değinerek bazen bir sözün insanın en derin

³⁰⁷ İçsel, *İslâm Hanımlarına Mahsûs Fennî ve Ahlâkî Mektuplar*, 171.

³⁰⁸ İçsel, *İslâm Hanımlarına Mahsûs Fennî ve Ahlâkî Mektuplar*, 171.

yaralarına ilaç olacağını söylemektedir. Ayrıca yazar, insanın yalnız ekmek ile değil ahkâm-ı diniyeye riayet ederek de beslendiğini belirtmektedir. “Talim ve terbiyenin neticesi iffet ve fazilettir. İffet ve faziletin ibtidası Cenab-ı Haktan korkmak ve ona karşı borçlu olduğumuz vezâifi tanımaktır.”³⁰⁹ Yazar, komşunun sıkıntısından haberdar olan bir kalbin, üzüntülü kimsenin ruhuna merhem olan bir insanın, akşama kadar çalışıp geceyi mesudane geçiren bir vücudun, kemalat sahibinin, muhabbetin bulunduğu bir ailenin, keder zamanında kalbe verilen bir tesellinin altından daha kıymetli olduğunu söyleyerek bölümü bitirmektedir.

“Ahlaki ve Fenni Sohbetler” ile esere devam eden yazar üçüncü kısma bir valide ve kerimesi arasında geçen diyalogla başlamaktadır. Çocuk, annesine, büyükbabasının bu yaşına kadar para kazanmak için çektiği sıkıntılara üzüldüğünü söylemekte ve hiç kimsenin zorluk çekmemesini istediğini belirtmektedir. Annesi ise keder ve zorlukların bazen faydalı sonuçlar verebileceğini, meşakkatin merhamet, muhabbet gibi şeylerin kaynağı olduğunu söylemekte ve şöyle devam etmektedir: “Yavrurum, seni bu kadar mahzun ve dilhun eden ekdar ve meşak insanlar beyninde büyük bir meyl-i vedad ve asar-ı hub ve inzibat hasıl eden bir vasıtaadır.”³¹⁰ Dünyadaki elem ve kederler insanda kerem ve muhabbetin oluşmasına hizmet ettiği için önemlidir. Bu açıklamaların üzerine çocuk, zorluğun bu kadar faydası varken onunla mücadele etmemek gerektiğini düşünür. Ancak annesi, insanın tüm kuvvetlerini birleştirerek zorlukla mücadele ettiğinde faydasını göreceğini ifade etmektedir. Annesinin sözlerini dinleyen kız, bu açıklamaların beyit okumak gibi hayali olmadığını aksine insanın fikrini açan izahatlar olduğunu söyleyerek mektepte bu ilmi okutmadıklarını ifade etmektedir. Annesinden bu ilmi kendisine öğretmesini ister. Annesi, bu ilmin isminin ilm-i servet olduğunu söyleyerek dikkat ve sebat ile verdiği derslere çalışmasını öğütler. Meşakkatin faydalarını anlatmaya devam eden valide, başlıca faydasının insanı gelişmeye sevk etmesi olduğunu ifade eder ve şu cümleyi sarf eder: “Ekdar ve meşak insanları bilcümle nevakıs ve ihtiyacatı ikmale sevk eder.”³¹¹ Örneğin insan gün içinde hissettiği yorgunluğa ve halsizliğe karşı bedenini yemek yiyerek güçlendirmelidir. Eğer insan bir yorgunluk halsizlik hissetmezse yemek yemeyi unuttur

³⁰⁹ İçsel, *İslâm Hanımlarına Mahsûs Fennî ve Ahlâkî Mektuplar*, 183.

³¹⁰ İçsel, *İslâm Hanımlarına Mahsûs Fennî ve Ahlâkî Mektuplar*, 188.

³¹¹ İçsel, *İslâm Hanımlarına Mahsûs Fennî ve Ahlâkî Mektuplar*, 194.

bu durum onun hastalanmasına ve vefat etmesine sebep olabilir. Bu sebepten çekilen meşakkat ve zorluklar insanın hayatını devam ettirmesine yardım eder. Ancak insanın dikkat etmesi gereken bir nokta vardır. Vücudun ihtiyacı olan gıdayı aldıktan sonra fazlasını yememek, itidalli olmak gerekmektedir. Meşakkat ve kederler insanın yalnız bedenine lazım olan şeyleri değil, manevi ihtiyaçlarını da bildirmektedir. “Meşakkat öyle güzel bir vasıta ki ben-i beşerin talim ve terbiyesine, ıslah ve terakkiyesine, kuvve-i zekâ ve iradesinin tevsiine hizmet eder.”³¹² Ruhun da talim ve terbiyeye ihtiyacı vardır. Fena bir harekette bulunan kişi bir meşakkat, sıkıntı hisseder. Hissedilen bu şeyin adı vicdan azabı yani pişmanlıktır.

Anne ve kızı arasında devam eden sohbetlerden bir diğerrinin konusu adalet ve merhamettir. Kızın adalet ve merhametin ne demek olduğunu sorması üzerine annesi, bu ikisi hakkında her milletin dini kitaplarında yer alan bir hususu aktarmaktadır. Buna göre adalet ve merhamet; kişinin kendi nefesine yapılmasını istemediği şeyleri başkalarına yapmaması ve kendisine yapılmasını istediği şeyleri de başkalarından esirgememesidir. Çiçeron’un adalet ve merhamet hakkında söylediği şu sözlere de yer vermektedir: “Adalet gerek hile ve desise ile gerek cebir ve şiddetle ahara fenalık etmemektir. Merhamet dahi nev-i ben-i beşerin saadet hallerini temenni etmek ve onlara kerem ve ihsan eylemektir.”³¹³ Valide kızına adalet hakkında örnekler vermeye devam etmektedir. Buna göre insanın mektepte bulunan arkadaşlarına ihanet etmeyip güzel davranması, komşularının zatına, malına, namusuna riayet edip hürmet göstermesi adalet duygusundan dolaydır. Ayrıca insanın yalnızca kötülükten sakınmakla adalet vazifesini yerine getirmiş sayılmayacağını da belirtmektedir. Anne, memleketlerinde adaleti sağlamak için kanunlar bulunduğunu bu yüzden insanın kişisel haklarının korunduğunu söyleyerek bu sayede refah ile yaşayabildiklerini kızına anlattıktan sonra kendileri için gece gündüz çalışan padişaha karşı şükran duymaları gerektiğini ifade etmektedir. Merhamet, insanın daima iyiliğe meyletmesi, insanlara yardım etmesi, elden geldiği kadarıyla fedakârlık yapmasıdır. Anne, insanın yalnızca başkalarının haklarına riayet ederek ve kabahatleri tamir etmeye çalışmakla merhamet vazifesini yerine getiremeyeceğini belirterek diğer hususlara da dikkat etmesi gerektiğini ifade etmektedir. Anne, bir noktaya dikkat çekerek, kendisinde

³¹² İçsel, *İslâm Hanımlarına Mahsûs Fennî ve Ahlâkî Mektuplar*, 197.

³¹³ İçsel, *İslâm Hanımlarına Mahsûs Fennî ve Ahlâkî Mektuplar*, 198.

sevilecek bir hal olmayan, iyiliği sevmeyen, merhameti olmayan insanlara karşı kızına nasihatte bulunmaktadır. Allah'ın yaratmış olduğu her insanda kalbinin derin köşelerinde kalmış olsa dahi mutlaka iyilik vardır. Bu yüzden kızına şöyle demektedir: “Kızım fenalığa karşı fenalık, haksızlığa karşı haksızlık yapma. Bilakis gördüğün fenalıktan iyilikle intikam al. Fenalığa iyilikle galip gelmenin vesaitini öğren.”³¹⁴ İnsanların başkalarına karşı gösterdiği merhametin mükafatı çok büyük olduğu gibi insanlara zarar veren kimselerin cezaları da çok büyüktür. Bu yüzden insan, tüm beşere şefkat ve muhabbet göstermeli, muavenette bulunmalıdır.

Anne ve kızı arasında devam eden sohbet konularından biri de teşekkür ve tazarrudur (yalvarıp, yakarma). Bir annenin evladına karşı hissettiği duyguyu Cenab-ı Hakkın ihsanı olarak yorumlayan anne, Allah'ın insanlar üzerindeki nimetlerini sıralamaktadır. Bütün bunlardan dolayı Allah'a karşı minnettar olup şükretmek insanların borcudur. Yaratılanlar içinde akıl ve konuşma gibi iki ulvi özelliğe nail olan insanın görevi Allah'ı her daim zikretmektir. İnsan Allah'ın lütuf ve azametini zikretmek için daima feyz ve irfan tahsil etmelidir. Kızı, yoktan var eden Allah'ı nasıl daha iyi anlayabileceğini sorduğunda annesi şöyle cevap vermektedir: “Her halükârda kalbini tasfiye etmeye çalış. Kâmil ve âkil ol. Safvet-i kalp, akıl ve dirayet seni huzur-ı ilahiyeye yaklaştırır. Nimet-i ilahiyeye karşı teşekkür, sıhhat ve afiyet için tazarru ve cem-i zamanda ubudiyet onun feyz-i samedaniyesine mazhar olmanın yegâne vasıtalarıdır.”³¹⁵

Anne ve kızı arasında devam eden sohbetlerden bir diğerinin konusu tahsil almanın gerekliliğidir. Âlemde her şeyin bir vakti olduğunu söyleyen anne, ilim ve edep öğrenmenin ise çocukluk ve gençlik dönemine mahsus olduğunu belirtmektedir. Bu vakitlerde tembellik yapan kimseler vicdanlarına, memleketlerine hatta bütün insanlara karşı suç işlemektedir. Valide, bir parantez açarak burada kızını uyarmaktadır. Zengin olanların çalışmaya, tahsile ihtiyacı olmadığı gibi yanlış düşüncelere kapılmaması gerektiğine dair şu cümleyi söylemektedir: “Kızım, saadet servetle kaim değildir. Mesut olmak için zengin olmak kifayet etmez. İyi ve faziletli

³¹⁴ İçsel, *İslâm Hanımlarına Mahsûs Fennî ve Ahlâkî Mektuplar*, 203.

³¹⁵ İçsel, *İslâm Hanımlarına Mahsûs Fennî ve Ahlâkî Mektuplar*, 209.

olmaya çalışmak lazımdır.”³¹⁶ İnsan ne kadar zengin olursa olsun, diğer insanlara karşı kalbinde kibir, zulüm, hıyanet bulundurursa çok bedbaht olur. Cahil insanın iyi olup olmayacağı hakkındaki görüşlerine de yermektedir. Cahil insan kendi seçimi ile cahil kalırsa büyük bir hata etmiş olur ve büyük bir gaflete düşer. İnsan ancak çalışma ve gayretiyle vücud-i ilahiyeye yaklaşarak büyük bir insan olur. Cahil insan ne kadar zengin olursa olsun tüm parasını feda etse bile bu saadete erişemez. “Kaffe-i ulûm ve fûnûn Cenab-ı Hakk’ın kudret ve azametini gösterir. Onları tahsil etmek, vücud-i ilahiyeyi aramak demektir.”³¹⁷ Tahsilden maksat hakikate ulaşmaktır. Annesinin bu sözleri üzerine kızı, ilm-i sarf, hesap, coğrafya gibi can sıkıcı bilgilerle dolu olan kitaplarda O’nun isminin dahi yer almadığını kendisini nasıl vücud-i ilahiyeyi araştırmaya sevk edeceğini düşünmektedir. Bunun üzerine annesi etrafı duvarlarla çevrili bir meyve bahçesinden örnek vermektedir. Buna göre bir kızın canı bu meyve bahçesindeki kirazlardan çekmektedir. Ablasından gidip kendisi için kiraz getirmesini ister. Ablası tamam dedikten sonra eve gider. Kız ablasının eve döndüğünü görünce üzülür. Ablası geri geldiğinde ise kardeşine anahtarını gösterir. Bahçeye girmek için öncelikle anahtarını almak gerektiğini söyler. İlmi bu bahçeye benzeten yazar, oraya ulaşmak için meşakkatli yolların aşılması gerektiğini ifade etmektedir. “Kızım, tahsil edeceğin ilim seni merhamet, sadakat, rikkat ve hakeza birçok meziyat-i insaniyeden vâye-dar eyler.”³¹⁸ Tahsil-i ilim insanın kalbini ruhunu fikrini parlak eyler. Bir cahilin anlayamayacağı hakikat, tahsil almış bir kızın fikrinde güneş gibi doğmaktadır. Anne, sözlerine devam ederek insanda en büyük iki meziyetin muhabbet ve sadakat olduğunu söylemektedir. İnsanda bu iki meziyet ilim ile birleşirse o zaman insan-ı kâmil derecesine ulaşır. Bu konuşmalar sonunda anne kızına, kendine ve insanlığa faydalı bir kimse olmak isterse terbiye tahsil etmesini, ruhunu her türlü afetin sebebi olan cahillikten korumasını öğütler. Bölümün devamında yazar, İki Aile Reisi başlıklı kısa bir hikâyeye yer vermektedir. İkisi de evlat sahibi olan babalardan biri, büyük bir üzüntü ve ıstırap içinde kendisine bir şey olacağı vakit evine ve evlatlarına kimin bakacağını düşünüp içten içe üzülmemektedir. Diğer baba ise ümitli, cesaretli bir şekilde çalışıp Allah’a tevekkül etmektedir. Üzüntülü baba bir gün tarlada çalışırken ilerideki

³¹⁶ İçsel, *İslâm Hanımlarına Mahsûs Fennî ve Ahlâkî Mektuplar*, 211.

³¹⁷ İçsel, *İslâm Hanımlarına Mahsûs Fennî ve Ahlâkî Mektuplar*, 213.

³¹⁸ İçsel, *İslâm Hanımlarına Mahsûs Fennî ve Ahlâkî Mektuplar*, 215.

çalılığa giren kuşları görür. Merakına yenilerek gidip bakar ve yan yana yapılmış iki yuva görür. İçlerinde henüz yumurtadan yeni çıkmış minik kuşlar vardır. İşine geri döneceği esnada ağzında yavrularını beslemek için gıdalar olan bir kuşun yuvaya geldiğini görür. Bu kuş yuvaya yaklaşırken yırtıcı bir kuş tarafından yakalanır ve parça parça edilir. Bu manzara üzüntülü babaya hançer yarası gibi gelir ve şöyle düşünür: “Validenin gaybubeti yavruların helak ve yuvanın helak olmasına intaç edecek.”³¹⁹ Bu olay sonrasında adamın endişesi daha da artar. Ertesi gün işe geldiğinde çalılıktaki hayvanların helak olduğunu düşünerek üzüntüyle yaklaşır. Hâlbuki kuşların hepsi yaşamaktadır. Üzüntülü baba, hayretler içinde kalarak kenara geçip izlemeye başlar. Bir müddet sonra yuvaya gelen, ağzında gıdalar olan bir anne kuş görür. Bu kuş gıdaları henüz minik olan kuşlara verdikten sonra uçup gitmektedir. Karşılaştığı bu olayı diğer babaya anlatır. Ümitvar olan baba, Cenab-ı Hakkın hiçbir kulunu yalnız bırakmayacağını, insanın sabır ve sükûnetle ona tevekkül ederek yaşaması gerektiğini ifade eder. Bu sözlerden ve olaydan çok etkilenen üzüntülü baba ruhunda bir sürur ve inşirah hisseder. Bu hikâyenin devamında yazar iki örneğe yer vererek kızlara önemli nasihatlerde bulunmaktadır. İlk örnekte, ömrünün son saatlerini geçiren yalnız birinden bahsetmektedir. Bu kimse birçok fenalık işlediği kötülükler yaptığı için yanında dostu, akrabası hiç kimse bulunmayan biridir. Bu yüzden kendine lanet ederek, geçirdiği kötü hayattan dolayı ıstırap duymaktadır. Yazar, kızlara bu durumun ne kadar ne kötü olduğunu belirttikten sonra insanın daima sonunu düşünmesi gerektiğini söylemektedir. “İnsanın son nefesinde ruhuna medar-ı teselli olacak bir vasıta-ı maneviye lazımdır. Buda dindir.”³²⁰ Fakat bahsi geçen adam, dini kendisine uzak gördüğü için ondan da teselli bulamamaktadır. Yanında ruhuna teselli, ümit ve cesaret verecek kimse bulunmadığı için azaplar içinde can vermektedir. Diğer örnekte ise ömrünün son saatlerini sevdikleriyle vedalaşarak geçiren bir kimseden bahsetmektedir. Bu adam, ömrü boyunca iyilik yapmış, fedakârlıkta bulunmuş, şefkatli, biridir. Sanki bugüne kadar biriktirdiği iyilikler kıymetli bir kitap gibi kendisiyle gitmeye hazır durmaktadır. Böyle bir adamın kaybı bir gülistanın sararıp solması gibidir ve herkese hüznün verir. Yazar bu iki kimse arasındaki farka dikkat

³¹⁹ İçsel, *İslâm Hanımlarına Mahsûs Fennî ve Ahlâkî Mektuplar*, 218.

³²⁰ İçsel, *İslâm Hanımlarına Mahsûs Fennî ve Ahlâkî Mektuplar*, 222.

çekerek kızların bu örneklerden ibret almaları gerektiğini söyler ve “Hüsn-i ahlak dareynde bais-i feyz ve saadettir”³²¹ diyerek eserini sonlandırır.

Nazım İçsel tarafından yazılan *İslâm Hanımlarına Mahsûs Fennî ve Ahlâkî Mektuplar* isimli eser, fenni ve ahlaki konuları içermesi bakımından önemlidir. Nitekim eserin girişinde kadınlar, Nazım Bey’e gönderdikleri mektuplarda bu tarz bir esere ihtiyaç duyduklarını belirtmektedirler. Nazım Bey de bu tarz eserlerin yetersiz olduğunu düşünerek kitapta kadınların bilmesi gereken meseleleri açıklamaya çalışmaktadır. Eser, kadınlara hitaben fenni konuları ele alması bakımından diğer eserlerden ayrılmaktadır. Eserde yazar, varlıkları, insanın organlarını, hislerini bunların çalışma şekillerini, beyin ve ilm-i ruh gibi konuları kadınların anlayabileceği şekilde, görsellerle desteklenmiş halde işlemekte ve bir kadının ağzından anlatmaktadır.

Eserde yazar, anne, eş, kardeş, evlat olarak varlığını sürdüren kadını herkes için önemli görmektedir. Kadınların ışığıyla etrafını aydınlattığını, onun ruha manevi feyiz veren bir varlık olduğunu, toplumu ve medeniyeti inşa ettiğini anlatarak kadının yokluğunun düşünülmemeyeceğini belirtmektedir. Yazar, burada kadının hem bireysel hem de toplumsal önemine değinmektedir. Aileyi bir fabrikaya benzetmekte; işçileri kadın olarak tasavvur edip ürünleri ise topluma benzetmektedir. Yani toplumu oluşturan kadınların fabrikada çalışan işçiler gibi üretim sağladıklarını ve ülkenin kalkınmasına destek verdiklerini vurgulamaktadır.

Mektuplarda genel olarak bir annenin kızına verdiği bilgiler ve bu bilgiler doğrultusunda nasihatler ve örnekler yer almaktadır. Nasihatlerin çoğu fenni konular ile ilgilidir. Beden sağlığını korumak ve beslenme gibi konulara değinilmektedir. Bunların yanı sıra annenin kızına verdiği nasihatlerden en önemlisi onun vazifeleri ile ilgilidir. Nitekim kızın vazifelerinden biri anne olmaktır. İnsanlığa ve İslam’a yapılacak en büyük hizmet terbiyeli ve ahlaklı bir evlat yetiştirmektir. Bir anne çocuğunun terbiyesini başkalarına bırakmak yerine şefkat ve merhamet ile evladını kendisi yetiştirmelidir. Yazar özellikle çocukların milli terbiye almalarına önem vermektedir. Milli terbiyeyi anne ve baba verebilir, gerekirse muallim yardımcı olabilir. Ancak Avrupai tarzda yetişmiş matmazeller milli terbiyeden yoksun olduğu için kızları kendi kültürlerine göre yetiştirmektedirler. Bu şekilde yetişen kızlar ise

³²¹ İçsel, *İslâm Hanımlarına Mahsûs Fennî ve Ahlâkî Mektuplar*, 224.

vazifelerini bilmeden büyümekte ve ev hanımı olduklarında çok zorlanmaktadırlar. Bu yüzden terbiyeli ve ahlaklı bir evlat yetiştirmek annenin en önemli vazifesi olmalıdır. Yazar, kadının anne olmak dışında başka vazifelerine de değinmektedir. Kadın evi ile ilgilenmelidir çünkü ev işlerinde en maharetli olan kişi kadındır. Ayrıca, eşinin isteklerini yerine getirmeli, onun istirahat etmesini sağlamalı, hizmetini görmeli ve meşakkatine göğüs germelidir.

Yazar kızların edep ve ahlakı ile ilgili de birtakım nasihatlerde bulunmaktadır. Kızların en büyük vazifelerinin annelerine itaat etmek olduğunu söylemekte ve ebeveynin hayır duasını almanın çok önemli olduğuna vurgu yapmaktadır. Yazar, eserde ilim ve edebın önemine sıkça değinmektedir. Edep ve ilim ile kızların birçok güzellik kazanacağını ve bu sayede şeref ve itibarının artacağını ifade etmektedir. Adalet ve merhamet konusuna da değinen yazar, kızlara günlük hayatlarında bu iki özelliği nasıl kullanabileceklerini örnekler ile anlatmaktadır.

Eserde değinilen konulardan biri de Allah'a güven duymanın, verdiği nimetler için şükretmenin önemidir. Kızların, kalbini temiz tutarak, kâmil ve akil bir insan olarak huzur-ı ilahiyeye yaklaşacağını belirten yazar, Allah'a her zaman şükretmeyi ve O'na kulluk yapmayı öğütlemektedir. Yazar eserde, çekilen sıkıntıların insanı olgunlaştırdığını ve ona faydasının olduğunu söylemekte ve insanın tüm kuvvetiyle bu zorluklarla mücadele etmesinin öneminden bahsetmektedir. İnsanın maddi zorluklarla karşılaştığı gibi manevi sıkıntılarla da karşılaşabileceğine, manevi zorlukların insanın terbiyesine yardımcı olacağına değinmektedir.

Yazar kızların küçük yaştan itibaren talim ve terbiye almasını önemli görmektedir. Küçük yaşlarda tembel olanların yalnızca kendine değil memleketlerine karşıda suç işlediğini söylemektedir. Çalışma ve çabalamanın insanı Allah'a yaklaştırdığını belirten yazar, tahsilden maksadın Allah'a yaklaşmak olduğunu düşünmektedir. Mektepte öğrenilen bilgiler ile kızlar merhametli, sadakatli ve birçok insani meziyetler ile donanmakta bu sayede de Allah'a yaklaşmaktadır. Yazar, eserinde ayet ve hadis kullanmamasına rağmen meseleleri Müslüman kimliği ile ele almaktadır.

Netice itibariyle eserde hem ahlaki hem fenni konular ele alınmakta ve bu konularda bilgili bir anne profili ortaya konulmaktadır. Buradan yola çıkarak yazarın, Müslüman hanımların ahlaki özelliklerin yanında fenni bilgilere de sahip donanımlı, kültürlü birer hanım olarak yetişmelerini arzu ettiği söylenebilir. Ayrıca hanımların Avrupa özentisi

ile yetişmemeleri konusunda uyarılarda bulunmaktadır. Çünkü Avrupa kadınları vazifelerini bilmeyen kadınlardır ve toplumu felakete sürüklemektedir. Yazar genel olarak bir anne profili ortaya koyduğu gibi ideal bir genç kızın özelliklerini de vermektedir. Bu kız, ilim öğrenmeye hevesli, çalışkan, annesini öğrettiklerini önemseyip bunları hayatına geçiren, itaatkâr, nazik, kibar biridir.

3.2.5. Ahlak Kitaplarının Değerlendirilmesi

Kızlara mahsus yazıldığı tespit edilen dört ahlak kitabı aynı dönemlerde yayınlanmıştır. Eserlerden “Hanım Kızlara” ve “Ev Kızı” mektebe giden kızlara hitap ederken “Terbiye-i Nisvan” ve “İslâm Hanımlarına Mahsûs Fennî ve Ahlâkî Mektuplar” ise hem genç kızlara hem de genel olarak kadınlara hitap etmektedir. “Ev Kızı” eseri içerik ve başlıklar olarak ahlak ders kitapları ile benzerlik göstermektedir. Bölüm sonlarında yer alan ödev ve sorular bu benzerliklerden biridir.

Her bir eserin konuyu ele alış şekli, yöntemi farklı olsa da hepsinde kızların eğitim almasının önemi vurgulanmaktadır. Kızların eğitimi, medeniyetin ilerlemesi için gerekli görülmüştür. Çünkü cahil kadınların yetiştirdiği çocuklardan cahil bir toplum ortaya çıkacaktır. Kadının eğitimi ailesini, ailelerin eğitimi olması da toplumu olumlu yönde etkileyecektir. “Hanım Kızlara” eserinde kızların eğitiminin ne kadar olması gerektiği de belirtilmiştir. Kızların basit seviyede, ilkokul düzeyinde eğitim alması eleştirilmiş onların doktorluğa varıncaya kadar erkekler gibi tahsil görmesi gerekli görülmüştür. “Terbiye-i Nisvan” eserinde ise kızların eğitimin içeriğinin erkekler kadar ilim ve fen odaklı olmaması gerektiği belirtilerek, ev idaresi, çocuk terbiyesi, eşe duyulan muhabbet ve itaat gibi konuların öğretilmesinin yeterli olacağı ifade edilmiştir. Bu tarz bilgilerin toplumda önemli görülmediği ama bunların medeniyetin ilerlemesine vesile olacak bilgiler olduğu düşünülmektedir. “Ev Kızı” eserinde ise kızların eğitim aldıktan sonra boş işlerle uğraşmaması için kendi geçimlerini sağlayacak ve ailelerine yardımcı olacak düzeyde bir meslek edinmesi önemli görülmüştür. Ancak bu meslek kadının toplumda bir rol edinmesi yönünde değil, evde yapabileceği terzilik, ticaret gibi işler olarak örnek verilmektedir. “İslâm Hanımlarına Mahsûs Fennî ve Ahlâkî Mektuplar” eserinde ise kızların eğitim almalarının asıl maksadının Allah’a yaklaşmak olduğu belirtilmektedir. Çünkü çalışma ve çabalamanın insanı Allah’a yaklaştıracığı düşünülmektedir.

Kızların vazifeleri eserlerde ekseriyetle aynı şekilde ele alınmaktadır. Kızlar, itaatli, sadık, çalışkan, sevimli, güler yüzlü, edepli birer hanım olarak toplumdaki farklı rollerini yerine getirmelidir. Kızların iyi bir eş olmak, evini idare etmek, ailesini korumak, annelik gibi vazifeleri vardır. Eserlerde bu vazifeler arasından en önemlisi annelik olarak görülmektedir. Yazarlar, annenin vazifesini sadece çocuğu besleyip büyütme olarak düşünmezler. Onlara göre annelerin, akıllı, edepli davranarak evlatlarını daima iyiye güzele yönlendirmeleri ve onlara iyi örnek olmaları gerekmektedir. “Terbiye-i Nisvan” eserinde evliliğin en önemli faydasının zürriyet olduğu belirtildikten sonra kadının çok çocuk doğurmasının onun değerini arttıracığı ifade edilmektedir. “Hanım Kızlara” eserinde ise kadınların “çocuk makinesi” olarak görülmesi eleştirilmektedir. Buradan anlaşıldığı üzere aynı dönemlerde yaşamış yazarların, kadınların rolleri konusunda bazı görüşleri birbirinden farklılaşmaktadır.

SONUÇ

Osmanlı ahlak düşüncesi, İslam ahlakına sadık kalmakla birlikte sahip olduğu ilim, fen, adet ve gelenekler ile kendine özgü bir ahlak anlayışı ortaya koymuştur. Son dönem Osmanlı ahlakçıları kendilerinden önceki ahlaki gelenekten etkilendikleri gibi farklı düşünce yapılarının tesiri ile yeni fikirler de benimsemişlerdir. Batıdan ahlak ile ilgili eserlerin çevrilmesi neticesinde ahlak kitaplarında “vazife” kavramı ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu doğrultuda son dönem Osmanlı ahlak eserlerinde de ahlak, bireyin kendine, ailesine, Allah’a, vatanına karşı vazifeleri şeklinde ele alınmıştır.

Osmanlı’nın son dönemlerinde, toplumda ortaya çıkan bozulma ve gerilemenin ahlaki değerlerin önemini kaybetmesi sebebiyle olduğu düşünölmeye başlanmış ve ahlak ilminin önemi üzerinde durulmuştur. Toplumsal ahlakın düzelebilmesi için toplumu oluşturan en önemli birimin, yani ailenin sağlıklı olması gerektiği vurgulanmış ve bu bağlamda özellikle kadının ahlaklı olarak yetişmesi ön görölmüştür. Tanzimat’tan sonra gündeme gelen kızların eğitimi meselesi sonraki yıllarda da tartışılmaya devam etmiş; ahlaki değerlere sahip bir kadının ahlaklı bireyler yetiştireceği ve bu sayede toplumun ahlaklı olacağı ileri sürölmüştür. II. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet döneminin aydınları kadının eğitilmesi ile ilgili düşüncelerini çeşitli gazete ve dergilerde paylaşmaya başlamışlardır. Kadınların evlerini idare edebilmeleri ve çocuklarını yetiştirebilmeleri için mektebe devam etmeleri ve bilgi sahibi olmaları gerekli görölmüştür.

Kızların mekteplerde eğitim görmesi meselesi II. Meşrutiyet döneminde üzerinde çokça durulan bir konu olmuştur. Toplumda yaşanan ahlaki problemlere çözüm bağlamında mekteplerde okutulmaya başlanılan ahlak derslerinin, inas mekteplerinin programlarında da olduğu görölmektedir. Kadınlara yüklenen sosyal rol ve sorumluluk, farklı kademelerde de olsa genel olarak inas mekteplerinde ahlak derslerinin varlığını daha anlaşılır kılmaktadır. Nitekim kadınlar, ailenin temeli, toplumun ilk öğretmeni olarak değerlendirilmektedir.

Tanzimat dönemine kadar kıraat dersleri ile birlikte verilen ahlak dersi Tanzimat’tan sonra müstakil bir ders olarak programlarda yerini almaya başlamıştır. İnas ibtidai ve sıbyan mekteplerinde ahlak eğitimine önem verilmekte ve düzenli olmamakla birlikte ahlak derslerine programlarda yer verilmektedir. Zükûr (erkek) rüşdiye mekteplerinde

dönem dönem programda yer verilen ahlak derslerinin, inas rüşdiye mekteplerinde daha istikrarlı bir şekilde okutulması ise dikkat çekmektedir.

Ahlak dersleri, II. Abdülhamit döneminde genel olarak itaatkâr, dindar vatandaş yetiştirme amacı taşıyan bir muhtevaya sahiptir. Bu doğrultuda kızlara mahsus ahlak ders kitaplarında dinine, padişahına ve devletine bağlı bir nesil yetiştirilmek istendiği görülmektedir. II. Meşrutiyet döneminde ise fikir dünyasındaki farklılaşmanın ahlak derslerinin içeriğine de yansıdığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde, önceki yıllarda dini referanslar ile verilen ahlak dersi, vatandaşlık eğitiminin verildiği bir derse dönüşmeye başlamıştır. Dolayısıyla ahlak derslerinin amacı daha çok “iyi vatandaş” yetiştirme yönünde değişikliğe uğramıştır.

Ahlak derslerine verilen önem neticesinde gerek II. Abdülhamit gerek II. Meşrutiyet dönemlerinde çok sayıda ahlak eseri yazılmıştır. Bu eserlerin bir kısmı dönemin kadınlarına yönelik yazıldığı gibi büyük bir kısmı da ders kitabı olarak hazırlanmıştır. Ders kitaplarının genel itibarıyla dönemin eğitim politikalarını yansıtması sebebiyle II. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet dönemi kitaplarının muhteva açısından bazı farklılıklara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ancak her iki dönemde yazılan ahlak kitapları, kızlara yüklenilen ödev ve sorumluluklar açısından benzerlik göstermektedir. Temelde bu kitapların ortak özelliği, kızların ileride iyi bir eş, ev hanımı ve anne olmalarına yardımcı olacak bilgiler içermesidir. Bu doğrultuda kızların öncelikle okuma yazma bilmesi, basit hesap işlemleri yapabilmesi zorunlu görülmektedir. Ayrıca ev idaresi ile ilgili işlerine yarayacak bilgiler edinmelerinin de gerekli olduğu ifade edilmektedir.

Araştırmada 1876 - 1911 yılları arasında yazılmış kızlara mahsus dokuz ahlak eseri incelenmiştir. Eserlerin genel olarak biçimsel özellikleri benzerlik göstermektedir. Kitabın kapağında eser ismi, yazar adı, basım yeri ve tarihi, matbaa bilgisi bulunmaktadır. Yalnızca “Hanım Kızlara” eserinin kapağında yazar bilgisi yer almamaktadır.

Muhammed Said Efendi tarafından yazılan “Vezâif’ul İnas” eseri, bir annenin düğün gecesi kızına yapmış olduğu on nasihati içermektedir. Nasihatler, iyi bir eş olabilme, eşle iyi geçinebilme ve mutlu bir aile yaşamının özellikleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Ayrıca kadınların faziletli ve erdemli davranışlar göstermeleri için nelere riayet etmeleri gerektiği ele alınmaktadır.

Hüseyin Remzi'nin yazdığı “Hoca Hanım: Hanım Kızlara Dürûs-ı Ahlak” eseri müellifin vefatından sonra yayınlanmıştır. Eserde muallime hanım ve öğrencilerin birlikte işlediği 30 ders yer almaktadır. Her bir derste kızların vazifeleri açıklanmakta ve onlardan beklenen görevler anlatılmaktadır.

Ali Rıza'ya ait “Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak” isimli eser üç kısımdan oluşmaktadır. Kızların ahlaklı bir insan olarak yetişmesi için gerekli olan vazifeler anlatılmakta ve güzel ahlaka dair tavsiyeler verilmektedir.

Nazım İçsel, “Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlâkiye ve İctimaiye Ders Kitabı” isimli eserinde, kızların Yaratıcıya, aileye, kendilerine, çevreye ve diğer canlılara karşı yerine getirmeleri gereken vazifeleri açıklamakta ve tavsiyelerde bulunmaktadır. Kızların görev ve sorumluluklarına dikkat çekmekte ve onların ailede, okulda ve cemiyet içinde daha saygın bir yer edinmeleri için sahip olmaları gereken ahlaki meziyetleri sıralamaktadır.

Ali Seydi Bey'in “Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye” adlı eseri temizlik, anne-babaya hürmet, vatan ve ahlak olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Yazar eserinde Pakize adlı bir kız üzerinden ahlaki emir ve yasakları açıklamakta; kızların kendisine, ailesine, topluma, vatanına karşı vazifelerini örnekler vererek anlatmaktadır.

Nabizâde Nazım'ın “Hanım Kızlara” adlı eseri, bilimsel makaleler, hikayeler ve şiirlerden oluşmaktadır. Eser, çocuk eğitimi, çocukların duygu ve düşünce dünyalarını, anneliğin şefkatini ve yardımlaşmanın önemini sade bir dil kullanarak kısa hikâye ve şiirlerle anlatmaktadır.

Necip Asım Yazıksız'ın kaleme aldığı “Ev Kızı” eseri kız öğrencilere yönelik yazılmış olup yedi bölümden oluşmaktadır. Kız çocuklarının iyi birer öğrenci, kadın, anne, hemşire ve Osmanlı vatandaşı olmaları için gerekli görülen bilgileri içermektedir. Bu doğrultuda kızların görev ve sorumlulukları anlatılmakta, onlardan beklenen beceriler ele alınmaktadır.

Rağıp Bey'in yazmış olduğu “Terbiye-i Nisvan”, dönemin kızlarına ve annelerine, evlilik hayatı ve çocukların eğitimi ile ilgili bilgiler veren bir eserdir. Yazar, kızların eğitimi medeniyetin ilerlemesi noktasında gerekli görmekte, çocuk eğitimi ve özellikle kızların eğitimi gibi önemli konulara değinmektedir.

Nazım İçsel'in kaleme aldığı "İslam Hanımlarına Mahsus Fenni ve Ahlaki Mektuplar" isimli eserde bir anne ve kızı arasında geçen mektuplar yer almaktadır. Yazar ilk bölümde beden sağlığı, beslenmenin önemi gibi konulara değinmektedir. İkinci bölümde ise kızlara, milli ve manevi değerlere bağlı, saygılı, edepli, iffetli, muhabbetli, sadakatli ve itaatkâr olmaları konusunda nasihatlerde bulunmaktadır.

Yukarıda bahsi geçen ahlak kitapları içinden kızlara mahsus yazıldığı tespit edilen beş ahlak ders kitabının  (Vezaifu'l İnas, Hoca Hanım: Hanım Kızlara Drs-ı Ahlak, Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak), yazıldığı dönemin etkisiyle kızları dini-ahlaki bir terbiye ile yetiştirmeyi amaçlamakta ve bu doğrultuda kızların, dinine, ailesine, memleketine karşı vazifelerini işlemektedir. Diğer iki kitapta ise Meşrutiyet döneminin izlerine rastlanılmaktadır. Nitekim bu dönemin ahlak eserleri iyi vatandaş yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda ahlak kitaplarında kızların, vatanına, memleketine, ailesine karşı vazifeleri üzerinde durulmaktadır.

Kızlara mahsus yazıldığı tespit edilen dört ahlak eseri de (Hanım Kızlara, Ev Kızı, Terbiye-i Nisvan, İslâm Hanımlarına Mahsûs Fennî ve Ahlâkî Mektuplar) içerik bakımından benzer konuları kapsamaktadır. Ancak konuyu ele alma biçimleri ve Şekil zellikleri bakımından farklılıklar göstermektedirler. Hanım Kızlara adlı eser, ele aldığı konuları bilimsel makaleler ve Şiirlerle okuyucuya sunmaktadır. İslâm Hanımlarına Mahsûs Fennî ve Ahlâkî Mektuplar ise anne-kız arasında geçen mektuplaşmalar ile konuları açıklamaktadır. Ev Kızı eseri ise konu başlıkları ve konuları ele aliş biçimi ile ahlak ders kitaplarına benzemektedir.

Kızlara mahsus ahlak ders kitapları ile ahlak kitaplarının benzer içerikler taşıdığı görülmektedir. Eserlerde kadın, erkek, aile, anne, ocuk eğitimi gibi konular işlenmekte ve kızların duygu ve davranışlara yön veren edep, hikmet, iffet, adalet ve merhamet, Őecat ve benzeri pek çok ahlaki kavram, hikâye ve örnekler ile anlatılmaktadır. Kızların vazifeleri de aynı Şekilde ele alınmaktadır. Onlardan beklenen özellikler genel olarak itaatkâr, sadık, alışkan, edepli, iffetli, tasarruflu olmaları Şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Eserlerde kadına çok önem verildiğini gösteren ifadeler yer almaktadır. Kadının sadece ev için değil toplum için de çok değerli olduğu ifade edilmektedir. Eserlerden birkaçında kadının fitraten bazı kötü özelliklere sahip olduğu, bu sebeple birtakım

kötülükler yaptığı belirtilse de yazarların çoğunluğu kadının, medeniyetin baş tacı olduğu üzerinde durmaktadır.

Eserlerin, genel olarak kadını ev içinde vazifelerini yerine getiren, çarşı pazar gibi zorunlu durumlar dışında gerekmedikçe sokağa çıkmayan, eşinin ihtiyaçlarını karşılayıp ona karşı mülayim davranan biri olarak açıklamaktadır. Kadının görevleri “ev” içindedir. Yazarlar evi bir kız için tecrübe kazandığı ve başka kızlarla sosyalleştikleri bir alan olarak görmektedirler. Burada dikkati çeken bir nokta şudur ki eserler genellikle kadınları ev içinde konumlandırırken onların sosyal hayattaki rollerine değinmemektedir. Osmanlı kadının özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra gerek modernleşme ile gerek aldıkları eğitim neticesinde sosyal hayattaki görünürlükleri artmıştır. Onların ticarete, sanatta önemli yerlere geldiği bilinmektedir. Kadınların gazete ve dergiler ile düşüncelerini ifade ettikleri, modayı takip ederek tasarımlar yaptıkları, çalışma hayatında yer aldıkları bilinmektedir. Ancak incelenen ahlak eserleri onların görevlerinin büyük bir kısmını ev içinde sınırlandırarak buradaki vazifelerine yer vermektedir.³²²

İncelenen eserlerin tamamında kızlara uygun görülen bilgi ve beceriler de birbiriyle uyum göstermektedir. Bu doğrultuda kızların, ev hanımlığı ve annelik vazifeleri sebebiyle bu yönde eğitim almaları gerektiği ifade edilmektedir. Ancak bu eğitimin sınırları konusunda farklı düşünceler olduğu görülmektedir. Bazı eserlerde kızların ev hanımlığına yetecek kadar asgari düzeyde bilgi sahibi olması gerekli görülürken bazılarında kızların erkekler kadar ilim ve fen öğrenmesine, ilimde ilerlemesine yönelik tavsiyeler de bulunmaktadır.

Eserlerde kızlara verilen ahlaki eğitimin amacı, kendilerini terbiyeli ve ahlaklı birer insan olarak yetiştirerek çocuklarının eğitiminde bilinçli ve bilgili bir şekilde hareket etmeleridir. Çünkü toplumun varlığını ve sürekliliğini sağlayan asli unsur kadın olarak görülmektedir. Ahlaki özellikler ile donanmış, itaatkâr, bilgili kadınlar bilgili nesiller yetiştirecek, böylece bilgi seviyesi yüksek, devlete bağlı bir toplum ortaya çıkacaktır. Bu yüzden kızlara mahsus ahlak kitaplarında çocuk eğitimi, üzerinde durulan önemli konulardan biri olmuştur. Ayrıca kızların bilgi, kültür ve beceri sahibi anneler olmaları

³²² Elifnur Atalay, *Sultan II. Abdülhamit Döneminde Kadın ve Kadının Sosyal Hayattaki Rolü* (Yüksek Lisans Tezi Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 18.

için fen ve sağlık ile ilgili bilgiler de verilmiş, el işleri öğrenmeleri gerekli görülmüştür.

Annelik gibi önemli vazifesi bulunan kızların, çocuk eğitiminde dikkat etmesi gereken noktalar eserlerde açıklanmaktadır. Çocuğun sağlıklı ve terbiyeli bir insan olarak yetişmesi hem toplum hem de devlete faydalı olması bakımından önemlidir. Bu yüzden ahlak eserlerinde çocuğun giyiminden beslenmesine, uykusundan dinlenme saatlerine kadar dikkat edilmesi gereken hususlar belirtilmektedir. Annelerden çocukların ahlaklarını güzelleştirecek terbiye vermeleri, onları hayırlı bir evlat olarak yetiştirip topluma kazandırmaları, fitratlarında bulunan yetenekleri keşfedip eğitmeleri beklenmektedir.

Ahlak eserlerinde “itaat” kavramının öne çıktığı görülmektedir. Kızların ev içindeki rollerini gerçekleştirirken itaatkâr olmaları her daim beklenmektedir. Anne ve babasına, akrabalarına, evlendiğinde eşine karşı itaatkâr bir tutum sergilemesi onun önemli görevlerinden biri olarak belirtilmektedir. Kızlara mahsus yazılan ahlak kitaplarının yazarlarının erkek olması nedeni ile yazarlar eserleri kendi bakış açıları ile yansıtmaktadır. Nitekim bu doğrultuda en çok dikkat çeken nokta eserlerde itaat vurgusunun sıkça yapılmasıdır. Erkek egemen bir toplumda, erkek yazarlar tarafından yazılan kızlara mahsus ahlak eserleri de yazarların ideal model olarak tasvir ettiği kadın profilini ortaya koyması bakımından oldukça dikkat çekicidir. Burada şu noktaya da değinmek gerekir ki ahlak eserlerinden yola çıkarak Osmanlı toplumunda kadınların yalnızca eşlerine itaat edip evlerinde oturduğu şeklinde bir düşünce ortaya atmak doğru olmayacaktır. Nitekim kadınların birçok konuda sosyal hayatın içinde oldukları hatta haklarını aramak için mahkemeye başvurdukları bilinmektedir. Kadınların mahkemeye başvurma oranı ve dava konuları ise onların haklarını arayacak derecede bilinçli olduklarını göstermesi bakımından önemlidir.³²³

Kızlara mahsus ahlak eserlerinde üzerinde durulan birtakım değerler bulunmaktadır. Bunlardan ilki yalan söylememektir. Yalan söylemenin dini açıdan yanlışlığı anlatılırken insani ilişkiler üzerindeki olumsuz etkisi ve zararları da anlatılmaktadır. Yardımsever ve fedakâr olmak eserlerde vurgulanan diğer bir değerdir. Kızların bir

³²³ Konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. Saliha Okur Gümrükçüoğlu, “Osmanlı Toplumunda Kadınlar”, Kadın Olmak İslam Gelenek Modernlik ve Ötesi, ed. H. Şule Albayrak (İstanbul: İz Yayıncılık, 2020), 279.

beklentisi olmadan anne-babasına, akrabasına, öğretmen ve arkadaşlarına karşı yardımsever ve fedakâr olmaları beklenmektedir. Hürmet, itaat, saygı ise kızların başlıca sahip olmaları gereken değerlerdir. Kızlara mahsus ahlak eserlerinde yer alan bu değerler o dönemde kızlardan beklenen davranışlar doğrultusundadır. Günümüzde ise kızların sahip olması gereken değerlerin değişime uğradığı söylenebilir.

Ahlak eserlerinin bir kısmında ayet ve hadislerle yer verilirken bazılarında dini referansların kullanılmadığı görülmektedir. Bu durum, II. Meşrutiyet dönemi ders kitaplarının genel bir özelliği ve dönemin ahlak anlayışı olarak değerlendirilebilir.

II. Meşrutiyet yılları Batı ile etkileşimin ve tercüme faaliyetlerinin arttığı bir dönemdir. Araştırmada ele alınan eserlerde, dönemin bu özelliğinin etkilerine dair örnekler görülmektedir. Öncelikle kitaplarda, ahlakın vazife olarak ele alınmaya başlaması, Osmanlı aydınında ahlak anlayışının değişmeye başladığına dair bir fikir vermektedir. Ayrıca batı kültürünün kitaplara yansıdığını gösteren izlere de rastlanılmaktadır. Örneğin Terbiye-i Nisvan adlı eserde, dini terbiyeye vurgu yapılırken aynı zamanda kızların piyano çalması da teşvik edilmekte, Osmanlı hanımları içinde piyano çalan kızların az sayıda olduğu belirtilmektedir.

Kitaplarda yer alan alıntılar, yazarların II. Meşrutiyet döneminde çevirisi yapılan bazı eserlerden daha fazla etkilendiklerini düşündürmektedir. Nitekim Fénelon'dan yapılan alıntılar bu şekilde karşımıza çıkmaktadır. Ali Rıza, Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak (1899) eserinde ve Rağıb Bey, Terbiye-i Nisvan (1891) isimli eserinde Fénelon'dan alıntı yapmaktadır. Fénelon 14. Louis asrında yaşamış ve kızların eğitimi konusunda yaşadığı toplumdaki farklı düşüncelere sahip bir din adamıdır. Bu fikirlerini “Kızların Eğitimi” kitabında yayınlamış ve bu eser sayesinde hem kralın hem halkın övgüsünü kazanmıştır. Eserinde kızların vazifelerini ve sahip olmaları gereken özellikleri anlatmıştır. O'na göre kalbi biçimlendirmek ve akli geliştirmek şeklinde eğitimin iki hedefi vardır. Kalbi biçimlendirmenin her şeyin temeli olduğunu düşünmekte ve bu bağlamda ahlak konusu üzerinde önemle durmaktadır. Rağıb Bey, kadının önemini sıkça vurguladığı eserinde kadının aile üzerindeki etkisi hakkında Fénelon'dan bir alıntı yapmıştır. Ali Rıza Bey ise el işlerinin kızlar için önemini anlatırken Fénelon'un da bu noktaya temas ettiğini ifade etmiştir.

Araştırmada Nazım İçsel tarafından yazılan iki eser yer almaktadır. Nazım İçsel'in iki eseri içerik olarak birbirinden farklılaşmaktadır. İlk eserinde Nazım, âdeta Müslüman

kimliğini kullanarak düşüncelerini ifade etmektedir. Bu durum, kitabın yazıldığı dönem ile de alakalı olabilir. 1899 yılı II. Abdülhamit'in tahta olduğu ülkede İslamcılık akımının hâkim olduğu bir yıldır. Bu yüzden yazarın, düşüncelerini rahatça ifade ettiği veya toplumda etkili olan akıma göre eserini yazdığı düşünülebilir. Eserinde padişaha övgü bulunmakta ve onun toplum yararına yaptığı hayırlı işlere atıf yapılmaktadır. Diğer kitabı, 1912 yılında Meşrutiyet'in ilanından sonra yazılmıştır. Bu eser de kendi döneminin izlerini taşımaktadır. Ahlak ders kitaplarında bulunan dini vazifeler başlığı bu eserde de bulunmakla birlikte içerik olarak dini vazifelere çok değinmemiştir. Diğer taraftan vatan sevgisinin ön plana çıkartıldığı, padişaha övgüye ise yer verilmediği görülmektedir.

Netice olarak kızlara mahsus yazılmış ahlak kitapları, içerik bakımından kızların dini, vatani ve bireysel vazifeleri, annelik görevleri, çocuk yetiştirmedeki sorumlulukları, iyi bir eş olmaları için kendilerini yetiştirmeleri ve ev işlerinde maharetli olmaları gibi konularda bilgiler ihtiva etmektedir. Ayrıca dönem itibariyle kadınlara yüklenen aile içi sorumlulukları yansıtmakta, kız çocukların eğitimine neden ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda kızların, itaatkâr bir evlat, hayırlı bir eş, bilgili bir anne, ilgili bir komşu, iyi bir dost, el işlerinde becerikli bir kadın olabilmeleri için sahip olmaları gereken özellikler üzerinde durulmakta, örnek bir insan olmaları yönünde tavsiyelere yer verilmektedir. Bu bağlamda kızlara yönelik ahlak eserlerinin, kadının hem evi ile ilgilenmesine hem de ahlaklı bir nesil yetiştirmesine yönelik bilgi ve nasihatler içerdiği söylenebilir.

“Meşrutiyet Döneminde Kızlar İçin Yazılan Ahlak Kitaplarının Eğitim Açısından İncelenmesi” isimli bu çalışma kızlara yönelik yazılan ahlak ders kitaplarını ve topluma hitaben yazılan ahlak kitaplarını kapsamaktadır. Bu iki kısım aralarında benzerlikleri, farklılıkları ve konuları bakımından mukayese edilerek çalışılmıştır. Ahlak kitaplarının tümü incelendiğinde ev içi işleri yapan, çocuk bakan ve kendini eşine karşı güzelleştirerek erkeğin nazarında var olma çabası sürdüren bir kadın profili vardır. Eserlerdeki bu kadın profili her ne kadar Osmanlı kadın profili olarak algılsa da tam olarak dönemin profilini yansıtmada başarılı olup olmadığı ve ele alınan kadın profili Osmanlı dönemi hangi kadın tipine hitap ettiği gibi konular bakımından incelenerek araştırmamızı tamamlar nitelikte çalışmalar yapılabilir. Dönemin kadın anlayışı, kızların eğitimine bakışı hakkında daha genel bir kanaate sahip olunabilmesi için farklı yazarların eserleri veya dergi ve mecmualarda

yazılanlara bakılarak destekleyici çalışmalar yapılabilir. Kızlara mahsus yazılan ahlak eserleri içerik olarak zengin tarzda hazırlanmış çok yönlü eserlerdir. Bu eserleri farklı yönlerden (ev idaresi, çocuk gelişimi, kadınların eğitimi) inceleyip araştırmamızı tamamlar nitelikte çalışmalar yapılabilir. Nitekim Eserlerin 4'ü (Hoca Hanım, Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlâkiye ve İctimaiye, Ev Kızı, Terbiye-i Nisvan) hakkında hiçbir çalışmaya rastlanılmamıştır.

KAYNAKÇA

- Ağırakça, Gülsüm Pehlivan. “İnas Rüşdiyeleri’nde (Kız Ortaokullarında) Ahlâk Dersleri – ‘Kızlara Mahsus İlmî Ahlâk’ Ders Kitabı Örneği-”. *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2017), 56–77.
- Ağırakça, Gülsüm Pehlivan. *Mekteplerde Ahlak Eğitim ve Öğretimi (1839-1923)*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2013.
- Akagündüz, Ümüt. “II. Meşrutiyet Yıllarında Kadının Değişen Toplumsal Konumu (1908-1918)”. *Kadının Değişen Dünyası Osmanlı Sosyal ve Kültürel Yaşamından İzler (1908-1918)*. ed. Ayşen Müderrisoğlu. İstanbul: Kronik Kitap, 2021.
- Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Akademi, 33. Basım, 2020.
- Aliye, Fatma. “Namdaran-ı Zenan-ı İslamiyan”. *Öncü Müslüman Kadınlar-Osmanlı Kadın Yazarları Nasıl Bir Müslüman Kadın Geleneği Hayal Etiler?* İstanbul: Turkuvaz Yayınları, 2021.
- Alkan, Mehmet Ö. (ed.). *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri (1839-1923) Cilt:6*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, 2011.
- Aşa, H. Emel. “Fatma Aliye Hanım”. *DİA* . C. 12. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Atalay, Elifnur. *Sultan II. Abdülhamit Döneminde Kadın ve Kadının Sosyal Hayattaki Rolü*. Yüksek Lisans Tezi Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Aybey, Salih. “Son Dönem Osmanlı Ahlak Eğitimcisi Ali Seydi Bey’in ‘Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye’ İsimli Eserinin Birinci Kısmının Günümüz Türkçesine Aktarım ve Tetkiki”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2019), 562–586.
- Aydınlık, Badegül Eren. *Osmanlıların Modern Döneminde Kızların Eğitimi: İnas Rüştiyeleri ve Eğitim Programları (1859-1908)*. Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2018.
- Bayram, Ali vd. *Seyfettin Özege Bağış Kitapları Ek Kataloğu: Kitab Adına Göre*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Yayınları, 1973.

- Berktaş, Fatmagül. “Önsöz”. *Kadının Değişen Dünyası Osmanlı Sosyal ve Kültürel Yaşamından İzler (1908-1918)*. ed. Ayşen Müderrisoğlu. İstanbul: Kronik Kitap, 2021.
- Bora, Aksu - Günay, Asena. *Kadın Konulu Kitaplar Bibliyografyası 1729-2002*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Bozkurt, Esra. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Örgün Eğitim Kurumlarında Ahlâk Eğitimi”. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2015).
- Çağrı, Mustafa. “Vazife (Ahlâk ve Tasavvuf)”. *DİA* . C. 42. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Cunbur, Müjgan - Kaya, Dursun. *Türkiye Basmaları Toplu Kataloğu Arap Harfli Türkçe Eserler (1729-1928)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, 1990.
- Doğan, Nuri. *Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918)*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1994.
- Dumanoğlu, Sevim Ceylan. *Osmanlı Devleti’nde Kız Öğretmen Okulu Darümuallimat (1870-1924)*. Doktora Tezi Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Eğri, Sadettin. “II. Abdülhamit Döneminde Eğitim Sisteminde Modernleşme Çabaları: Kızların Eğitimi ve Bursa İnas Rüşdiye Mektebi”. *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 26 (2014), 127–148.
- Erdem, Hüsameddin. *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlak*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2. Basım, 2006.
- Erdem, Yasemin Tümer. *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kızların Eğitimi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1. Basım, 2013.
- Ergün, Mustafa. *İkinci Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*. Ankara: Ocak Yayınları, 1996.
- Fénelon, François de Salignac de la Mothe. *Kızların Eğitimi*. ed. Yusuf Emiroğlu. İstanbul: Muhayyel Yayıncılık, 2020.
- Gök, Measure. *II. Meşrutiyet Dönemi Kadın Dergi ve Gazetelerinin Osmanlı Kadını Üzerindeki Etkileri (1908-1914)*. Yüksek Lisans Tezi Kahramanmaraş Sütçü

İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.

Görür, Emel Demir. “İnas Rüşdiye Mektepleri: Yanya Hamidiye İnas Rüştüye Mektebi Örneği”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/36 (2015).

Gümrükçüoğlu, Saliha Okur. “Osmanlı Toplumunda Kadınlar”. *Kadın Olmak İslam Gelenek Modernlik ve Ötesi*. ed. H. Şule Albayrak. 275–301. İstanbul: İz Yayıncılık, 2020.

Gündüz, Mustafa. “II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim”. *Türk Eğitim Tarihi*. ed. Mustafa Gündüz. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 3. Basım, 2020.

Gündüz, Mustafa. *Osmanlı Eğitim Mirası*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013.

Gürkan, Senem. “Osmanlı İmparatorluğunda Kadının Eğitimi (19. Yüzyıl ve Sonrası)”. *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın*. ed. Osman Köse. Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2016.

İçsel, Nazım. *İslâm Hanımlarına Mahsûs Fennî ve Ahlâkî Mektuplar*. Kostantiniye: Kitabhane-i İslam ve Askeri-İbrâhim Hilmi, 1899.

İçsel, Nazım. *Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlâkiye ve İctimaiye*. İstanbul: Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı, 1911.

Kanal, Hatice Kübra. *Ali Seydi Bey'in Ahlak Düşüncesi*. İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Karagöz, Savaş - Şanal, Mustafa. “İkinci Meşrutiyet Dönemi Kadın Gözüyle Kadın Eğitimi”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/39 (2015), 679–691.

Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar İlkeler Teknikler*. Ankara: Nobel Yayınları, 2019.

Kaya, Umut. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı'da Ahlak Eğitimi*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2013.

Kazıcı, Ziya. *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2016.

Kodaman, Bayram. *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.

Kodaman, Bayram. “Tanzimat'tan Sonra Türk Kadını”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi*

Eğitim Fakültesi Dergisi 5/1 (1990), 135–182.

Kurnaz, Şefika. *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.

Kurt, Songül Keçeci. *Osmanlı Devleti'nde Kadınların Eğitimi (1839 -1920)*. Yüksek Lisans Tezi Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Kurt, Songül Keçeci. *Tanzimat'tan Sonra Kızların İlmî ve Ahlakî Eğitimi*. Ankara: Eğiten Kitap, 2018.

Kurt, Songül Keçeci - Polat, Suat. “Osmanlı Devleti'nde Kızların Eğitiminde Okulun Önemi (1839 -1920)”. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 2/2 (2013), 80–100.

Nâzım, Nâbizâde. *Hanım Kızlara*. İstanbul: A. Maviyan Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1887.

Nâzım, Nâbizâde. *Mini Mini Mektepli-Hanım Kızlara*. ed. Bahanur Garan Gökşen - Erol Gökşen. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.

Nurdoğan, Arzu M. *Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869 – 1922)*. Doktora Tezi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

Oktay, Ayşe Sıdika. *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 2011.

Özalp, Reşat - Ataünal, Aydoğan. *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı (Talim ve Terbiye Kurulu-Milli Eğitim Şurası)*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977.

Özege, M. Seyfettin. *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*. İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1971.

Özkiraz, Ahmet - Arslanel, M. Nazan. “İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak”. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi* 3/1 (2011).

Öztürk, Faruk. “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ahlak Kitapları”. *Kebikeç* 6 (1998), 31–39.

Öztürk, Kurtuluş. *II. Meşrutiyet Dönemi Eğitimcilerinin Modern Birey Tasavvuru ve Dönemin Eğitim Politikalarına Yansımaları*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi-İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,

2020.

Rağıb. *Terbiye-i Nisvan*. İstanbul: Mahmutbey Matbaası, 1898.

Remzi, Hüseyin. *Hoca Hanım: Hanım Kızlara Dürûs-ı Ahlak Dersleri*. İstanbul: Artin Asaduryan Matbaası, 1899.

Rıza, Ali. *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak 1. Kısım*. İstanbul: Karabet Matbaası, 1899.

Rıza, Ali. *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak 2. Kısım*. İstanbul: Karabet Matbaası, 1899.

Rıza, Ali. *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak 3. Kısım*. İstanbul: Karabet Matbaası, 1899.

Sadıklar, Fatma. *Osmanlı Kız Mektepleri Müfredatı ile Mir'âtü'l-Beyt İçeriğinin Karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Said, Muhammed. *Aile Olmak-Vezâifu'l-İnas*. ed. Muhsin Bostan. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2015.

Said, Muhammed. *Anne Nasihatleri-Vezâifu'l-İnas*. ed. Abdurrahman Altındağ. İstanbul: Semerkand Yayınları, 6. Baskı., 2018.

Said, Muhammed. *Vezâifu'l-İnas*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1878.

Sakaoğlu, Necdet. *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

Şengil, Fatma Bilgen. *II. Meşrutiyet Dönemi Fikir Akımlarının Kadın Algısı*. Yüksek Lisans Tezi İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Şengil, Mustafa. “Sebilürreşad Dergisi örneğinde Osmanlının Son Döneminde Kadının Eğitimine Bakış”. *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 13/25 (2018), 229–247.

Seydi, Ali. *Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye*. İstanbul: İstanbul Artin Asaduryan Matbaası, 1912.

Şimşek, Abdulazim. “II. Meşrutiyet Dönemi Fikir Hareketleri Ekseninde Kadın Tartışmaları”. *Anasay* 12 (2020).

Somel, Selçuk Akşin. “Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi”. *Kebikeç* 10 (2000).

Tahir, Bursalı Mehmed. *Ahlak Kitaplarımız*. İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası,

1907.

Tahir, Bursalı Mehmed. *Osmanlı Müellifleri 2. Cilt.* ed. A. Fikri Yavuz - İsmail Özen. İstanbul: Meral Yayınevi, 1972.

Tekir, Hürü Sağlam. “Osmanlı Rüşdiyelerinde Okutulan Ahlak Kitabına Bir Örnek: Kızlara Mahsus İlm-i Ahlak”. *Uluslararası Gençlik ve Ahlak Sempozyumu Bildiriler Kitabı Cilt-1.* 529–545. Sinop: Sinop Üniversitesi, 2016.

Tümer, Yasemin. “II. Meşrutiyet Dönemi Fikir ve Edebiyat Hayatında Kadın Eğitimi”. *Türklük Araştırmaları Dergisi* 10 (2001).

Tümer, Yasemin. *Tanzimat'tan Sonra Osmanlı'larda Kızların Eğitimi.* Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1999.

Uçar, Recep - Yaman, Ahmet. “II. Abdülhamid Dönemi Ahlâk Risalelerinden Terbiye-i İslâmiyye Üzerine Bir İnceleme”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/8 (2018), 107–137.

Uçman, Abdullah. “Nâbizâde Nâzım”. *DİA* . C. 32. Ankara: TDV Yayınları, 1989.

Uçman, Abdullah. “Necib Âsım Yazıksız”. *DİA* . C. 32. Ankara: TDV Yayınları, 1989.

Uzun, Mustafa İsmet. “Ali Seydi Bey”. *DİA* . C. 2. Ankara: TDV Yayınları, 1989.

Yamak, Sanem. “Meşrutiyetin Bayramı: ‘10 Temmuz İd-i Millisi’”. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 38 (2008), 323–342.

Yaşar, Fatma Tunç. “II. Meşrutiyet Döneminde Yurttaşlık, Ahlak ve Medenilik Eğitimi: Malumat-ı Medeniye Ders Kitapları”. *Osmanlı Araştırmaları* 52/52 (2018), 311–342.

Yazıbaşı, Muhammed Ali. *II. Meşrutiyet Dönemi Sıbyan/İptidai ve Rüştüye Mekteplerinde Ahlak Eğitim ve Öğretimi (1908-1918).* Doktora Tezi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Yazıbaşı, Muhammed Ali. “Son Dönem Osmanlı Ahlak Risalelerinde Öne Çıkan Değerler (1908-1918)”. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (2018), 347–363.

Yazıksız, Necib Âsım. *Ev Kızı.* İstanbul: Karabet Matbaası, 1890.

- Yıldız, Hatip. “II. Abdülhamid Dönemi’nde Kız Rüşdiye Mektepleri Müfredat (Öğretim) Programları ve Kızların Eğitimine Katkısı”. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17 (2016), 115–135.
- Zengin, Zeki Salih. *II. Abdülhamit Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2009.
- Milli Kütüphanede Mevcut Arap Harfli Türkçe Kitaplar Muvakkat Kataloğu*. Ankara: Milli Kütüphane Cilt ve Basımevi, 1964.
- Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1317.
- Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1318.
- Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1319.
- Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1321.
- Zükur ve İnas İbtidai ve Rüşdiye ile Mekatibi İdadi Dahilinde Bulunan Rüşdiye Sınıflarına ve Bil-umum Mekatibi İdadiyeye Mahsus Ders Kitapları Cetveli*, 1326.